

บทที่ ๒

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยเรื่อง “การบริหารโครงการอบรมคุณธรรมจริยธรรมนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตามหลักสัปปายะ ๗ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าแนวคิดทฤษฎี ตำรา บทความ หนังสือเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ เพื่อนำมาเป็นกรอบแนวความคิดในการวิจัย เพื่อนำมาใช้เป็นกรอบแนวความคิดในการดำเนินการวิจัย ซึ่งมีหัวข้อดังต่อไปนี้

- ๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารโครงการ
- ๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการฝึกอบรม
- ๒.๓ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับคุณธรรม จริยธรรม
- ๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับหลักธรรมสัปปายะ ๗
- ๒.๕ โครงการอบรมคุณธรรมจริยธรรม
- ๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารโครงการ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การบริหารโครงการอบรมคุณธรรมจริยธรรมนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตามหลักสัปปายะ ๗ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารโครงการจากนักวิชาการทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวต่างชาติของแต่ละท่านไว้ ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายเกี่ยวกับการบริหารโครงการ

สำหรับความหมายเกี่ยวกับการบริหารโครงการนั้นมีนักวิชาการต่างๆ และนักการศึกษาหลายท่านได้แสดงทัศนะที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

กมล ส่องวัฒนา ได้กล่าวว่า การบริหารโครงการเป็นการดำเนินงานต่างๆ เพื่อให้โครงการที่กำหนดไว้นั้นบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ตั้งเป้าหมายไว้^๑

^๑ กมล ส่องวัฒนา, การประเมินโครงการ, (สงขลา : คณะวิทยาการจัดการมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๓๑), หน้า ๒๓.

วิสูตร จิระดำเกิง ได้ให้ความหมายไว้ว่า การบริหารโครงการว่า หมายถึง การจัดการการใช้ทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่อย่างเหมาะสมและสมบูรณ์ที่สุด เพื่อให้การดำเนินโครงการบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยทรัพยากร หมายถึง บุคลากรรวมถึงความเชี่ยวชาญและความสามารถที่มีอยู่ ความร่วมมือของทีมงาน เครื่องมือ เครื่องใช้ และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างตลอดจนข้อมูลระบบงานเทคนิค เงินทุนและเวลา ในส่วนเป้าหมายหลักของโครงการ สามารถจำแนกออกในแง่มุมการใช้ทรัพยากรต่างๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ซึ่งได้แก่ ต้นทุน คุณภาพ และเวลา^๒

นิตา ชูโต ได้กล่าวว่า การบริหารโครงการจึงควรบริหารงานที่แตกต่างไปจากการบริหารโดยทั่วไป เพราะเป็นการบริหารงาน (Task) ที่มีระยะเวลาสั้นที่จะทำให้งานดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพเสร็จสิ้นตามกำหนดเวลา จึงเป็นการบริหารแบบมุ่งเรื่องงานตามวัตถุประสงค์ (Management by Objective) มากกว่าทำไปตามหน้าที่ และทำไปเรื่อยๆ เสร็จเมื่อไรก็ได้ มีปัญหาที่หยุดทำ แต่เป็นการบริหารที่ระดมเอาบุคคลที่มีความชำนาญการหลายประเภท ต่างสาขามาร่วมกันทำงาน^๓

สมบัติ อารังธัญวงศ์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า การบริหารโครงการ หมายถึง สหวิทยาการที่ต้องอาศัยองค์ความรู้เกี่ยวกับการวางแผน การจัดโครงสร้างองค์การ การบริหารและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ การควบคุมและการประเมินผล เพื่อกำหนดกิจกรรมต่างๆ ของโครงการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดทั้งทรัพยากรบุคคลและอุปกรณ์เครื่องมือ รวมทั้งสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ให้เหมาะสม โดยมีจุดประสงค์สำคัญ คือ การดำเนินงานให้สำเร็จสมบูรณ์ตามที่กำหนดไว้ โดยที่ผู้จัดการโครงการจะต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของโครงการ วงจรชีวิตของโครงการ ความเป็นเอกภาพของโครงการการพึ่งพากันระหว่างโครงการและหน่วยงานในองค์การ และการติดต่อสื่อสาร รวมทั้งความสามารถในการขจัดความขัดแย้งในโครงการซึ่งอาจจะเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา การบริหารโครงการเป็นลักษณะงานเฉพาะกิจที่มีระยะเวลาเริ่มต้นและสิ้นสุด^๔

^๒วิสูตร จิระดำเกิง, *การบริหารโครงการ*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วรรณกิจ, ๒๕๓๔), หน้า ๕-๖.

^๓นิตา ชูโต, “ระบบติดตามผลของโครงการพัฒนา”, ใน *รวมบทความเทคนิควิธีการวิเคราะห์นโยบาย* เล่มที่ ๙, รวบรวมจัดพิมพ์โดย ทศพร ศิริสัมพันธ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙): ๓๑๕.

^๔สมบัติ อารังธัญวงศ์, *การบริหารโครงการ*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมาธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๘.

สุพจน์ โกสียะจินดา ได้ให้ความหมายไว้ว่า การบริหารโครงการ หมายถึง การวางแผนโครงการ การจัดองค์กรชี้แนะและควบคุมการใช้ทรัพยากรขององค์กรอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เป็นไปตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้^๕

มยุรี อนุมานราชธน ได้ให้ความหมายไว้ว่า การบริหารโครงการ (Project Management) หมายถึง กระบวนการในการดำเนินกิจกรรมที่มีลักษณะพิเศษไม่ซ้ำแบบกัน ด้วยวิธีการใหม่ๆที่แตกต่างจากการบริหารงานประจำหรืองานบริหารทั่วไป เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ภายในกรอบด้านงบประมาณและเวลา วัตถุประสงค์ที่กำหนดอาจจะเป็นผลได้ที่เป็นการเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะเชิงปริมาณ หรือเชิงคุณภาพ หรือทั้งสองอย่างร่วมกัน^๖

สรุปได้ว่า การบริหารโครงการ คือ การกระทำกิจกรรมทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานโครงการ โดยใช้ทรัพยากรทางการบริหารและความรู้ทางการบริหาร ดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ เป้าหมายที่ตั้งไว้อย่างมีประสิทธิภาพ

๒.๑.๒ กระบวนการบริหารโครงการ

หากพิจารณากระบวนการบริหารโครงการจะเห็นได้ว่า การบริหารโครงการจะต้องดำเนินการตั้งแต่จุดเริ่มต้นของโครงการจนกระทั่งสิ้นสุดโครงการ การแบ่งขั้นตอนการบริหารโครงการ จึงขึ้นอยู่กับทัศนะของนักวิชาการแต่ละท่าน ดังนี้

สมบัติ สุวรรณพิทักษ์ ได้กล่าวว่า การบริหารโครงการ คือ กระบวนการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องของโครงการซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ ๓ ประการ คือ การวางแผน การปฏิบัติ และการประเมินผล^๗

กมล ส่งวัฒนา ได้กล่าวว่า การบริหารโครงการอาจจะถูกพิจารณาไปในรูปของวงจรโครงการ แต่เมื่อพิจารณาในรายละเอียดแล้วก็คือเรื่องเดียวกัน ขั้นตอนการบริหารโครงการไม่ว่าจะพิจารณาจากผลงานของนักวิชาการท่านใดก็ตาม จะอยู่ในลักษณะของขั้นตอนที่สำคัญ ๓ ขั้นตอน คือ การวางแผนโครงการ การดำเนินงานตามโครงการ และการประเมินผลโครงการ^๘

^๕สุพจน์ โกสียะจินดา, *การบริหารโครงการในระบบงานคอมพิวเตอร์*, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ, ๒๕๔๐), หน้า ๓.

^๖มยุรี อนุมานราชธน, *การบริหารโครงการ*, (เชียงใหม่ : ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย เชียงใหม่, ๒๕๔๖), หน้า ๕-๖.

^๗สมบัติ สุวรรณพิทักษ์, *การประเมินโครงการ : ทฤษฎีและการปฏิบัติ*, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศึกษานอกโรงเรียน, ๒๕๓๑), หน้า ๒๓.

^๘กมล ส่งวัฒนา, *การประเมินโครงการ*, (สงขลา : คณะวิทยาการจัดการมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๓๑), หน้า ๓๐.

ดิเรก ศรีสุโข ได้กล่าวว่า ขั้นตอนการทำงานโครงการส่วนใหญ่แล้วประกอบด้วย ๓ ขั้นตอน คือ การวางแผนโครงการ การดำเนินงานตามแผน และการประเมินผลโครงการ^๙

ไตรรัตน์ โภคพลากรณ์ ได้กล่าวว่า ในการบริหารงานโดยทั่วไปสามารถพิจารณาได้ ในลักษณะกระบวนการที่ประกอบไปด้วยหน้าที่หรือขั้นตอนในการบริหารงานต่างๆ อาทิ การวางแผน การจัดการ การพนักงาน การอำนวยความสะดวก และการควบคุม การบริหารโครงการก็เช่นกัน สามารถพิจารณาในลักษณะกระบวนการได้^{๑๐}

ชัยสิทธิ์ เฉลิมมีประเสริฐ ได้อธิบายว่า ขั้นตอนการบริหารโครงการหรืออาจเรียกว่า กระบวนการบริหารโครงการ ประกอบด้วยขั้นตอนหลักที่สำคัญ ๓ ขั้นตอน คือ การวางแผนโครงการ การปฏิบัติตามแผนโครงการ การติดตามและประเมินผลโครงการ^{๑๑}

พรสร้อย รุ่งเจริญกิจกุล ได้กล่าวว่า กระบวนการบริหารโครงการที่มีประสิทธิภาพจะแบ่งออกเป็น ๕ ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นการริเริ่มโครงการ ขั้นวางแผนโครงการ ขั้นตอนการดำเนินงาน ขั้นการควบคุมโครงการ และขั้นตอนการปิดโครงการ^{๑๒}

กระบวนการบริหารโครงการจากนักวิชาการต่างๆ พอสรุปได้ว่า กระบวนการบริหารโครงการมีด้วยกันที่สำคัญ ๓ ขั้นตอน คือ การวางแผนโครงการ การดำเนินงานตามโครงการ และการประเมินผลโครงการ ตามแนวคิดของกมล ส่องวัฒนา ซึ่งแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. การวางแผนโครงการ

ก่อนที่จะมีการดำเนินงานตามโครงการ จะต้องมีการเตรียม หรือมีการวางแผนโครงการ ซึ่งเมื่อจัดทำแผนโครงการ (Project Plan) เสร็จแล้วจะปรากฏออกมาในรูปของเอกสารที่แสดงถึงรายละเอียดที่สำคัญๆ ของโครงการ สำหรับการกำหนดแผนงานและออกแบบโครงการจะประกอบไปด้วยกิจกรรมต่างๆ ได้แก่ การวิเคราะห์ การออกแบบและการพัฒนาโปรแกรม การเตรียมเอกสาร การฝึกอบรม และการปฏิบัติงานจริง ซึ่งแต่ละ กิจกรรมก็จะประกอบด้วยงานย่อยแยกอีก ได้แก่ การคาดคะเนและกำหนดระยะเวลา การเตรียมตาราง การปฏิบัติงาน คาดคะเนและจัดสรรค่าใช้จ่าย

^๙ดิเรก ศรีสุโข, “โครงการและการประเมินผลโครงการ”, ใน **รวมบทความทางการประเมินโครงการ เล่มที่ ๔**, รวบรวมจัดพิมพ์โดย สมหวัง พิธิยานุวัฒน์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗): ๘๔.

^{๑๐}ไตรรัตน์ โภคพลากรณ์, **เอกสารการสอนชุดวิชานโยบายสาธารณะและการวางแผน หน่วยที่ ๘ - ๑๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๒), หน้า ๕๔๗.

^{๑๑}ชัยสิทธิ์ เฉลิมมีประเสริฐ, “เทคนิคการบริหารโครงการ : PERT & CPM”, ใน **รวมบทความเทคนิควิธีการวิเคราะห์นโยบาย เล่มที่ ๙**, รวบรวมจัดพิมพ์โดย ทศพร ศิริสัมพันธ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗): ๑๙๕.

^{๑๒}พรสร้อย รุ่งเจริญกิจกุล, “การบริหารโครงการ”, **วารสารการเงินธนาคาร**, ๑๘ (กรกฎาคม, ๒๕๔๒): ๑๒๘-๑๓๐.

ผลประโยชน์ที่จะได้รับ เป็นต้น หากมีการจัดทำที่รอบคอบชัดเจนมากเท่าใดจะมีประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ บริหารและติดตามผลโครงการมากเท่านั้น ในเรื่องของการวางแผนโครงการ นักวิชาการได้ให้ทัศนะไว้ดังนี้

กมล ส่งวัฒนา ได้กล่าวว่า การวางแผนโครงการนับเป็นขั้นตอนแรกของการบริหารโครงการ ถ้ามีการวางแผนได้ดี ก็อาจจะกล่าวได้ว่า งานนั้นสำเร็จไปครึ่งทางแล้วในการบริหารโครงการ จึงควรให้ความสำคัญและสนใจเป็นพิเศษในขั้นตอนนี้ พร้อมทั้งได้อธิบายรายละเอียดการวางแผนโครงการ โดยใช้แนวคิดของ เดนนิส เอ. รอนดินลลี (Dennis A. Rondinelli) ว่าประกอบด้วย การกำหนดและนิยามโครงการ การวางโครงการ การเตรียมและการวิเคราะห์ความเป็นไปได้ การออกแบบโครงการ การประเมินโครงการ การเลือกโครงการ การเจรจาต่อรองและการอนุมัติโครงการ^{๑๓}

นิศา ชูโต ได้กล่าวว่า ก่อนจะเริ่มโครงการนั้นมีความจำเป็นต้อง มีการเตรียมหรือวางแผนโครงการเป็นอย่างดีเสียก่อน ผู้ร่วมวางโครงการจะต้องพิจารณาว่าโครงการอย่างรอบคอบเพื่อให้เป็นโครงการที่สามารถปฏิบัติได้จริง^{๑๔}

เทียนฉาย กิระนันท์ ได้กล่าวว่า การวางแผนโครงการว่าการวางแผนโครงการเพื่อให้ได้โครงการที่ดีนั้น อาจประกอบด้วย ๕ ขั้นตอน คือ^{๑๕}

๑. การกำหนดโครงการ ประเด็นสำคัญของการวางแผนโครงการในขั้นนี้ ก็คือ การกำหนดโครงการ โดยพิจารณาจากแหล่งที่มาที่เป็นตัวกำหนดของนโยบายหลักของรัฐ ซึ่งอาจจะมาจากแผนแม่บท หรือแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ หรือแผนพัฒนาย่อยหรือนโยบายการเมืองในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ

๒. การพิจารณาถึงความพร้อมของการทำโครงการ ซึ่งจะรวมถึงตั้งแต่การวิเคราะห์เพื่อวางแผนโครงการในรายละเอียดถึงความเหมาะสม และทางเลือกต่าง ๆ ในการดำเนินโครงการในแง่เศรษฐกิจ สังคม เทคนิค วิศวกรรม การเงิน และแหล่งสนับสนุนทางการเงิน องค์กรและการบริหารโครงการ

๓. เมื่อโครงการได้รับการวิเคราะห์เพื่อวางแผนถึงความพร้อม และความเหมาะสมในด้านต่าง ๆ แล้ว จึงจะทำการวิเคราะห์ เพื่อประเมินโครงการและอนุมัติโครงการ

^{๑๓} กมล ส่งวัฒนา, การประเมินโครงการ, (สงขลา : คณะวิทยาการจัดการมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๓๑), หน้า ๓๐-๓๑.

^{๑๔} นิศา ชูโต, การประเมินโครงการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มาสเตอร์เพลส, ๒๕๓๑), หน้า ๗-๘.

^{๑๕} เทียนฉาย กิระนันท์, แผนโครงการและงบประมาณ อีกแนวทางหนึ่งสำหรับการจัดสรรทรัพยากรทางเศรษฐกิจ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๓๑-๓๒.

๔. การดำเนินงานตามโครงการ ซึ่งก็คือแนวทางรูปแบบระบบ และวิธีการบริหารโครงการที่ต้องวางแผนเตรียมการไว้ล่วงหน้าสำหรับการดำเนินงานตามโครงการให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้

๕. ขั้นตอนของการปิดโครงการ การวางแผนโครงการ สำหรับการสิ้นสุดและปิดโครงการนี้ยังจะต้องคำนึงถึงรายละเอียดต่าง ๆ ในการปรับสภาพจากงานโครงการเข้าสู่การบริหารงานตามปกติภายหลังจากที่โครงการนั้นๆ ได้สิ้นสุดลงแล้วด้วย

อุทัย บุญประเสริฐ ได้กล่าวว่า วิธีการวางแผนโครงการที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไปนั้นมีหลายแบบหลายวิธีด้วยกัน แต่ละแบบแต่ละวิธีต่างก็มุ่งที่จะให้การดำเนินงานตามโครงการนั้นบรรลุจุดมุ่งหมายหรือบรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ วิธีการวางแผนโครงการแต่ละวิธีจะพยายามทำให้เป็นสิ่งที่เข้าใจง่าย กำหนดลำดับขั้นตอนในการดำเนินงานต่างๆ อย่างชัดเจน กำหนดให้เห็นชัดว่าจะต้องทำอะไรก่อนหลังอย่างไรเมื่อตรวจสอบแผนหรืออ่านโครงการนั้นโดยตลอดแล้ว ทราบว่าโครงการนั้นคือโครงการอะไร จะทำอะไร มีจุดมุ่งหมายอย่างไร ต้องการจะทำอะไรให้ประสบความสำเร็จจะทำได้อย่างไรด้วยวิธีใดในการดำเนินการนั้นต้องใช้ทรัพยากรคน ใช้เงิน ใช้วัสดุอุปกรณ์ วัตถุดิบ และสิ่งอำนวยความสะดวกในการ ปฏิบัติงานด้านต่าง ๆ มากน้อยเพียงใด นอกจากนั้นยังบอกให้ทราบอีกด้วยว่าถ้าต้องการดูหรือต้องการพิสูจน์ว่าโครงการนั้นประสบความสำเร็จ บรรลุจุดมุ่งหมาย หรือบรรลุเป้าหมายหรือไม่ มากน้อยเพียงใด ให้ดูด้วยวิธีไหนหรือพิจารณาอย่างไรในกระบวนการและวิธีการวางแผน โครงการทั้งหลายนั้น^{๑๖}

ราณี อลิชัยกุล ได้กล่าวว่า การวางแผนโครงการจะเกี่ยวข้องกับการเลือกว่าจะทำโครงการอะไร ลักษณะอย่างไร พร้อมทั้งมีรายละเอียดอะไรบ้าง ตลอดจนการประเมินว่าโครงการที่กำลังพิจารณานั้นจะเป็นโครงการที่ดีหรือไม่ โดยทั่วไปโครงการที่ดีคือ โครงการที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ และให้ผลตอบแทนที่คุ้มค่าหรือบรรลุจุดมุ่งหมายของโครงการตามที่กำหนดไว้ ดังนั้น งานที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนโครงการ ได้แก่^{๑๗}

๑. การกำหนดโครงการ เป็นการพิจารณาว่า จะทำโครงการทำอะไร ทำอย่างไร ทำเมื่อไร ที่ไหน และมีขนาดหรือขอบเขตการดำเนินงานอย่างไรรวมถึงการกำหนดวัตถุประสงค์และความสำคัญของโครงการ หากเป็นโครงการในภาครัฐบาล โครงการต่าง ๆ มีที่มาจาก ความคิดจากหน่วยงานปฏิบัติในภาครัฐ เช่น กระทรวง ทบวง กรม ต่าง ๆ รวมทั้งหน่วยงาน วางแผนของรัฐ อาทิเช่น

^{๑๖}อุทัย บุญประเสริฐ, “การวิเคราะห์และเขียนโครงการแบบเหตุผลสัมพันธ์”, ใน **รวมบทความทางการประเมินโครงการ เล่มที่ ๔**, รวบรวมจัดพิมพ์โดย สมหวัง พิธิยานุวัฒน์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗) : ๒๕-๒๖.

^{๑๗}ราณี อลิชัยกุล, เอกสารการสอนชุดวิชาการศึกษาความเป็นไปได้และการวิเคราะห์ โครงการหน่วยที่ ๑ - ๗, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช, ๒๕๓๔), หน้า ๔๙-๕๓.

สำนักงานคณะ กรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำหรับโครงการในภาคเอกชน ธนาคารพาณิชย์ หรือบริษัทที่มีเงินทุน มักเป็นผู้ริเริ่มโครงการ

๒. การศึกษาความเป็นไปได้ด้านต่าง ๆ ของโครงการเป็นขั้นตอนที่จะนำโครงการไปถึงจุดที่วิเคราะห์ว่าโครงการนั้นเป็นไปได้ ทั้งในด้านตลาด เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เทคนิคหรือวิศวกรรมการเงิน และการจัดการอีกทั้งอยู่ในสภาพที่พร้อมจะก้าวไปในขั้นประเมินโครงการได้ หากในระหว่างการศึกษาและวิเคราะห์ความเป็นไปได้ของโครงการนี้ พบว่า มีบางโครงการที่เป็นไปไม่ได้ หรือไม่ควรดำเนินการก็อาจมีการยกเลิกโครงการไปในเวลานี้

๓. การประเมินโครงการ เป็นการศึกษาจากรายงานการวิเคราะห์ความเป็นไปได้ของโครงการและการทดสอบขั้นต้นด้านต่าง ๆ เช่น ด้านเทคนิค ด้านเศรษฐกิจ ด้านตลาด ด้านการเงิน เป็นต้น เพื่อประเมินโครงการว่าโครงการที่กำลังพิจารณาจะเป็นโครงการที่ดีและมีทางสำเร็จตามเป้าหมาย โดยสามารถที่จะมีผลตอบแทนคุ้มกับเงินที่ลงทุนไปหรือไม่ ในทางปฏิบัติขั้นประเมินโครงการจะแยกออกจากการศึกษาความเป็นไปได้ของโครงการได้ยาก จึงมักทำควบคู่ กันไป

๔. การออกแบบโครงการ ผลจากการวิเคราะห์ความเป็นไปได้ของโครงการและการประเมินผลโครงการ จะทำให้โครงการมีการออกแบบในขั้นต้น โดยออกแบบโปรแกรม กิจกรรมที่จะต้องดำเนินงานจัดสรรความรับผิดชอบและจัดลำดับความสำคัญก่อนหลัง ตลอดจนพิจารณาจัดหาทรัพยากรต่าง ๆ ที่จำเป็น เช่น บุคคล เทคนิคต่าง ๆ รวมทั้งการพิจารณาถึงปัจจัยสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องนอกจากนี้การออกแบบโครงการยังรวมถึงการเตรียมพิมพ์เขียวและรายการก่อสร้างเครื่องมือ เครื่องจักร และอุปกรณ์ต่าง ๆ

๕. การเสนอเพื่ออนุมัติโครงการหลังจากที่ได้มีการกำหนดวิเคราะห์ และออกแบบโครงการมาเป็นอย่างดีแล้ว ผลจะปรากฏออกมาในรูปของรายงานการศึกษา หรือแผนโครงการขั้นต่อไปเป็นการนำโครงการนั้นเสนอต่อผู้มีอำนาจหน้าที่เพื่ออนุมัติโครงการ

สรุปได้ว่า การวางแผนโครงการ คือ การดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อกำหนดโครงการ การจัดทำรายละเอียดหรือร่างโครงการ การเตรียมทรัพยากรโครงการ และเทคนิคต่างๆ ตลอดจนการอนุมัติโครงการจากผู้มีอำนาจให้ดำเนินงานตามโครงการต่อไป

๒. การดำเนินงานตามโครงการ

การดำเนินงานตามโครงการ เป็นขั้นตอนของการนำโครงการที่ได้รับอนุมัติเรียบร้อยแล้ว มาปฏิบัติให้บรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของโครงการ นักวิชาการบางท่านได้เรียก ขั้นตอนนี้ว่า เป็นขั้นตอนของการบริหารโครงการ แต่เมื่อพิจารณาในรายละเอียดแล้วก็คือ เป็นขั้นตอนของการนำโครงการที่ได้รับการอนุมัติเรียบร้อยแล้วมาปฏิบัติจัดทำเช่นเดียวกันนักวิชาการได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับการดำเนินงานตามโครงการ ไว้ดังนี้

กมล ส่งวัฒนา ได้กล่าวว่า การดำเนินงานตามโครงการจะเกิดขึ้น เมื่อโครงการได้รับอนุมัติเรียบร้อยแล้วก็สามารถนำโครงการนั้นมาปฏิบัติต่อไปได้ การดำเนินงานตามโครงการจะอยู่ในการจัดหน่วยงาน หรือบุคคลที่รับผิดชอบการกำหนด ระเบียบวิธีปฏิบัติต่างๆ ตลอดจนการควบคุมงานให้เสร็จภายในกำหนด ระยะเวลา และได้ อธิบายรายละเอียดการดำเนินงานตามโครงการ โดยใช้แนวคิดของ เดนนิส เอ. รอนดีเนลลี (Dennis A. Rondinelli) ว่าประกอบด้วย การจัดกิจกรรมและหน่วยงานนำโครงการไปปฏิบัติและ ดำเนินงานการนิเทศการติดตามและการควบคุมโครงการ การสิ้นสุดของโครงการ การโอนงาน มาสู่การบริหารตามปกติ^{๑๘}

ไตรรัตน์ โภคพลากรณ์ ได้กล่าวว่า การดำเนินการตามโครงการเป็นขั้นต่อจากการประเมินโครงการ หลังจากที่ได้ประเมินโครงการแล้วว่า มีความเป็นไปได้ก็นำเอาโครงการนั้นนำไปปฏิบัติให้บรรลุผลตามที่ต้องการซึ่งจะต้องมีการวางแผนการดำเนินงาน การจัดองค์กรที่เหมาะสม การจัดการทางด้านพนักงาน การอำนวยการโครงการ รวมถึง การควบคุมโครงการ^{๑๙}

ราณี อธิชัยกุล ได้อธิบายว่า การปฏิบัติและดำเนินงานตามโครงการจะเกี่ยวข้องกับการนำโครงการที่ผ่านการพิจารณาอนุมัติแล้วมาปฏิบัติและดำเนินการจริงรวมถึงการแจกจ่ายผลผลิตหรือสินค้า และบริการของโครงการไปสู่ผู้ที่ต้องการขั้นตอนนี้จึงครอบคลุมตั้งแต่ระยะก่อสร้างจนถึงระยะการดำเนินงานด้วย งานที่เกี่ยวข้องมีดังนี้^{๒๐}

๑. การปฏิบัติตามโครงการ เป็นการนำโครงการที่อนุมัติแล้วมาปฏิบัติงานตามขั้นตอนต่างๆ ตามที่กำหนดไว้ เช่น การติดต่อหาแหล่งเงินทุน การจัดหาที่ดิน การทำสัญญา กับผู้รับเหมา การก่อสร้างโรงงานหรืออาคาร การติดตั้งเครื่องมือเครื่องใช้และอุปกรณ์ต่าง ๆ การจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ การจัดหาคนงาน

๒. การดำเนินงานตามโครงการ เป็นการประสานงานการจัดสรรทรัพยากรต่างๆ เพื่อให้โครงการสามารถดำเนินงานได้ เช่น การกำหนดอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบให้กับหน่วยงานโครงการ การจัดทีมงานที่ประกอบด้วยเจ้าหน้าที่ทางวิชาการ เจ้าหน้าที่ทางเทคนิค และเจ้าหน้าที่ทั่วไป การประสานงานกับบุคคลที่เกี่ยวข้องภายนอกองค์กร นอกจากนี้ยัง เกี่ยวข้องกับการประสานงานเมื่อโครงการดำเนินงานไปแล้ว รวมทั้งการดูแลและบำรุงรักษา การปรับปรุงคุณภาพ การตลาด และการจำหน่าย เป็นต้น

^{๑๘} กมล ส่งวัฒนา, การประเมินโครงการ, (สงขลา : คณะวิทยาการจัดการมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๓๑), หน้า ๓๒-๓๓.

^{๑๙} ไตรรัตน์ โภคพลากรณ์, เอกสารการสอนชุดวิชา นโยบายสาธารณะและการวางแผน หน่วยที่ ๘ - ๑๕, หน้า ๕๕๐.

^{๒๐} ราณี อธิชัยกุล, เอกสารการสอนชุดวิชาการศึกษาความเป็นไปได้และการวิเคราะห์ โครงการหน่วยที่ ๑ - ๗, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช, ๒๕๓๔), หน้า ๔๙-๕๓.

๓. การติดตามโครงการ เป็นการดูแลการปฏิบัติงานโครงการ เพื่อที่จะได้แนะนำการปฏิบัติงาน และติดตามความก้าวหน้าของโครงการได้ทุกระยะ โดยมีการแต่งตั้งบุคคลทำหน้าที่ดูแลและให้คำแนะนำ และบุคคลผู้นั้นควรอยู่ร่วมทำงานกับโครงการตลอดเวลา

๔. การควบคุมโครงการเป็นการควบคุมโครงการอย่างใกล้ชิด เพื่อให้งานเสร็จตามระยะเวลาที่กำหนด และรวมถึงการควบคุมค่าใช้จ่ายของโครงการให้เป็นไปตามที่คาดหมาย และได้ผลงานตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ โดยใช้เทคนิคประเภทแผนภูมิต่างๆ เช่น แผนภูมิแกนต์ (Gantt Chart) การวิเคราะห์โครงข่ายงาน เป็นต้น

๕. การปรับโครงการ ในระหว่างการปฏิบัติและดำเนินงานตามโครงการ หากว่าประสบปัญหาในการดำเนินงานหรือแผนการดำเนินงานต่าง ๆ ที่วางไว้เกิดความคลาดเคลื่อนไปจากเดิมก็ต้องมีการปรับปรุงแผนการปฏิบัติงาน และตารางเวลาการดำเนินงานเสียใหม่ให้ถูกต้องเพื่อให้การดำเนินงานเป็นอย่างราบรื่นต่อไป

สุวัฒน์ พัฒนไพบูลย์ ได้กล่าวว่า การควบคุมโครงการ เป็นการดำเนินการเพื่อลดความแตกต่างระหว่างแผนกับสภาพที่เป็นจริง โดยการควบคุมจะมุ่งเน้นองค์ประกอบ ๓ ประการของโครงการ อันได้แก่ ผลงาน ค่าใช้จ่าย และเวลา และยังได้อธิบายเพิ่มเติมว่า การควบคุมโครงการมีวัตถุประสงค์หลักที่สำคัญ ๒ ประการ คือทำให้ผลงานเป็นไปตามที่ต้องการโดยอาศัยการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับงานและต้องการที่จะพิทักษ์ทรัพย์สินขององค์กร^{๒๑}

สมจิตร วิริยานนท์ ได้กล่าวว่า การนำโครงการไปปฏิบัติและดำเนินการเป็นการดำเนินการหลังจากที่โครงการได้รับการอนุมัติเห็นชอบให้ดำเนินการได้ก็มาถึงขั้นตอนการนำโครงการที่ได้รับอนุมัติไปปฏิบัติและดำเนินการ และเพื่อให้การปฏิบัติงานโครงการเป็นไปอย่างราบรื่น ควรมีการกำหนดแผนปฏิบัติงานของโครงการ หรือกำหนดขั้นตอนการปฏิบัติงานในรายละเอียดนับตั้งแต่การจัดหาสถานที่ในการดำเนินการ การจัดซื้อครุภัณฑ์อุปกรณ์ การก่อสร้างอาคารสำนักงาน การติดตั้งเครื่องมือและอุปกรณ์ การบรรจุพนักงานว่าใครควรปฏิบัติงานอะไรในช่วงเวลาใดประสานงานกันอย่างไร^{๒๒}

สรุปได้ว่า การดำเนินงานตามโครงการเป็นการใช้กระบวนการบริหารในการปฏิบัติงานโครงการเพื่อให้โครงการได้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพโดยการวางแผนดำเนินงาน การจัดองค์การ การจัดบุคลากร การอำนวยความสะดวก การประสานงาน การติดตามผล และการควบคุมโครงการ

^{๒๑}สุวัฒน์ พัฒนไพบูลย์, *การบริหารโครงการ*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ซี เอ็ด ยู เคชั่น, ๒๕๔๐), หน้า ๓๖๕-๓๖๘.

^{๒๒}สมจิตร วิริยานนท์, “กระบวนการวางแผนและบริหารโครงการ”, *วารสารพัฒนาเทคนิคการศึกษา*, ๑๐ (เมษายน - มิถุนายน ๒๕๔๑): ๒๘.

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า การดำเนินการในขั้นนี้ จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความสำเร็จของโครงการ และปัจจัยที่มีความสำคัญมากที่สุดต่อความสำเร็จในการนำโครงการไปปฏิบัติ คือผู้บริหารโครงการ เพราะเป็นศูนย์กลางของการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของโครงการ สอดคล้องกับ ประชุม รอดประเสริฐ ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ผู้บริหารโครงการ (Project Manager) ซึ่งเป็น ผู้นำในการดำเนินงานโครงการให้บรรลุถึงความสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพตามกำหนดเวลา และภายใต้งบประมาณ และจำนวนทรัพยากรที่ได้รับการจัดสรร โดยทั่วไปผู้บริหารโครงการอาจจำแนกได้เป็น ๒ ระดับ คือ^{๒๓}

๑. ผู้บริหารโครงการระดับสูง หมายถึง ผู้ที่กำหนดนโยบายในการดำเนินงานโครงการทั้งหมดโดยปกติมักเป็นผู้บริหารระดับสูงขององค์การซึ่งทำหน้าที่บริหารงานทั่วไป ผู้บริหารโครงการระดับนี้จึงมักได้ชื่อว่าเป็นผู้บริหารทั่วไป (General Manager) ของโครงการ ฉะนั้นจึงมีลักษณะเป็นผู้บริหารแบบผสมผสาน หรือนักบูรณาการหรือเป็นผู้บริหารแบบรู้ทั่วหรือรู้อย่างกว้าง ๆ ที่เรียกว่า พหุสูต ผู้บริหารโครงการระดับนี้จะมีอำนาจในการสนับสนุน อนุมัติโครงการหรือมีอำนาจในการตัดสินใจยกเลิกโครงการได้ และเป็นผู้รับผิดชอบโครงการหลายโครงการ หรือโครงการทั้งหมดในหน่วยงาน

๒. ผู้บริหารโครงการระดับปฏิบัติการ หมายถึง ผู้ที่ทำหน้าที่ในการยกร่างโครงการนำเสนอโครงการและนำโครงการไปปฏิบัติงานให้เป็นผลสำเร็จตามเป้าหมาย รวมทั้งทำหน้าที่ ในการประสานงานโครงการทั้งหลายในหน่วยงานด้วย ผู้บริหารโครงการระดับนี้มักจะเป็น ผู้ชำนาญเฉพาะโครงการใดโครงการหนึ่ง ฉะนั้น จึงมักเรียกผู้บริหารโครงการระดับนี้ว่าผู้ชำนาญ พิเศษหรือผู้ชำนาญโครงการ เป็นต้น ผู้บริหารโครงการระดับนี้จะรับผิดชอบการดำเนินงานโครงการให้เป็นผลสำเร็จ โดยสามารถตัดสินใจแก้ปัญหาในระหว่างการดำเนินงานโครงการ เฉพาะโครงการที่รับผิดชอบตลอดจนการประสานงานกับโครงการอื่นๆ เพื่อให้การดำเนินงาน โครงการทั้งหมดของหน่วยงานเป็นไปโดยราบรื่น

สำหรับบทบาทหน้าที่ของผู้บริหารโครงการ มีบทบาทสำคัญของผู้บริหารโครงการส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับบทบาทการให้คำแนะนำปรึกษาโดยตรง บทบาทการอำนวยความสะดวก บทบาทความเป็นผู้นำในด้านการให้บริการ ผู้บริหารโครงการจะแสดงบทบาทโดยการติดต่อสื่อสาร การนำทีมงานและการตัดสินใจ **เสน่ห์ จุ้ยโต** ได้อธิบายเพิ่มเติมถึงหน้าที่ ของผู้บริหารโครงการ แบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะ ดังนี้^{๒๔}

^{๒๓} ประชุม รอดประเสริฐ, การบริหารโครงการ, (กรุงเทพมหานคร : เนติกุลการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๖๐.

^{๒๔} เสน่ห์ จุ้ยโต, เอกสารการสอนชุดวิชาการวางแผนนโยบายโครงการและการบริหารโครงการ หน่วยที่ ๖ - ๑๕, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิราช, ๒๕๓๐), หน้า ๖๑๐-๖๑๑.

๑. หน้าที่ทั่วไป

๑.๑ วางแผนและควบคุมโครงการ เพื่อให้โครงการได้บรรลุตามวัตถุประสงค์
สิ้นเปลืองทรัพยากรน้อย

๑.๒ ทำให้กิจกรรมของโครงการมีการปฏิบัติได้

๑.๓ คำนึงถึงปัญหาและอุปสรรคอันอาจเกิดขึ้นภายในหน้า เพื่อหาแนวทาง ป้องกัน
ไว้ล่วงหน้า

๒. หน้าที่เฉพาะ

๒.๑ กำหนดหลักเกณฑ์ แนวทางและรูปแบบของแผนงานโครงการได้

๒.๒ อนุมัติตารางกำหนดการปฏิบัติและงบประมาณที่เจ้าหน้าที่ได้เตรียมมาหรือ
จัดทำมาเสนอ

๒.๓ เลือกหรือเสนอให้เลือกคณะผู้ปฏิบัติงานโครงการ หรือทีมงานโครงการ

๒.๔ ส่งการและบริกากรกิจกรรมของโครงการ

๒.๕ ส่งเสริมโครงการให้ได้รับความเห็นชอบ ร่วมมือ และประสานงานจาก
หน่วยงาน กลุ่มบุคคล และผู้มีบทบาทเกี่ยวข้อง

๒.๖ ดำเนินการติดต่อสื่อสารระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องให้เป็นไปอย่างเหมาะสม

๒.๗ ติดตามความก้าวหน้าของโครงการอย่างใกล้ชิด โดยพิจารณาข้อมูลและ
ข่าวสารที่เกี่ยวกับการควบคุมและกำกับอยู่เสมอ

๒.๘ วิเคราะห์สาเหตุและที่มาแห่งการเบี่ยงเบนของผลการดำเนินการที่ผิดไปจาก
แนวทางที่วางไว้

๒.๙ ปรับปรุงกำหนดการปฏิบัติให้เหมาะสมสอดคล้องกับการแก้ไขสภาพปัญหาที่
เกิดขึ้น

๒.๑๐ ทำให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทราบการเปลี่ยนแปลงในตารางกำหนดการ หรือ
การกำหนดงานที่เกี่ยวข้องที่ต้องร่วมปฏิบัติ

๒.๑๑ จูงใจเจ้าหน้าที่ให้ทำงานได้ดีและบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้

ดังนั้นสรุปได้ว่า การดำเนินงานตามโครงการเป็นการนำโครงการที่ได้รับอนุมัติจากผู้มี
อำนาจแล้วมาปฏิบัติเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จมากน้อยเพียงใด ปัจจัยสำคัญขึ้นอยู่กับความสามารถของ
ผู้บริหารโครงการว่าจะใช้ภาวะผู้นำ ความรู้ในเชิงบริหาร ในการควบคุม กำกับ ติดตาม และ
ประเมินผลโครงการได้อย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่ เพราะผู้บริหารโครงการเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อ
ความสำเร็จหรือล้มเหลวของโครงการ

๓. การประเมินผลโครงการ

การจัดทำโครงการ และการดำเนินงานตามโครงการเพียงประการใดประการหนึ่ง ย่อมไม่เพียงพอที่จะบอกให้รู้ว่าการดำเนินงานตามโครงการที่ผ่านมานั้นมีผลเป็นอย่างไรและสมควรจะปรับแก้เป็นส่วนใดด้วยวิธีการอะไร การประเมินผลโครงการจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่จะทำให้ได้ข้อมูลในการแก้ปัญหาเหล่านั้นและช่วยให้การดำเนินงานโครงการมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น นักวิชาการได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับการประเมินผลโครงการไว้ดังนี้

กมล ส่งวัฒนา ได้กล่าวว่า การประเมินผลโครงการนับเป็นงานอีกขั้นตอนหนึ่งของการบริหารโครงการตามความเข้าใจของบุคคลทั่วไปนั้น เมื่อดำเนินงานจนสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของโครงการแล้วก็ถือว่าเสร็จสิ้นการบริหารโครงการ แต่ในความเป็นจริงแล้วยังมีขั้นตอนของการประเมินโครงการอีกขั้นตอนหนึ่งด้วยสำหรับในขณะที่มีการดำเนินงานตามโครงการอยู่นั้นก็มีการประเมินผลซึ่งจะทำให้ทราบถึงปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ที่เกิดขึ้นในโครงการทำให้เราสามารถดำเนินการเพื่อหาทางแก้ไขและปรับปรุงให้เกิดประโยชน์ต่อโครงการได้ และเมื่อสิ้นสุดโครงการแล้วการประเมินผลโครงการในทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการบริหาร อันจะเป็นประโยชน์ต่อการที่จะทำโครงการอื่นๆ อีกในอนาคตต่อไป^{๒๕}

รัตน บัวสนธิ์ ได้กล่าวว่า ในการจัดทำโครงการและการดำเนินงานตามโครงการในแต่ละครั้ง นับจากเริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุดโครงการนั้นเราสามารถแบ่งประเภทการประเมินผลโครงการได้เป็น ๓ ประเภท โดยใช้เกณฑ์ในช่วงระยะเวลาเป็นตัวกำหนด ดังนี้^{๒๖}

๑. การประเมินผลโครงการก่อนการดำเนินงาน (Pre - evaluation Program) การประเมินผลโครงการประเภทนี้เป็นการประเมินตัวโครงการ เพื่อพิจารณาว่า การเขียน ส่วนประกอบต่างๆ ของโครงการมีความสัมพันธ์สอดคล้องกันเพียงใดมีเหตุผลเพียงพอที่จะดำเนินโครงการหรือไม่ และจะสามารถดำเนินโครงการอย่างได้ผลคุ้มค่าเพียงใด คำนวณค่ากักงบประมาณที่จะต้องสูญเสียอย่างน้อยแค่ไหน และโครงการดังกล่าวสนองตอบความต้องการของหน่วยงานหรือช่วยแก้ปัญหาของหน่วยงานได้ดีเพียงใด การประเมินในส่วนนี้บางครั้งก็เรียกว่า การศึกษาความเป็นไปได้ (Feasibility Study) ของโครงการ ซึ่งพิจารณาจากการประเมินความต้องการของหน่วยงานและสภาพปัญหาในปัจจุบันที่เกิดขึ้น ตลอดจนการศึกษาผลตอบแทนที่จะพึงได้รับ เมื่อเทียบกับค่าใช้จ่ายหรืองบประมาณแต่อย่างไรก็ตามพึงตระหนักว่า ผลที่ได้จากการประเมินส่วนนี้เป็นแต่เพียงชี้ให้เห็นว่าโครงการนั้นๆ มีความเหมาะสมเป็นไปได้ในแง่ของการดำเนินงานตามโครงการเท่านั้น

^{๒๕} กมล ส่งวัฒนา, การประเมินโครงการ, (สงขลา : คณะวิทยาการจัดการมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๓๑), หน้า ๓๓.

^{๒๖} รัตน บัวสนธิ์, “การประเมินผลโครงการ : แนวคิดและวิธีปฏิบัติ”, วารสารวัฒนธรรมไทย, ๓๐ (สิงหาคม ๒๕๓๖): ๑๗-๒๓.

๒. การประเมินโครงการระหว่างการดำเนินงาน (On-going Program Evaluation or Implementation Program Evaluation) การประเมินผลโครงการส่วนนี้เป็นการประเมินผลย่อยๆ ในแต่ละช่วงของการดำเนินโครงการ เพื่อพิจารณาว่าการดำเนินงานตามโครงการในแต่ละช่วงนั้นมี ปัญหาและอุปสรรคใดๆ เกิดขึ้นบ้าง มีการดำเนินงานเป็นไปตามปฏิทิน การดำเนินงานที่กำหนดไว้หรือไม่อย่างไร ใช้งบประมาณรัดกุมเพียงใด วัตถุประสงค์ที่สำคัญที่สุดของการประเมินผลโครงการ ระหว่างการดำเนินงานก็คือ ใช้ผลการประเมินเพื่อปรับปรุงโครงการในส่วนต่างๆ เช่น ปรับวิธีดำเนินงาน งบประมาณหรือบุคลากรที่เกิดปัญหาในขณะดำเนินการประเมินผลโครงการระหว่างการดำเนินงาน มีวัตถุประสงค์ที่การปรับปรุงโครงการมิใช่การหาข้อมูลเพื่อนำมาพิสูจน์ตัดสินใจว่าโครงการดังกล่าวดีหรือไม่ สำเร็จหรือล้มเหลว

๓. การประเมินผลโครงการภายหลังการดำเนินงาน (Post Program Evaluation or Summative Evaluation) การประเมินผลสรุปรวบยอดทั้งหมดของโครงการ ภายหลังจากดำเนินงานตามโครงการ จนกระทั่งเสร็จสิ้น วัตถุประสงค์ที่สำคัญของการประเมินก็เพื่อต้องการรู้ผลจากการดำเนินงานของโครงการว่าบรรลุไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้มากน้อยเพียงไร ก่อให้เกิดผลกระทบกับใครหรือสิ่งใด อย่างไร ทั้งนี้ผลการประเมินที่ได้ทั้งหมดจะนำไปสู่การตัดสินใจของระดับผู้บริหารหรือระดับผู้กำหนดนโยบายที่จะขยายโครงการหรือดำเนินโครงการต่อเนื่องอีกต่อไป ตลอดจนการตัดสินใจยุติโครงการ

ดิเรก ศรีสุโข ได้กล่าวว่า โดยทั่วไปแล้วการพิจารณาว่าสิ่งใดควรจะได้รับ การประเมินผล นั้น เป็นหน้าที่ของผู้ประเมินของแต่ละโครงการ ซึ่งย่อมแตกต่างกันไปและถ้าพิจารณากันโดยทั่วไป แล้วอาจจำแนกได้เป็นส่วนใหญ่ๆ ดังนี้ คือ การประเมินผลตามเป้าหมายของโครงการ (Project Purpose) ส่วนนี้อาจจะมีการประเมินเปรียบเทียบระหว่างสภาพการณ์ก่อนจะเริ่มโครงการกับ สภาพการณ์หลังจากเสร็จสิ้นโครงการแล้ว หรือประเมินเปรียบเทียบเป็นระยะเวลาไป และ ประเมินผลการดำเนินงานตามขั้นตอนที่ระบุไว้ในแผน การประเมินผลส่วนนี้อาจเรียกง่ายๆ ว่าเป็น ส่วนกระบวนการ (Process) ก็คงพออนุมานได้ สิ่งที่ควรประเมินนั้นแทบจะต้องกล่าวว่าเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นส่วนสำคัญของโครงการ ซึ่งระบุไว้ในแผนสำหรับวิธีการประเมินผลโครงการแต่ละโครงการ นั้นย่อมแตกต่างกันไปตามลักษณะของโครงการนั้นๆ ผู้ประเมินผลมีหน้าที่ที่จะต้องพิจารณาให้ รอบคอบ และต้องสร้างเครื่องมือการประเมินผลให้มีคุณลักษณะที่ดีตามหลักวิชาการ สำหรับวิธีการ อาจใช้ได้หลายอย่าง เช่น ตรวจสอบรายการ (Check-list) สัมภาษณ์ รวบรวมเอกสาร วิเคราะห์ วิจัย ฯลฯ^{๒๗}

^{๒๗}ดิเรก ศรีสุโข, “โครงการและการประเมินผลโครงการ”, ใน **รวมบทความทางการประเมินโครงการ เล่มที่ ๔**, รวบรวมจัดพิมพ์โดย สมหวัง พิธิยานุวัฒน์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗): หน้า ๘๘-๙๐.

เยาวดี วิบูลย์ศรี ได้กล่าวว่า วัตถุประสงค์ที่สำคัญของการประเมินผลโครงการ คือ การหาแนวทางตัดสินใจและการประเมินผลโครงการไม่มีเป้าหมายเพื่อการค้นหาหาผลความรู้ของการวิจัยต่อไป แต่จะมุ่งไปสู่การค้นหาสิ่งที่โครงการได้ดำเนินการไปแล้ว สิ่งใดควรดำเนินการต่อไปตามวัตถุประสงค์ของโครงการ และศึกษาว่าระหว่างดำเนินโครงการนั้นมีปัญหาสิ่งใดบ้างที่ควรจะต้องปรับปรุงเพื่อบรรลุเป้าหมายของโครงการ ดังนั้นการประเมินผลโครงการจึงจำเป็นต้องคำนึงถึงคุณค่าและข้อตกลงต่างๆ ของโครงการอย่างดีก่อนที่จะดำเนินโครงการที่แท้จริง ในการประเมินผลโครงการจึงจำเป็นต้องมีการวางแผนการประเมินผลอย่างมีระบบให้สอดคล้องกับแผนโครงการและได้ดำเนินการตั้งแต่เริ่มกำหนดโครงการจนเสร็จสิ้นโครงการ^{๒๘}

นิศา ชูโต ได้กล่าวว่า ผู้บริหารและผู้ปฏิบัติโครงการจะรู้และมั่นใจว่างานที่ได้ปฏิบัติมีผลหรือไม่อย่างไรขึ้นอยู่กับติดตามและประเมินผลโครงการ ดังนั้นจะเห็นว่ามีความสำคัญสองค่า คือ การติดตาม (งาน) และประเมินผล (งาน) การติดตามงานเป็นกระบวนการประจำที่ส่วนหนึ่งของการบริหารงาน คือ เป็นการควบคุมเผื่อระวังดูแลกำกับของฝ่ายจัดการเพื่อตรวจสอบเป็นระยะๆ ว่ามีการปฏิบัติงานจริงกิจกรรมต่างๆ ที่จัดเป็นไปตามวัตถุประสงค์ตรงกลุ่มเป้าหมาย ตรงตามตารางเวลาที่วางไว้ในแผนงานหรือไม่ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งการติดตามงานเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการจัดการให้งานมีประสิทธิภาพ คือ จัดการให้เกิดผลงานที่มีประสิทธิภาพได้ประโยชน์คุ้มทุน คุ้มค่า ฯลฯ การติดตามงานก็เพื่อแก้ไขปัญหาในขณะปฏิบัติงานได้ทันทั่วทั้งที่ ส่วนการประเมินผลหมายถึง การให้คำตัดสินอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับผลลัพธ์ที่เกิดจากโครงการ ทั้งทางตรงและทางอ้อมทั้งที่ตั้งใจและไม่ได้ตั้งใจเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ในโครงการว่าเกิดขึ้นจริงหรือไม่ การประเมินผลโครงการนั้นมักกระทำได้ ๒ ช่วงใหญ่ๆ คือ^{๒๙}

๑. ช่วงที่กำลังอยู่ในระหว่างจัดทำโครงการหรือครึ่งโครงการ เพื่อตรวจสอบแนวคิดว่าความมั่นใจว่ามีผลเกิดขึ้นจริง ตรงตามทฤษฎีแนวคิด และการจัดการปฏิบัติการในโครงการหรือตรวจสอบกระบวนการทำงานเพื่อหาข้อเท็จจริง สำหรับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแก้ไขระบบการประเมินในช่วงระหว่างจัดทำโครงการนั้น ส่วนใหญ่มักจะใช้นักประเมินภายในโครงการหรือนักประเมินภายนอกไปด้วย ในกรณีที่เป็นการโครงการ ขนาดใหญ่ๆ

^{๒๘}เยาวดี วิบูลย์ศรี, “การประเมินโครงการ”, ใน **รวมบทความทางการประเมินโครงการ เล่มที่ ๔**, รวบรวมจัดพิมพ์โดย สมหวัง พิธิยานุวัฒน์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓) : ๙๓-๙๔.

^{๒๙}นิศา ชูโต, “ระบบติดตามผลของโครงการพัฒนา”, ใน **รวมบทความเทคนิควิธีการวิเคราะห์นโยบาย เล่มที่ ๙**, ใน **รวมบทความเทคนิควิธีการวิเคราะห์นโยบาย เล่มที่ ๙**, รวบรวมจัดพิมพ์โดย ทศพร ศิริสัมพันธ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙): หน้า ๓๐๖-๓๑๐.

๒. ช่วงที่เสร็จสิ้นโครงการ เพื่อทำการสรุปรับรองผลที่เกิดจากโครงการทั้งทางด้านประสิทธิภาพ (Efficiency) ประสิทธิภาพ (Effectiveness) ผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมตลอดจนจุดดีจุดด้อยต่างๆ ของโครงการ ตลอดจนบทเรียนต่างๆ จากแนวความคิดในการจัดทำโครงการดังกล่าว การประเมินในช่วงเสร็จสิ้นโครงการนี้เป็นการประเมินแบบเบ็ดเสร็จทุกแง่มุมของโครงการ ซึ่งส่วนใหญ่จะให้ผู้เชี่ยวชาญภายนอกเป็นผู้ประเมิน

สุวัฒน์ พัฒนไพบูลย์ ได้กล่าวว่า การประเมินโครงการมิได้จำกัดเพียงการวิเคราะห์หลังจากเกิดข้อเท็จจริงขึ้นแล้วเท่านั้น เพราะนอกจากจะประเมินโครงการทั้งโครงการโดยส่วนรวมเมื่อทำการดำเนินโครงการเสร็จสิ้นลงไปแล้วควรจะมีการดำเนินการประเมินโครงการ ณ จุดต่างๆ ระหว่างวงจรชีวิตของโครงการด้วยจุดมุ่งหมายหลักของการประเมินต้องการที่จะช่วยให้สามารถดำเนินงานบรรลุเป้าหมายของโครงการ^{๓๐}

อุทัย บุญประเสริฐ ได้กล่าวว่า การประเมินโครงการโดยอาศัยวงจรของโครงการ (project life cycle) โดยเป็นเกณฑ์ในการประเมินแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ^{๓๑}

๑. การประเมินก่อนการดำเนินงาน (pre-evaluation) เป็นการประเมินที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับการกำหนดและเลือกทำโครงการซึ่งมักจะใช้การพิจารณาในเรื่องต่อไปนี้

๑.๑ ความเหมาะสมของการทำโครงการ ประกอบด้วยการศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาและความจำเป็นของการทำโครงการ (needs assessment) และการศึกษาความเป็นไปได้ (feasibility) โดยพิจารณาความเป็นไปได้ทางเทคนิควิชาการ ความพร้อมในด้านการบริหารโครงการ ความพร้อมในด้านงบประมาณสนับสนุน เป็นต้น

๑.๒ การวิเคราะห์ผลตอบแทนของโครงการ (rate of return) ประกอบด้วยการวิเคราะห์ค่าใช้จ่ายและผล (cost/benefit analysis) หรือการวิเคราะห์ค่าใช้จ่ายกับอรรถประโยชน์ (cost/utility analysis) ซึ่งเป็นการพิจารณาว่าการจัดทำโครงการนั้นจะให้ผลคุ้มค่ากับการลงทุนหรือไม่ซึ่งเป็นการพิจารณาโครงการในแง่เศรษฐกิจสำหรับโครงการทางด้านการศึกษาคงเน้นเรื่องการวิเคราะห์ค่าใช้จ่ายกับประสิทธิผลมากกว่าค่าใช้จ่ายกับผลกำไร เพราะผลตอบแทนของโครงการทางการศึกษานั้นวัดออกมาในรูปของหน่วยเงินตราทำได้ยาก

๒. การประเมินในระหว่างการดำเนินการ (implementation evaluation of process evaluation) เป็นการประเมินที่เกิดขึ้นในระยะเวลาของการปฏิบัติงานโครงการโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการตรวจสอบว่าการดำเนินงานเป็นไปตามแผนที่กำหนดหรือไม่ มีปัญหาและอุปสรรคอะไรบ้าง อัน

^{๓๐}สุวัฒน์ พัฒนไพบูลย์, การบริหารโครงการ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ซี เอ็ด ยู เคชั่น, ๒๕๔๐), หน้า ๔๐๗-๔๐๘.

^{๓๑}อุทัย บุญประเสริฐ, หลักและแนวทางในการจัดการนิเทศภายในโรงเรียน, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

จะได้แก้ไขทันที เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นการประเมินโครงการในระหว่างดำเนินงานจึงเป็นหน้าที่ของผู้รับผิดชอบโครงการนั่นเองที่จะต้องหาข้อมูลต่างๆ เพื่อนำมาปรับปรุงการดำเนินงานโครงการ บางท่านเรียกการประเมินนี้ว่า การประเมินเพื่อการปรับปรุงหรือการประเมินผลย่อย

๓. การประเมินหลังการดำเนินงาน (post-evaluation or end project evaluation) เป็นการประเมินที่จัดขึ้นเพื่อการปฏิบัติงานโครงการได้เสร็จสิ้นแล้ว การประเมินในลักษณะนี้จะเป็นการพิจารณาตอบคำถามในเรื่องต่อไปนี้ คือ

๓.๑ เป็นการตรวจสอบดูว่าการดำเนินงานโครงการสามารถบรรลุจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้เพียงใด

๓.๒ เป็นการตรวจสอบดูว่า มีผลพลอยได้อื่นนอกเหนือจากที่ได้ระบุไว้ในวัตถุประสงค์บ้างหรือไม่ ซึ่งเรียกว่าเป็นผลกระทบของโครงการ

สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ และคณะ ได้กล่าวว่า การประเมินโครงการ มีดังนี้^{๓๒}

๑. แบ่งตามจุดมุ่งหมายของการประเมิน แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑.๑ การประเมินเพื่อปรับปรุงพัฒนา เรียกว่า การประเมินเพื่อความก้าวหน้า (formative evaluation) เป็นการประเมินโครงการหรือกิจการนั้นขณะกำลังดำเนินอยู่ ซึ่งสามารถนำผลการประเมินไปปรับปรุงการดำเนินงานให้ดีขึ้นได้อย่างทันที

๑.๒ การประเมินเพื่อการตัดสินผล (summative evaluation) เป็นการประเมินเพื่อบ่งชี้ระดับผลสัมฤทธิ์ของผลงานหรือโครงการ เป็นการประเมินหลังสิ้นสุดโครงการแล้ว

๒. แบ่งตามหลักยึดในการประเมิน แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๒.๑ การประเมินที่ยึดเป้าหมายของโครงการหรืองานเป็นเกณฑ์ ซึ่งเรียกว่า goal based evaluation การประเมินตามแนวนี้นำผลการวัดมาเปรียบเทียบกับเป้าหมายเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพของโครงการ

๒.๒ การประเมินที่เป็นอิสระจากเป้าหมายของโครงการ (goal-free evaluation) การประเมินตามแนวทางนี้ ผู้ประเมินไม่จำเป็นต้องทราบเป้าหมายของโครงการ เป็นการประเมินผลทั้งหมดที่เกิดขึ้นทั้งผลโดยตรงและผลโดยอ้อมของโครงการ ตลอดจนการประเมินผลกระทบทั้งในทางบวกและทางลบของโครงการ

^{๓๒} สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ และคณะ, “การประเมินโครงการ”, ใน **รวมบทความทางการประเมินโครงการ เล่มที่ ๔**, รวบรวมจัดพิมพ์โดย สมหวัง พิธิยานุวัฒน์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔): ๙๓-๙๔.

๓. แบ่งตามลำดับเวลาที่ประเมิน โดยแบ่งการประเมินออกเป็น ๓ ระยะ ดังนี้

๓.๑ การประเมินก่อนนำโครงการไปปฏิบัติ (intrinsic evaluation) โดยเฉพาะการวิเคราะห์ความเหมาะสมของแผนงานโครงการก่อนเสนอขออนุมัติให้ดำเนินการกระบวนการดังกล่าว เรียกว่า การวิเคราะห์โครงการ (project appraisal or analysis)

๓.๒ การประเมินขณะดำเนินงานหรือโครงการ (ongoing evaluation) เพื่อพิจารณาความก้าวหน้าของโครงการ ผลการประเมินในระยะนี้ จะเป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงการดำเนินงาน

๓.๓ การประเมินเมื่อสิ้นสุดโครงการ (pay-off evaluation) เป็นการประเมินผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดเมื่อสิ้นสุดโครงการ และหลังสิ้นสุดโครงการไประยะหนึ่ง กระบวนการประเมินหลังจากโครงการสิ้นสุดไประยะหนึ่งนี้ เรียกว่า กระบวนการติดตามผล (Follow-up study หรือ tracer study)

สรุปได้ว่า การประเมินผลโครงการเป็นขั้นตอนหนึ่งของกระบวนการบริหารโครงการ และเป็นส่วนสำคัญที่จะช่วยให้ทราบถึงผลการดำเนินงาน การประเมินผลโครงการ สามารถดำเนินการได้ตั้งแต่ระยะก่อนการดำเนินงานระหว่างการดำเนินงานและหลังจากเสร็จสิ้นโครงการ การประเมินผลโครงการในแต่ละระยะจะมี วัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน เช่น ระยะก่อนการดำเนินงานก็เพื่อพิจารณาความพร้อมในด้านต่างๆ ของโครงการ ความเหมาะสม และความเป็นไปได้เมื่อนำไปปฏิบัติ ระยะระหว่างการดำเนินงานเพื่อหาข้อมูลในการปรับปรุงการดำเนินงานของโครงการ ส่วนระยะหลังจากเสร็จสิ้นโครงการเพื่อดูผล การดำเนินงานโครงการว่าบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้เพียงใด ตลอดจนพิจารณาถึงผลกระทบต่างๆ ที่อาจจะเกิดขึ้น การประเมินผลในระยะนี้มีสำคัญสำหรับการตัดสินใจของผู้บริหารว่าจะดำเนินโครงการต่อเนื่องต่อไปหรือจะยุติโครงการ

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการฝึกอบรม

การฝึกอบรม เป็นกระบวนการพัฒนาบุคลากร ที่มุ่งเน้นการเพิ่มพูนความรู้ ความชำนาญ และประสบการณ์ให้กับบุคคล เพื่อสามารถนำไปพัฒนาความสามารถและทัศนคติของตนให้เป็นไปในทางที่ดีขึ้น โดยการนำเอาเทคนิคและวิทยาการ ที่ได้รับการฝึกอบรมไปประยุกต์และปรับปรุงใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ต่างๆ ให้มีประสิทธิภาพ และก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อตัวเองและสังคมรอบข้าง

๒.๒.๑ ความหมายของการฝึกอบรม

การฝึกอบรม กระบวนการอย่างมีระบบซึ่งมุ่งหมายที่จะพัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ ทักษะ และเจตคติ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคลากรที่เข้ารับการฝึกอบรม ทั้งนี้ทางผู้วิจัยได้รวบรวมจากนักวิชาการต่างๆ ที่ให้ความหมายเกี่ยวกับการฝึกอบรมไว้ ดังนี้

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า อบรม หมายถึง แนะนำพร่ำสอนให้ซึมซาบเข้าไปจนติดเป็นนิสัย แนะนำชี้แจงให้เข้าใจในเรื่องที่ต้องการ ขัดเกลานิสัย บางทีก็ใช้เข้าคู่กับ บ่มนิสัย เป็น อบรมบ่มนิสัย^{๓๓}

กรมการศาสนา ได้ให้ความหมายไว้ว่า การอบรม หมายถึง กระบวนการในการพัฒนาบุคคลอย่างเป็นระบบ เพื่อช่วยให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเกิดความรู้ ความเข้าใจ ความชำนาญ และมีทัศนคติที่ถูกต้องในเรื่องใดเรื่องหนึ่งถึงขั้นสามารถนำความรู้ในเรื่องนั้นไปปฏิบัติภาระหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๓๔}

ชาญ สวัสดิ์สาส์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า การฝึกอบรม หมายถึง กระบวนการที่เป็นระบบที่จะช่วยเพิ่มพูนความรู้ ความสามารถและทักษะในการปฏิบัติงาน รวมถึงการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมในการปฏิบัติงานของบุคคล (ผู้ปฏิบัติงาน) ให้ดีขึ้น ทั้งนี้ เพื่อให้บุคคลนั้นสามารถปฏิบัติงาน ที่อยู่ในความรับผิดชอบได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น อันจะเป็นประโยชน์ต่อ “งาน” ที่รับผิดชอบในปัจจุบัน และ/หรืองานที่กำลังจะได้รับมอบหมายให้ทำในอนาคตโดยตรง^{๓๕}

วิจิตร อวาทะกุล ได้ให้ความหมายไว้ว่า การฝึกอบรม หมายถึง กระบวนการเพิ่มพูนความรู้ ความชำนาญ และความสามารถของบุคคลหรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นการพัฒนาศักยภาพบุคคล” หรืออาจกล่าวได้ว่า การฝึกอบรม ก็คือ “ กระบวนการที่จะส่งเสริมสมรรถภาพบุคคล ให้สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพอันจะส่งผลโดยตรงไปยังผลงานของสถาบัน สังคม ประชาชน^{๓๖}

สมคิด บางโม ได้ให้ความหมายไว้ว่า การฝึกอบรม หมายถึง กระบวนการเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานเฉพาะด้านของบุคคลโดยมุ่งเพิ่มพูนความรู้ (Knowledge) ทักษะ (Skill) และทัศนคติ (Attitude) อันจะนำไปสู่มาตรฐานการทำงานให้สูงขึ้น ทำให้บุคคลมีความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน และองค์การบรรลุเป้าหมายที่วางไว้^{๓๗}

^{๓๓}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๓๗๒.

^{๓๔}กรมการศาสนา, หลักสูตรการอบรมคุณธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๖-๗.

^{๓๕}ชาญ สวัสดิ์สาส์, คู่มือฝึกฝึกอบรมมืออาชีพ : การจัดการฝึกอบรมอย่างมีประสิทธิภาพ, (กรุงเทพมหานคร : สวัสดิการสำนักงาน ก.พ., ๒๕๕๐), หน้า ๑๕.

^{๓๖}วิจิตร อวาทะกุล, การฝึกอบรม, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕.

^{๓๗}สมคิด บางโม, เทคนิคการฝึกอบรมและการประชุม, (กรุงเทพมหานคร : วิจัยพัฒนการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔.

ชูชัย สมितिไกร ได้ให้ความหมายไว้ว่า การฝึกอบรม หมายถึง เป็นกระบวนการเรียนรู้ อย่างเป็นระบบเพื่อสร้างหรือเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ ความสามารถ และเจตคติอันจะช่วยปรับปรุง การปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น^{๓๘}

พินิจดา วีระชาติ ได้ให้ความหมายไว้ว่า การฝึกอบรม หมายถึง เป็นหลักสูตรที่กำหนด มาตรฐานของแต่ละโครงการ แต่ละองค์การกำหนดขึ้นตามความจำเป็นในการฝึกอบรมของแต่ละ องค์การเป็นรายบุคคล เป็นกลุ่ม หรือทั้งองค์การ มีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มพูนประสบการณ์ให้กับ บุคลากรในองค์การต่าง ๆ ทั้งที่เตรียมตัวจะเข้าทำงาน และกำลังปฏิบัติงานประจำอยู่แล้วให้มี สมรรถภาพเพิ่มขึ้น^{๓๙}

เดล (Dale) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การฝึกอบรม หมายถึง กระบวนการที่จัดขึ้นเพื่อให้ บุคคลได้เรียนรู้และมีความชำนาญ เป็นการเพิ่มทักษะในการทำงานให้ดีขึ้น โดยมุ่งให้คนได้รู้เรื่องใด เรื่องหนึ่งโดยเฉพาะและเพื่อเปลี่ยนพฤติกรรมของคนไปในทางที่ต้องการ^{๔๐}

กู๊ด (Good) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การฝึกอบรมว่า หมายถึง กระบวนการให้ความรู้ และ ฝึกทักษะแก่บุคคลภายใต้เงื่อนไขบางประการ แต่ยังไม่เป็นระบบเหมือนกับการศึกษาในสถาบัน ทั่วไป^{๔๑}

สรุปได้ว่า การฝึกอบรม หมายถึง กระบวนการที่เป็นระบบในการพัฒนาบุคคล เพื่อช่วย ให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเกิดความรู้ ความเข้าใจ ความชำนาญ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและ พฤติกรรมในการปฏิบัติงานของบุคคลมีประสิทธิภาพประสิทธิผล

๒.๒.๒ วัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม

สำหรับวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวเอาไว้ ทั้งนี้ทาง ผู้วิจัยได้รวบรวมจากนักวิชาการต่างๆ ที่ให้ความหมายเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรมไว้ ดังนี้

^{๓๘}ชูชัย สมितिไกร, การฝึกอบรมบุคลากรในองค์กร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหา วิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙.

^{๓๙}พินิจดา วีระชาติ, การฝึกอบรมกับการพัฒนาอาชีพ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๓.

^{๔๐}เดล (Dale) S., Personnel : The Management of People at Work, 4th ed., (New York : Macmillan Publishing, 1980), p. 358.

^{๔๑}กู๊ด (Good), C.V., Dictionary of Education, (New York : McGraw-Hill Book Company, 1973), p. 33.

วิน เชื้อโพธิ์หัก ได้กล่าวว่า การฝึกอบรมโดยทั่วไปแล้วจะมีวัตถุประสงค์ ๔ อย่าง คือ^๒

๑. เพื่อเพิ่มพูนความรู้ และแนวความคิดใหม่ ๆ
๒. เพื่อเพิ่มทักษะในการทำงาน
๓. เพื่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้เหมาะสม
๔. เพื่อเปลี่ยนเจตคติให้สอดคล้องกับความต้องการขององค์กร

วิจิตร อวาทะกุล ได้กล่าวว่า การที่จัดการฝึกอบรมให้แก่ผู้ใด ผู้หนึ่งนั้นจะต้องพิจารณาว่าเขาผู้นั้นหรือกลุ่มนั้น ทำงานไม่ได้ เพราะมีคุณภาพความรู้ฝีมือไม่พอสอดถึงเกณฑ์กำหนด เกิดจากการที่เขาขาดความรู้ ความสามารถทักษะไม่พอทั้งคุณภาพและปริมาณหรือไม่เมื่อเขาได้รับการฝึกอบรมให้มีทักษะ ความรู้ ความสามารถ เพิ่มขึ้น แล้วเขาจะทำงานดีขึ้นหรือไม่การฝึกอบรมจึงจะเกิดผล

ควรศึกษาความจำเป็นในการฝึกอบรม (Training needs) โดยศึกษาว่าเขาต้องการพัฒนาศึกษาในด้านใด ต้องการความรู้ ฝึกทักษะ ความสามารถ ด้านไหน เพียงใด หน่วยงานต้องการเขาพัฒนาในเรื่องใด ที่เขายังมีความสามารถไม่พอสอดกับเกณฑ์ หรือมาตรฐานการทำงานที่ตั้งไว้ จึงทำการฝึกอบรมให้ตรงตามความจำเป็นอย่างมีวัตถุประสงค์^๓

พินิจดา วีระชาติ ได้กล่าวว่า การฝึกอบรมโดยทั่วไปมีวัตถุประสงค์เพื่อ^๔

๑. พัฒนาความรู้ (Knowledge)
๒. พัฒนาทักษะ (Skill)
๓. พัฒนาทัศนคติ (Attitude)

ไปในทางที่องค์กรต้องการเมื่อบุคคลได้รับการฝึกอบรมทางด้านความรู้ ทักษะและทัศนคติแล้ว กลับไปปฏิบัติงาน ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม (Behavior change) ในการปฏิบัติงาน ทำให้การปฏิบัติได้ผลดีขึ้น

สมคิด บางโม ได้กล่าวว่า การฝึกอบรมเป็นการเพิ่มพูนความรู้ ความสามารถในการทำงานเฉพาะอย่าง อาจจำแนกวัตถุประสงค์ในการฝึกอบรมได้ ๔ ประการเรียกย่อ ๆ ว่า KUSA ดังนี้^๕

^๒วิน เชื้อโพธิ์หัก, การพัฒนาบุคลากรและการฝึกอบรม, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๓๐.

^๓วิจิตร อวาทะกุล, การฝึกอบรม, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๑.

^๔พินิจดา วีระชาติ, การฝึกอบรมกับการพัฒนาอาชีพ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๕.

^๕สมคิด บางโม, เทคนิคการฝึกอบรมและการประชุม, (กรุงเทพมหานคร : วิจัยพัฒนการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔.

๑. เพื่อเพิ่มพูนความรู้ (Knowledge, K) ให้มีความรู้ หลักการ ทฤษฎี แนวคิดในเรื่องที่อบรมเพื่อนำไปใช้ในการทำงาน

๒. เพื่อเพิ่มพูนความเข้าใจ (Understand, U) เป็นลักษณะที่ต่อเนื่องจากความรู้ กล่าวคือ เมื่อรู้ในหลักการและทฤษฎีแล้ว สามารถตีความ แปลความ ขยายความ และอธิบายให้คนอื่นทราบได้ รวมทั้งสามารถนำไปประยุกต์ได้

๓. เพื่อเพิ่มพูนทักษะ (Skill, S) ทักษะคือความชำนาญ หรือความคล่องแคล่วในการปฏิบัติ อย่างใดอย่างหนึ่งได้โดยอัตโนมัติ เช่น การใช้เครื่องมือต่าง ๆ การขับรถ การขี่จักรยาน เป็นต้น

๔. เพื่อเปลี่ยนแปลงเจตคติ (Attitude, A) เจตคติ หรือทัศนคติ คือความรู้สึกที่ดีหรือไม่ดีต่อสิ่งต่าง ๆ การฝึกอบรมมุ่งให้เกิด หรือเพิ่มความรู้สึกที่ดี ๆ ต่อองค์กร ต่อผู้บังคับบัญชาต่อเพื่อนร่วมงาน และต่องานที่รับผิดชอบ

สรุปได้ว่า การอบรมมีวัตถุประสงค์เพื่อให้มีการเพิ่มความรู้ เพิ่มทักษะ และปรับเปลี่ยนทัศนคติของผู้เข้าอบรมให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ขององค์กรที่ได้กำหนดไว้

๒.๒.๓ การจัดทำโครงการฝึกอบรม

สำหรับการจัดทำโครงการฝึกอบรม ได้มีผู้กล่าวถึงการจัดทำโครงการฝึกอบรมไว้ดังนี้

วิจิตร อวทะกุล ได้กล่าวว่า กระบวนการในการจัดทำโครงการฝึกอบรม มีการกำหนดขั้นตอนดังต่อไปนี้^{๔๖}

๑. การสำรวจ ตรวจสอบ วิเคราะห์ สภาพปัญหา หมายถึง การที่ผู้ทำโครงการจะต้องศึกษาถึงเอกสาร ตรวจสอบ สัมภาษณ์ พูดคุย พิจารณาว่า หน่วยงาน องค์กรมีปัญหาอะไรบ้างที่จะต้องแก้ไขด้วยการฝึกอบรม

๒. การหาความจำเป็นในการฝึกอบรม (Training needs) หมายถึง ข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่ไม่ได้มาตรฐาน ไม่มีประสิทธิภาพ การบริการไม่ดี ขาดความรู้ ความชำนาญในการทำงาน ทัศนคติ พฤติกรรมในการทำงานยังไม่ถูกต้อง เหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาและเป็นความจำเป็นในการฝึกอบรม หน่วยงานฝึกอบรมจะต้องดำเนินการฝึกอบรม

๓. การกำหนดวัตถุประสงค์ในการฝึกอบรม หมายถึง การกำหนดความตั้งใจ มีความประสงค์ที่จะจัดการฝึกอบรมครั้งนี้ขึ้น เพื่อให้ได้ประโยชน์แก่หน่วยงานอย่างไรบ้าง วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรมที่จะแสดงออกให้เห็นได้ วัดได้ วัตถุประสงค์ชัดเจน ทุกคนอ่านแล้วเข้าใจไปในแนวเดียวกัน และมีความเป็นไปได้ เข้าใจ เห็นด้วย สนับสนุนโครงการอบรมนี้

^{๔๖}วิจิตร อวทะกุล, การฝึกอบรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙๓.

๔. การกำหนดวัตถุประสงค์ของวิชา หมายถึง การวางขอบเขตและวัตถุประสงค์ของวิชา โดยปรึกษาหารือเพื่อนร่วมงาน วิทยากร เขียนขอบเขตให้กะทัดรัดเป็นข้อๆ เพื่อให้วิทยากรเตรียมเนื้อหาวิธีการสอน ตรงตามที่ต้องการ มิใช่ตรงตามความต้องการของวิทยากร ได้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ที่ผู้เข้าอบรมจะนำไปใช้ได้ในการปฏิบัติงานประจำ

๖. กำหนดแนวทางฝึกอบรม หมายถึง การพิจารณาว่าแนวทางที่จะทำให้ผู้เข้ารับการอบรมเกิดการเปลี่ยนแปลงได้รับความรู้ใหม่ จะต้องประกอบไปด้วยวิธีการอะไรบ้าง ใช้ทฤษฎีอะไร หลักการอะไรบ้าง ที่จะเปลี่ยนพฤติกรรมให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรมให้มากที่สุดวิชาใดควรจะอยู่ก่อนหรือหลัง หลักสูตรการฝึกอบรมควรปรับปรุงแก้ไขจากเดิมหรือไม่

๗. กำหนดเทคนิควิธีการฝึกอบรม หมายถึง การพิจารณาว่าจะใช้วิธีการใดในการฝึกอบรมจะใช้เทคนิคอย่างไรบ้าง จึงจะเหมาะกับกลุ่มผู้เข้าอบรม เนื้อหาวิชา หลักสูตร จึงจะทำให้ผู้เข้าอบรมเกิดการเรียนรู้ได้รับประโยชน์ เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่มากที่สุด การฝึกอบรมใดที่ระบุพฤติกรรมให้ลงมือฝึกหัดการจัดวิธีการฝึกอบรม ก็จะต้องจัดเน้นไปทางสัมมนาเชิงปฏิบัติการ (Workshop) หรือควรจะใช้การอภิปราย การแบ่งกลุ่ม แทนที่จะเป็นการนั่งฟังการบรรยายตลอดรวมทั้งมีระยะเวลาการฝึกอบรมไม่ให้ยาวเกินไป ให้พอเหมาะที่ผู้รับการอบรมสามารถรับการอบรมได้ เป็นต้น

๘. กำหนดสถานที่ฝึกอบรม หมายถึง สถานที่ฝึกอบรมหากจัดไม่ดี ไม่เหมาะสม จะทำให้บรรยากาศการฝึกอบรมล้มเหลว เกิดความเสื่อมศรัทธา ท้อถอย เบื่อหน่ายทั้งผู้สอนและผู้เรียน จึงต้องเลือก จัดสร้างบรรยากาศของการเรียนการสอนไม่ให้เบื่อหน่ายได้

๙. การกำหนดตัวผู้เข้าฝึกอบรม และวิทยากร หมายถึง การเลือกผู้เข้ารับการอบรมที่ไม่มีคุณสมบัติใกล้เคียงกัน ไม่สนใจในเรื่องคล้ายๆ กัน หรือต่างระดับกันในสายการบังคับบัญชาจะทำให้เสียผลในการฝึกอบรม วิทยากรที่ไม่มีคุณภาพ ไม่มีความรู้ความสามารถหรือไม่เคยได้รับการฝึกอบรมที่จะมาเป็นวิทยากรในการฝึกอบรม ก็จะทำให้โครงการฝึกอบรมเสียหาย หรือถึงกับล้มเหลวได้ ฉะนั้นวิทยากรจึงควรจะได้รับคัดเลือกมาอย่างดีที่จะมาสอนในโครงการ

๑๐. กำหนดแนวทางวิธีประเมินผลและติดตามผล หมายถึง เป็นกระบวนการในการพิจารณาตัดสินประเมินค่าของการฝึกอบรม ว่าสูงหรือต่ำกว่าเกณฑ์ เป็นที่น่าพอใจเพียงไร จะใช้วิธีการอย่างไร เครื่องมืออะไรบ้าง หรือจะต้องใช้หลายวิธี เช่น วิธีสังเกต สอบถาม ทดสอบ การให้ลงมือปฏิบัติจริง การให้กรอกแบบฟอร์ม แสดงความเห็น จะใช้แต่เพียงแบบกรอกคำถามมาพิจารณาไม่ได้ เพราะผู้กรอกจะเข้าข้างตนเอง หรือให้ร้ายผู้จัดได้

สรุปได้ว่า การจัดทำโครงการฝึกอบรม เป็นกระบวนการทำงานที่เป็นระบบ เริ่มตั้งแต่การสำรวจตรวจสอบ วิเคราะห์สภาพปัญหา การหาความจำเป็นในการฝึกอบรม การกำหนดวัตถุประสงค์ กำหนดแนวทาง เทคนิค สถานที่ การกำหนดผู้เข้าอบรม วิทยากร ตลอดทั้งแนวทางในการประเมินและติดตามผลการฝึกอบรม

๒.๒.๔ กระบวนการฝึกอบรม

การจัดการฝึกอบรม มีการบริหารจัดการหลากหลายวิธีมากมายขึ้นอยู่กับว่าโครงการนั้นมีวัตถุประสงค์มากน้อยเพียงใด แต่การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มุ่งหวังเพียงการได้นำความรู้ที่ได้จากการฝึกอบรมไปใช้ประโยชน์ ได้มีนักวิชาการให้แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการฝึกอบรมไว้ดังนี้

พัฒนา สุขประเสริฐ ได้กล่าวว่า กิจกรรมที่ทำให้เกิดกระบวนการจัดฝึกอบรม คือ^{๔๗}

๑. การสำรวจความจำเป็นในการฝึกอบรม (Training Needs) สภาพการณ์หรือปัญหาอุปสรรคข้อขัดข้องที่ต้องแก้ไขด้วยการฝึกอบรม เพื่อให้สามารถบรรลุถึงจุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ได้

๒. การจัดหลักสูตรฝึกอบรม จะต้องให้เหมาะสมและตรงกับความต้องการในการฝึกอบรม ซึ่งควรพิจารณาถึง

๒.๒ เป็นวิชาที่ตอบสนอง หรือแก้ปัญหาตามวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม หรือของหน่วยงาน

๒.๒ หัวข้อวิชาที่ระบุในหลักสูตร ควรกำหนดวัตถุประสงค์เป็นลายลักษณ์อักษรมีรายละเอียด หรือสาระสำคัญของหัวข้อวิชา เพื่อให้การดำเนินงาน หรือการสอนของวิทยากรตรงตามวัตถุประสงค์ และความต้องการของผู้จัดการฝึกอบรม

๒.๓ พิจารณาระยะเวลาที่เหมาะสมกับความจำเป็น เวลาที่จะอำนวยความสะดวกของผู้เข้าอบรมหรือช่วงที่หน่วยงานมีงานเข้ามาน้อย

๒.๔ คำนึงถึงการระดมทรัพยากรต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกหน่วยงาน

๓. การวางแผนโครงการฝึกอบรม เป็นการกำหนดและตัดสินใจล่วงหน้าเกี่ยวกับกิจกรรมที่ต้องดำเนินการในการจัดฝึกอบรม โดยกิจกรรมเหล่านี้ต้องเป็นกิจกรรมที่สร้างเสริมประสบการณ์การเรียนรู้ ซึ่งจะช่วยให้ผู้เข้ารับการอบรมเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในทางที่ต้องการ และในทิศทางที่พึงปรารถนา

๔. การดำเนินการฝึกอบรม หมายถึง การดำเนินการต่าง ๆ ตามกิจกรรมที่ได้มีการวางแผนล่วงหน้ามาแล้ว ให้เป็นไปตามที่กำหนดอย่างประสานสอดคล้องกัน และเป็นไปด้วยความเรียบร้อย เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

๕. การประเมินและติดตามผลการฝึกอบรม

๖. การจัดทำรายงานสรุปผล

^{๔๗}พัฒนา สุขประเสริฐ, กลยุทธ์ในการฝึกอบรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๗.

ดนัย เทียนพุฒ ได้จัดทำโมเดลของการฝึกอบรมและพัฒนาไว้ ๔ ขั้นตอน คือ^{๔๔}

๑. การวิเคราะห์ความจำเป็น (Training Needs Analysis :TNA) ความจำเป็น หรือ Needs ในการฝึกอบรมและพัฒนาถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ หรืออาจเป็นหัวใจของการพัฒนาทรัพยากรบุคคล

๒. การออกแบบพัฒนาหลักสูตร (Design and Developing) เมื่อสามารถวิเคราะห์ได้ว่าองค์กร กลุ่ม/ฝ่ายงาน หรือทีมงาน และบุคคลอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งหมด จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขหรือจูงใจให้ปรับปรุงผลงาน ก็มาถึงขั้นตอนการออกแบบและพัฒนาหลักสูตร ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับสิ่งต่อไปนี้

๒.๑ เทคนิคเกี่ยวกับหลักสูตร คือ การเข้าใจเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ในการฝึกอบรม เทคนิคการฝึกอบรม วิธีการกำหนดเนื้อหา และคัดเลือกวิทยากร การกำหนดหลักเกณฑ์ หรือคุณสมบัติของผู้เข้ารับการอบรม วิธีการเขียนและสร้างหลักสูตร เป็นต้น

๒.๒ อุปกรณ์การฝึกอบรม หมายถึง ความพร้อมในด้านสิ่งอำนวยความสะดวก เพื่อให้วิทยากรและผู้เข้าอบรม สามารถสร้างหรือช่วยให้หลักสูตรการฝึกอบรมดำเนินการไปจนบรรลุวัตถุประสงค์

๒.๓ สถานที่จัดการฝึกอบรม เป็นการกำหนดสถานที่เพื่อการจัดหลักสูตรฝึกอบรม ซึ่งปกติจะขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของหลักสูตรฝึกอบรม งบประมาณ บรรยากาศที่เอื้อต่อการฝึกอบรม

๒.๔ เจ้าหน้าที่ฝึกอบรม

๓. การบริหารหลักสูตร (Delivery) กำหนดได้เป็น ๓ ระยะ ก่อนดำเนินการฝึกอบรม คือ

ระยะที่ ๑ การวางแผนจัดหลักสูตรฝึกอบรม

ระยะที่ ๒ การดำเนินการฝึกอบรม

ระยะที่ ๓ การดำเนินการเมื่อสิ้นสุดการฝึกอบรม

๔. การประเมินผลและติดตามผล (Evaluation & Follow up) เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ทราบได้ว่า หลักสูตรฝึกอบรมนั้นประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่หัวใจของการประเมินและติดตามผลก็คือ สารสนเทศเพื่อการตัดสินใจว่าหลักสูตรนั้นควรทำอะไรต่อไป เช่น ยุติ/เลิก ขยายผล ปรับปรุง และ คำนวณค่ากับการลงทุนใหม่ เป็นต้น

^{๔๔}ดนัย เทียนพุฒ, การจัดทำแผน HRD สู่สหสวรรค์หน้าสำหรับนักฝึกอบรมมืออาชีพ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ดี เอ็น ที คอนซัลแตนท์, ๒๕๓๙), หน้า ๕๔-๕๗.

ชาญ สวัสดิ์สาธิต ได้กล่าวว่า กระบวนการดำเนินการฝึกอบรม (Process) มีสิ่งสำคัญที่ควรได้รับการพิจารณา หรือตรวจสอบ คือ^{๔๙}

๑. วิทยาการ

๑.๑ มีการชี้แจงวัตถุประสงค์ของหัวข้อวิชาให้ผู้รับการอบรมได้ทราบหรือไม่

๑.๒ มีความรอบรู้ในเนื้อหาวิชานั้นหรือไม่

๑.๓ มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ให้ผู้ฟังเข้าใจ เพียงไร ฯลฯ

๒. ผู้เข้ารับการฝึกอบรม

๒.๑ สนใจ และเอาใจใส่ต่อการฝึกอบรม หรือไม่

๒.๒ มีการซักถาม แสดงความคิดเห็น และ/หรือให้ความร่วมมือต่างๆ ในระหว่างการฝึกอบรม หรือไม่ ฯลฯ

๓. เอกสารประกอบการบรรยาย

๓.๑ แต่ละวิชามีเอกสารประกอบการบรรยาย หรือไม่

๓.๒ เนื้อหาสาระของเอกสารประกอบการบรรยายสอดคล้อง และสนับสนุนกับวัตถุประสงค์หลักของหัวข้อวิชานั้นๆ หรือไม่ ฯลฯ

๔. สภาพแวดล้อม และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ

๔.๑ การจัดสถานที่ฝึกอบรม รวมถึงโต๊ะ เก้าอี้ เหมาะสมหรือไม่

๔.๒ อุณหภูมิ และการถ่ายเทอากาศเหมาะสมหรือไม่

๔.๓ อุปกรณ์ต่างๆ ที่ต้องใช้ในการฝึกอบรมมีเพียงพอหรือไม่ ฯลฯ

สรุปได้ว่า กระบวนการฝึกอบรม เป็นกระบวนการ หรือขั้นตอนการปฏิบัติ ในอันที่จะทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรม เกิดความรู้ ความเข้าใจ ทักษะ ทักษะ หรือความชำนาญ ตลอดจนประสบการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

๒.๓ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับคุณธรรม จริยธรรม

จากการทบทวนผลงานทางวิชาการ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรม และจริยธรรม จากทัศนะนักวิชาการที่หลากหลาย ผู้วิจัยขอประมวลเนื้อหาโดยมีรายละเอียด ดังนี้

๒.๓.๑ ความหมายของคุณธรรมและจริยธรรม

คำว่า “คุณธรรมจริยธรรม” นี้ เป็นคำที่คนส่วนใหญ่จะกล่าวควบคู่กันเสมอจนทำให้เข้าใจผิดได้ว่า คำทั้งสองคำมีความหมายอย่างเดียวกันหรือมีความหมายเหมือนกัน แท้ที่จริงแล้วคำว่า “คุณธรรม” กับคำว่า “จริยธรรม” เป็นคำแยกออกได้ ๒ คำ และมีความหมายแตกต่างกันคำว่า “

^{๔๙}ชาญ สวัสดิ์สาธิต, คู่มือการประเมินและติดตามผลการฝึกอบรมสำหรับผู้รับผิดชอบโครงการฝึกอบรม/สัมมนา (ฉบับปรับปรุงใหม่), (กรุงเทพมหานคร : สวัสดิการสำนักงาน ก.พ., ๒๕๔๗), หน้า ๑๑๐-๑๑๑.

คุณ” แปลว่า ความดี เป็นคำที่มีความหมายเป็นทางนามธรรม ส่วนคำว่า “จริย” แปลว่า ความประพฤติปฏิบัติที่ควรประพฤติเป็นคำที่มีความหมายทางรูปธรรม ดังนั้นผู้วิจัยเห็นว่าควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของคำว่า คุณธรรม และจริยธรรม ให้ถ่องแท้ก่อน^{๕๐}

๑. ความหมายของคำว่า คุณธรรม

คุณธรรมเป็นพฤติกรรมที่แสดงถึงมาตรฐานทางศีลธรรม และเป็นรูปแบบของความคิดและการกระทำบนพื้นฐานของมาตรฐานทางศีลธรรม ทั้งนี้ทางผู้วิจัยได้รวบรวมจากนักวิชาการต่างๆ ที่ให้ความหมายเกี่ยวกับคุณธรรมไว้ ดังนี้

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง สภาพคุณงามความดี^{๕๑}

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง สภาพคุณงามความดี ความประพฤติที่ดี การทำให้เกิดคุณงามความดีอุปนิสัยอันดีงาม ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่อยู่ภายในจิตใจของบุคคล ได้แก่ ความเมตตากรุณา ความซื่อสัตย์สุจริต ความเสียสละ ความเอื้อเฟื้อ ความกตัญญู ความ پاکเพียร ความเห็นอกเห็นใจ ความละเอียดต่อความชั่ว และความมุ่งมั่นกล้าหาญที่จะกระทำความดี ในการกระทำความดีนั้นจะต้องมุ่งกระทำทั้งกายและใจ เพื่อให้เกิดความสุขแก่ตนเองและผู้ร่วมงาน^{๕๒}

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา ได้ให้ความหมายไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง สิ่งที่มีคุณค่ามีประโยชน์ เป็นความดีงาม เป็นมโนธรรม เป็นเครื่องประคับประคองใจให้เกลียดความชั่ว กลัวบาป ใฝ่ความดี และเป็นเครื่องกระตุ้น ผลักดันให้เกิดความรู้สึกลึกซึ้ง เกิดจิตสำนึกที่ดีมีความสงบเย็นภายใน^{๕๓}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นคุณ ความดีงาม สภาพที่เกื้อหนุน^{๕๔}

^{๕๐} คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับผู้บริหารสถานศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑.

^{๕๑} ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๕๖), หน้า ๒๖๓.

^{๕๒} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, *คู่มือการปฏิบัติงานข้าราชการครู*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๐.

^{๕๓} สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, *รายงานเบื้องต้น การเสริมสร้างคุณธรรมในระบบการศึกษาไทย*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๘.

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๕๑.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นคุณสภาพคุณงามความดี^{๕๕}

พระปัญญานันทมุนี (ปัญญา ปญฺญานนฺโท) ให้คำให้ความหมายไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง คุณลักษณะของการคิดดีดี ประพฤติดี ที่อยู่ในจิตใจของมนุษย์หรือปุชนทั่วไป^{๕๖}

วคิน อินทสระ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง อุปนิสัยอันดีงามซึ่งสั่งสมอยู่ในดวงจิต อุปนิสัยนี้ได้มาจากการพยายาม และความประพฤติที่ติดต่อกันมาเป็นเวลานาน^{๕๗}

ประกาศรี สืหอไพ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง หลักธรรมจริยาที่สร้างความรู้สึกผิดชอบชั่วดีทางศีลธรรมมีคุณงามความดีภายในจิตใจจนเต็มเปี่ยมไปด้วยความสุขความยินดี การกระทำที่ดียอมได้รับผลของความดี คือ ความชื่นชมยกย่องในขณะที่การกระทำชั่วยอมได้รับผลของความชั่วคือความเจ็บปวดหรือความทุกข์ต่างๆ^{๕๘}

ลิขิต ธีรเวคิน ได้ให้ความหมายไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง จิตวิญญาณของปัจเจกบุคคล ศาสนาและอุดมการณ์เป็นดวงวิญญาณของปัจเจกบุคคลและสังคมด้วยปัจเจกบุคคลต้องมีวิญญาณ สังคมต้องมีจิตวิญญาณคุณธรรมของปัจเจกบุคคลอยู่ในการกล่อมเกลารเรียนรู้โดยพ่อ-แม่ สถาบันการศึกษา ศาสนา พรรคการเมืองและองค์กรของรัฐ^{๕๙}

นิภา มลิณทวิสมัย ได้ให้ความหมายไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นคุณ เป็นสภาวะธรรมของคุณงามความดี^{๖๐}

สรุปได้ว่า คุณธรรม หมายถึง คุณงามความดี ที่ถูกปลูกฝังให้เกิดขึ้นกับบุคคลรู้สึกผิดชอบชั่วดีทางศีลธรรม

^{๕๕}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๑.

^{๕๖}พระปัญญานันทมุนี (ปัญญา ปญฺญานนฺโท), มงคลชีวิตฉบับทางก้าวหน้า, (กรุงเทพมหานคร : อุดมศึกษา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๖.

^{๕๗}วคิน อินทสระ, พุทธจริยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมธิตราย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๙๙.

^{๕๘}ประกาศรี สืหอไพ, พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๗.

^{๕๙}ลิขิต ธีรเวคิน, คนไทยในอุดมคติ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แม็ค, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗.

^{๖๐}นิภา มลิณทวิสมัย, วิธีการสอนสอดแทรกคุณธรรม จริยธรรม, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๙), หน้า ๑๔.

๒. ความหมายของคำว่า จริยธรรม

จริยธรรมเป็นเรื่องของความดีงามทางสังคมมนุษย์ จำแนกแยกแยะว่าสิ่งไหนถูกและสิ่งไหนผิด ทั้งนี้ทางผู้วิจัยได้รวบรวมจากนักวิชาการต่างๆ ที่ให้ความหมายเกี่ยวกับคุณธรรมไว้ ดังนี้

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า จริยธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ ศีลธรรม กฎศีลธรรม^{๖๑}

กรมการศาสนา ได้ให้ความหมายไว้ว่า จริยธรรม หมายถึง ความประพฤติ การกระทำ และความคิดที่ถูกต้องเหมาะสม การทำหน้าที่ของตนอย่างถูกต้อง สมบูรณ์ เว้นสิ่งที่ควรเว้น กระทำสิ่งที่ควรกระทำด้วยความฉลาด รอบคอบ รู้เหตุผล ถูกต้องตามกาลเทศะและบุคคล^{๖๒}

กรมการศาสนา กล่าวว่า จริยธรรม เป็นหลักปฏิบัติเพื่ออยู่ร่วมกันในสังคมอย่างเป็นสุข เช่น ความไม่เบียดเบียนกัน การช่วยเหลือเผื่อแผ่ต่อกัน^{๖๓}

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา ได้ให้ความหมายไว้ว่า จริยธรรม หมายถึง สิ่งที่ดีที่พึงประพฤติปฏิบัติ มีพฤติกรรมที่ดีงามต้องประสงค์ของสังคม เป็นหลักหรือกรอบที่ทุกคนกำหนดไว้ เป็นแนวปฏิบัติสำหรับสังคม เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงาม เกิดความสงบร่มเย็นเป็นสุข เกิดความรักสามัคคี เกิดความอบอุ่น มั่นคง และปลอดภัยในการดำรงชีวิต เช่น ศีลธรรม กฎหมาย ธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น^{๖๔}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า จริยธรรม หมายถึง “ธรรมคือความประพฤติ”, “ธรรมคือการดำเนินชีวิต” หลักความประพฤติ หลักการดำเนินชีวิต^{๖๕}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้ให้ความหมายไว้ว่า จริยธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ ระเบียบที่ควรประพฤติปฏิบัติ แบบแผนที่ดีงามสำหรับจัดระเบียบสังคมให้เรียบร้อยดีงาม^{๖๖}

^{๖๑}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๕๖), หน้า ๒๖๓.

^{๖๒}กรมการศาสนา, **หลักสูตรการอบรมคุณธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๖.

^{๖๓}กรมการศาสนา, **ความรู้ศาสนาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖.

^{๖๔}สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, **รายงานเบื้องต้น การเสริมสร้างคุณธรรมในระบบการศึกษาไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๙-๑๐.

^{๖๕}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๕๗.

^{๖๖}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๙.

พุทธทาสภิกขุ ได้อรรถาธิบายความหมายของคำว่า “จริยธรรม” แปลว่า เป็นสิ่งที่พึงประพฤติจะต้องประพฤติในส่วนศีลธรรมนั้นหมายถึงสิ่งที่กำลังประพฤติอยู่หรือประพฤติแล้ว จริยธรรมหรือ Ethics อยู่ในรูปของปรัชญาคือสิ่งที่ต้องคิดต่องานส่วนเรื่องศีลธรรม Morality นี้ต้องทำอยู่จริงๆ เพราะเป็นปัญหาเฉพาะหน้า^{๖๗}

นิภา มิลินทวิสมัย ได้ให้ความหมายไว้ว่า จริยธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นจริยามารยาท เป็นสภาวะธรรม ที่ควรประพฤติปฏิบัติ^{๖๘}

พรหมทิพย์ ศิริวรรณบุศย์ กล่าวว่า จริยธรรม คือสิ่งที่ได้รับการปลูกฝังขัดเกลาพัฒนาขึ้น จากแรงขับพื้นฐานภายในจิตสำนึกของตน กระบวนการขัดเกลานั้นอยู่ในรูปของการเลียนแบบ (identification) ด้วยวัตถุประสงค์ที่จะปรับตัวตามมาตรฐานพฤติกรรมที่กำหนดไว้ในสังคม^{๖๙}

จินตนา บุญบงการ ได้ให้ความหมายไว้ว่า จริยธรรม หมายถึง ข้อประพฤติปฏิบัติหรือ หลักความประพฤติปฏิบัติที่พึงงามที่เหมาะสมที่มีคุณธรรมและถูกต้องตามศีลธรรม^{๗๐}

สรุปได้ว่า จริยธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อควรประพฤติปฏิบัติที่กระทำด้วยความฉลาด รอบคอบ รู้เหตุผล ถูกต้อง ถูกต้องตามกาลเทศะและบุคคล ทางกาย ทางวาจา และทางใจ ที่เป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อผู้อื่น ต่อสังคม เพื่อให้เกิดความสันติสุขในสังคม

จากที่กล่าวมาทั้งหมดสรุปได้ว่า คุณธรรมจริยธรรม หมายถึง การประพฤติปฏิบัติที่พึงงาม ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ โดยถือเป็นนิสัยทั้งต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และต่อสังคม

๒.๓.๒ ความสำคัญของคุณธรรมและจริยธรรม

คุณธรรมและจริยธรรมเป็นข้อควรประพฤติที่มีความถูกต้องดีงามเป็นแนวทางแห่งการถือ ประพฤติปฏิบัติแต่ล้าพังในแนวทางแห่งความดีถูกต้องนั้นไม่เพียงพอที่จะจูงใจให้คนปฏิบัติหรือ ประพฤติตนให้เป็นคนดีได้ เรื่องการสร้างคุณธรรมและจริยธรรมเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก ความคิดเรื่อง คุณธรรมเมื่อสัมพันธ์กับหน้าที่ ยกตัวอย่างได้ว่า เมื่อผู้ทำหน้าที่ไม่สมบูรณ์ผู้นั้นมักกล่าวได้ว่าขาด คุณธรรมแต่ผู้ทำหน้าที่สมบูรณ์ยังไม่แน่ว่าจะเป็นผู้มีคุณธรรม อาจทำหน้าที่เพราะกลัวถูกลงโทษทาง วินัย เพราะกลัวความผิด โดยไม่ใช่เพราะความรู้สึกลงใจดีงามจากจิตใจที่แท้จริงของผู้นั้นได้ แต่ถ้าผู้

^{๖๗} พุทธทาสภิกขุ, พุทธทาส แะแนวจริยธรรมร่วมสมัย ชุดที่ ๓ จุดหมายปลายทาง และตัวแท้ของ จริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงตะวัน, ๒๕๕๓), หน้า ๙๕.

^{๖๘} นิภา มิลินทวิสมัย, วิธีการสอนสอดแทรกคุณธรรม จริยธรรม, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนา นาวิทยา, ๒๕๔๙), หน้า ๑๔.

^{๖๙} พรหมทิพย์ ศิริวรรณบุศย์, ทฤษฎีจิตวิทยาพัฒนาการ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๖๓.

^{๗๐} จินตนา บุญบงการ, จริยธรรมทางธุรกิจ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๒๗.

นั้นมีความรู้สึกในทางดีงาม มีความยินดีพอใจในการปฏิบัติ และเชื่อว่าการทำผิดหน้าที่เป็นสิ่งไม่ดี ไม่ทำผิด อย่างนี้จึงถือว่าผู้นั้นมีคุณธรรม คุณธรรมแสดงออกถึงหน้าที่ คนที่มีคุณธรรมเป็นผู้ที่รักหน้าที่ของตนเองและทำหน้าที่อย่างดีที่สุด ทำหน้าที่ที่เขาทำอย่างดีจนเป็นนิสัยนั่นเองนำไปสู่การสร้างสรรคคุณธรรมต่อไป และให้สูงส่งยิ่ง ๆ ขึ้นไป หน้าที่กับคุณธรรมจึงต้องอาศัยซึ่งกัน และเป็นเหตุผลของกันและกันอย่างแยกไม่ได้มันเป็นสิ่งเดียวกันที่มี ๒ ด้าน ด้านหนึ่งเป็นหน้าที่ อีกด้านหนึ่งเป็นคุณธรรม คุณธรรมคือ ความกล้าเฝ้าอุปนิสัยภายใน ส่วนหน้าที่ คือ การแสดงออกภายนอกของอุปนิสัยอันดีงาม เพราะฉะนั้น คุณธรรมก็คือ คุณภาพแห่งอุปนิสัยอันแสดงออกให้เห็นโดยการกระทำ

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นจะเห็นได้ว่า คุณธรรมจริยธรรมมีคุณค่าและมีความสำคัญทั้งต่อตัวบุคคลและต่อสังคมส่วนรวม เนื่องจากการดำเนินชีวิตให้อยู่ได้ในสังคมอย่างมีความสุขนั้นต้องเริ่มต้นที่ตนเองก่อนและจากการคิดดีทำดีเป็นผลต่อเนื่องถึงสังคมดีและมีสันติภาพนั่นเอง^{๗๑}

ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม ได้กล่าวถึงความสำคัญของคุณธรรมและจริยธรรมไว้พอสรุปได้ว่า เด็กและเยาวชนเป็นทรัพยากรบุคคลที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่งต่อการพัฒนาประเทศ จำเป็นต้องมีการปลูกฝังคุณลักษณะที่พึงประสงค์ทั้งด้านความรู้ และคุณธรรม ซึ่งจำเป็นต้องกระทำตั้งแต่วัยเด็ก จนกระทั่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่สร้างคุณประโยชน์ให้แก่สังคมในปัจจุบันและอนาคต^{๗๒}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวสรุปคุณค่าที่ต้องการในทางจริยธรรมมีดังนี้^{๗๓}

๑. ให้เป็นผู้หนักแน่นในเหตุผลและมองเห็นการกระทำ และผลการกระทำตามแนวทางของเหตุปัจจัย ไม่เชื่อสิ่งมกมาย ตีนขาว เช่น เรื่องแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น
๒. ให้เห็นว่าผลสำเร็จที่ตนต้องการ จุดหมายที่ปรารถนา จะเข้าถึงหรือสำเร็จได้ด้วยการลงมือทำ คือ จึงต้องพึ่งตนเองและทำความเพียรพยายาม และไม่คอยโชคชะตา ไม่หวังผลลบลับดลหรือรอผลด้วยการเซ่นสรวงอ้อนวอน
๓. ให้มีความรับผิดชอบต่อตนเองที่จะงดเว้นจากกรรมชั่ว และรับผิดชอบต่อผู้อื่น ด้วยการกระทำความดีต่อเขา

^{๗๑} กรมการศาสนา, **หลักสูตรการอบรมคุณธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๔-๕.

^{๗๒} ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม), **สังคมมีคุณค่าจากต้นกล้าคุณธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์คุณธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๗.

^{๗๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๒๑๓-๒๑๔.

๔. ให้ถือว่าบุคคลมีสิทธิโดยธรรมชาติที่จะทำการต่างๆ เพื่อแก้ไขปรับปรุงสร้างเสริมตนเองให้ดีขึ้น โดยเท่าเทียมกัน สามารถทำตนให้เลวลงหรือให้ดีขึ้น ให้ประเสริฐจนถึงยิ่งกว่าเทวดาและพรหมได้ทุกๆ คน

๕. ให้ถือว่าคุณธรรม ความสามารถ ความดีความชั่วที่ทำความประพฤติปฏิบัติเป็นเครื่องวัด ความทรามหรือประเสริฐของมนุษย์ไม่ให้มีการแบ่งแยกโดยชาติชั้นวรรณะ

๖. ในแง่กรรมเก่า ให้ถือเป็นบทเรียน และให้รู้จักพิจารณาเข้าใจตนเองตามเหตุผล ไม่ควรเพ่งโทษแต่ผู้อื่น มองเห็นพื้นฐานทุนเดิมของตนที่มีอยู่ในปัจจุบัน เพื่อรู้จักที่จะแก้ไขปรับปรุงและวางแผนสร้างเสริมความเจริญก้าวหน้าต่อไปได้ถูกต้อง

๗. ให้ความหวังในอนาคตสำหรับสามัญชนทั่วไป

สรุปได้ว่า คุณธรรมและจริยธรรมมีความสำคัญต่อการพัฒนามนุษย์ เพื่อให้มีคุณภาพลักษณะอันนำมาซึ่งความเป็นพลเมืองที่ดี ความประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดีงามตามคำสั่งสอนในศาสนา หรือการประพฤติตามเกณฑ์ที่ถูกต้องทั้งกาย วาจา และใจ อันก่อให้เกิดประโยชน์และความสุขทั้งต่อตนเองและสังคมส่วนรวม นำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้าของสังคม เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างคุณธรรมและจริยธรรมให้เกิดมีในตัวบุคคลมากที่สุด

๒.๓.๓ ทฤษฎีเกี่ยวกับคุณธรรมและจริยธรรม

ทฤษฎีทางจริยธรรมมีความหลากหลายทั้งจากมุมมองของนักปรัชญา นักจิตวิทยา และนักจริยศาสตร์ เป็นต้น ซึ่งเป็นประโยชน์ในการพิจารณาหลักคุณธรรมและจริยธรรม นักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่าคุณธรรม และจริยธรรมมีการพัฒนาเป็นลำดับตั้งแต่วัยเด็กจนถึงเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ซึ่งสามารถประมวลทฤษฎีในการปลูกฝังคุณธรรม และจริยธรรม ได้ดังนี้

๑. ทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของยีน เพียเจท์

ยีน เพียเจท์ (Jean Piaget) ได้กล่าวว่าในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของมนุษย์เกิดจากแรงจูงใจในการปฏิบัติตนสัมพันธ์กับสังคม การพัฒนาจริยธรรมจึงจำเป็นต้องมีการพิจารณาเหตุผลเชิงจริยธรรมตามระดับสติปัญญาของแต่ละบุคคลที่มีวุฒิภาวะสูงขึ้น การรับรู้จริยธรรมได้พัฒนาขึ้นตามลำดับ พัฒนาการคุณธรรมและจริยธรรมของมนุษย์สามารถแบ่งออกเป็น ๓ ขั้น และสามารถนำมาเป็นหลักเกณฑ์ในการแบ่งขั้นพัฒนาการทางจริยธรรม ได้ดังนี้^{๗๔}

๑. ขั้นก่อนจริยธรรม (ตั้งแต่แรกเกิดจนถึง ๒ ขวบ) เป็นขั้นที่ยังไม่มีความสามารถในการรับรู้สิ่งแวดล้อม และระบบกฎเกณฑ์ได้ แต่ยังมีความต้องการทางกายซึ่งต้องการการตอบสนอง ดังนั้นการกระทำจะพึงกระทำเพื่อสนองความต้องการของตนเองโดยไม่คำนึงถึงผู้อื่น

^{๗๔} ยีน เพียเจท์ (Jean Piaget), *The Moral Judgment of the Child*, (London : Routledge & Kegan Paul Ltd., 1997), pp. 133-134.

๒. ขั้นเชื่อฟังคำสั่ง (ระหว่างอายุ ๒ - ๘ ขวบ) เด็กจะสามารถรับสภาพแวดล้อม และ บทบาทของตนเองต่อผู้อื่น รู้จักเกรงกลัวผู้ใหญ่ โดยเห็นว่าคำสั่งหรือกฎเกณฑ์เป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติตาม โดยไม่สนใจถึงผลที่จะตามมา

๓. ขั้นยึดหลักแห่งตน (ระหว่างอายุ ๘ - ๑๐) เด็กในวัยนี้จะมีพัฒนาการทางด้าน สติปัญญาสูงขึ้น คลายความเกรงกลัวอำนาจจากภายนอก สามารถใช้ความคิดอย่างมีเหตุผลและ ประสบการณ์ประกอบการตัดสินใจ สามารถประเมินความถูกต้องโดยดูจากเจตนาของผู้กระทำและตั้ง เกณฑ์ของตนเองได้

๒. ทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของ ลอว์เรนซ์ โคลเบอร์ก

ลอว์เรนซ์ โคลเบอร์ก (Lawrence Kohlberg) นักจิตวิทยาชาวอเมริกัน ได้ ทำการศึกษาทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของเพียเจต์ ทำให้พบว่า พัฒนาการทางจริยธรรม สามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ ระดับ ๖ ขั้น มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน ดังนี้^{๗๕}

ระดับที่ ๑ ระดับก่อนกฎเกณฑ์ (Pre-Conventional Level) เด็กในระดับนี้จะตัดสินใจ เลือกระกระทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง โดยไม่คำนึงถึงผู้อื่น ในระดับนี้บุคคลจะขึ้นอยู่กับผู้มี อำนาจเหนือตน ระดับนี้เด็กจะมีอายุประมาณ ๒ - ๑๐ ขวบ แบ่งได้เป็น ๒ ขั้น คือ

ขั้นที่ ๑ ขั้นหลักการหลบหลีกการถูกลงโทษ (The Punishment and Obedience Orientation) เด็กจะปฏิบัติตามผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าตน เพราะกลัวการถูกลงโทษ เช่น ไม่กล้าหนี เรียนเพราะกลัวครูตักเตือน เป็นต้น (พบในเด็กอายุ ๒ - ๗ ขวบ)

ขั้นที่ ๒ ขั้นหลักการแสวงหารางวัล (The Instrumental Relativist Orientation) เด็ก จะทำตามกฎเกณฑ์เพราะเห็นว่าเป็นเครื่องมือที่ทำให้ได้สิ่งที่ต้องการ โดยมุ่งการตอบแทนทางกาย และวัตถุมากกว่าในเรื่องของนามธรรม (พบในเด็กอายุ ๗ - ๑๐ ขวบ)

ระดับที่ ๒ ระดับตามกฎเกณฑ์ (Conventional Level) เด็กในระดับนี้จะทำตาม กฎเกณฑ์ของกลุ่ม เพราะต้องการเป็นที่ยอมรับ จะเลียนแบบหรือคล้อยตามบุคคลในกลุ่มเพื่อปรับตัว ให้เข้ากับความต้องการของสังคม โดยไม่คำนึงถึงผลที่จะเกิดขึ้นในขณะนั้น ระดับนี้เด็กจะมีอายุ ประมาณ ๑๐ - ๑๖ ปี แบ่งได้เป็น ๒ ขั้น คือ

ขั้นที่ ๓ ขั้นใช้หลักการทำตามที่ผู้อื่นเห็นชอบ (The Enter Personal) เด็กจะกระทำใน สิ่งที่ตนคิดว่าคนอื่น จะเห็นด้วยและพอใจ เพื่อการเป็นที่ยอมรับของเพื่อน โดยจะกระทำตาม กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของสังคมอย่างเคร่งครัด (พบในเด็กอายุ ๑๐ - ๑๓ ปี)

^{๗๕} ลอว์เรนซ์ โคลเบอร์ก (Lawrence Kohlberg), *Development of Moral Character and Moral Ideology Review of Child Development Research*, (New York : Russell Sage Foundation, 2000), pp. 159-161.

ขั้นที่ ๔ หลักการทำตามหน้าที่ของสังคม (The Law and Order Orientation) ในระดับนี้บุคคลจะเข้าใจในกฎเกณฑ์ บรรทัดฐานของสังคม ถือว่าตนมีหน้าที่ทำตามกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของสังคมอย่างเคร่งครัด (พบในเด็กอายุ ๑๓ – ๑๖ ปี)

ระดับที่ ๓ ระดับเหนือกฎเกณฑ์ (Post Conventional Level) ในระดับนี้บุคคลจะตัดสินใจขัดแย้งต่าง ๆ ด้วยการพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบด้วยตนเอง พิจารณาสິงต่าง ๆ อย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง หลุดพ้นจากกฎเกณฑ์ของสังคม แบ่งได้เป็น ๒ ขั้น คือ

ขั้นที่ ๕ ขั้นทำตามคำมั่นสัญญาหรือมีเหตุผลเคารพตนเอง (Social Contract Legalistic Orientation) บุคคลจะเห็นความสำคัญของชนหมู่มาก เคารพตนเอง เคารพมติที่มาจาก การลงความเห็น มีเหตุผล ถือว่ากฎเกณฑ์ต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงได้โดยคำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวมเป็นใหญ่ (พบในผู้ที่มีอายุ ๑๖ ปีขึ้นไป ได้แก่ วัยรุ่นตอนปลายและผู้ใหญ่)

ขั้นที่ ๖ ขั้นทำตามหลักอุดมคติสากล (The Universal Ethical Principle) บุคคลจะสำนึกถึงคุณค่าของความถูกต้อง โดยคำนึงถึงเหตุผลอย่างกว้างขวาง คำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวม และปฏิบัติตามความถูกต้องนั้นอย่างไม่หวั่นไหว มีความละเอียดต่อการทำความชั่ว

ในการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมข้างต้น สามารถสรุปสาระโดยสังเขปเป็นตาราง ได้ดังนี้

ตารางที่ ๒.๑ แสดงระดับการใช้เหตุผลตามทฤษฎีพัฒนาทางจริยธรรมของโคลเบอร์ก

ขั้นการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม	ระดับของจริยธรรม
ขั้นที่ ๑ ขั้นหลักการหลบหลีกการถูกลงโทษ	๑. ระดับก่อนกฎเกณฑ์ (อายุ ๒ – ๑๐ ปี)
ขั้นที่ ๒ ขั้นหลักการแสวงหารางวัล	
ขั้นที่ ๓ ขั้นใช้หลักการทำตามที่ผู้อื่นเห็นชอบ	๒. ระดับตามกฎเกณฑ์ (อายุ ๑๐ – ๑๖ ปี)
ขั้นที่ ๔ หลักการทำตามหน้าที่ของสังคม	
ขั้นที่ ๕ ขั้นทำตามคำมั่นสัญญาหรือมีเหตุผล เคารพตนเอง	๓. ระดับเหนือกฎเกณฑ์ (อายุ ๑๖ ปีขึ้นไป)
ขั้นที่ ๖ ขั้นทำตามหลักอุดมคติสากล	

โคลเบอร์ก เชื่อว่า พัฒนาการจริยธรรมนั้นไม่ใช่การรับรู้จากการสั่งสอนจากผู้อื่น แต่เป็นการผสมผสานระหว่างความรู้เกี่ยวกับบทบาทของตนเองต่อผู้อื่น และบทบาทของผู้อื่น รวมถึงกฎเกณฑ์ของกลุ่มต่าง ๆ การพัฒนาทางด้านการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมเป็นไปตามขั้น ส่วนการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมจะพัฒนาจากขั้นต่ำแล้วพัฒนาขึ้นไปด้วยประสบการณ์ใหม่ ๆ ทางสังคม ทำให้การใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมอยู่ในขั้นสูงขึ้น

๓. ทฤษฎีความต้องการของ อับราฮัม มาสโลว์

อับราฮัม มาสโลว์ (Abraham Maslow) ได้กล่าวไว้ว่า แนวคิดด้านจิตวิทยามนุษยนิยม (Humanistic Theory) เป็นแนวคิดที่นิยมใช้กันมากในการพัฒนามนุษย์ โดยมีความเชื่อพื้นฐานว่า มนุษย์มีความดีและมีคุณค่าต่อการยอมรับ มาสโลว์มองว่าความต้องการของมนุษย์มีลักษณะเป็นลำดับขั้น จากระดับต่ำสุดไปยังระดับสูงสุดเมื่อความต้องการในระดับหนึ่งได้รับการตอบสนองแล้ว มนุษย์ก็จะมีความต้องการอื่น ๆ ในระดับที่สูงขึ้นต่อไป มาสโลว์แบ่งลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์ออกเป็น ๕ ขั้น ดังนี้^{๗๖}

๑. ความต้องการทางร่างกาย (Physiological needs) เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์เพื่อความอยู่รอด เช่น อาหารเครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค อากาศ น้ำดื่ม การพักผ่อน เป็นต้น

๒. ความต้องการความปลอดภัยและมั่นคง (Security or Safety needs) เมื่อมนุษย์สามารถตอบสนองความต้องการทางร่างกายได้แล้วมนุษย์ก็จะเพิ่มความต้องการในระดับที่สูงขึ้นต่อไป เช่น ความต้องการความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ความต้องการความมั่นคงในชีวิตหน้าที่การงาน

๓. ความต้องการความผูกพันหรือการยอมรับ (Affiliation or Acceptance needs) เป็นความต้องการเป็นส่วนหนึ่งของสังคมซึ่งเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ เช่น ความต้องการให้และได้รับซึ่งความรัก ความต้องการเป็นส่วนหนึ่งของหมู่คณะ ความต้องการได้รับการยอมรับ การต้องการได้รับความชื่นชมจากผู้อื่น เป็นต้น

๔. ความต้องการการยกย่อง (Esteem needs) หรือ ความภาคภูมิใจในตนเอง เป็นความต้องการได้รับการยกย่อง นับถือและสถานะจากสังคม เช่น ความต้องการได้รับความเคารพนับถือ ความต้องการมีความรู้ความสามารถ เป็นต้น

๕. ความต้องการความสำเร็จในชีวิต (Self-Actualization) เป็นความต้องการสูงสุดของแต่ละบุคคล ที่มีความรักและศักดิ์ศรีในตน มีวินัย มีจริยธรรม และประสิทธิผลในการดำเนินชีวิต เช่น ความต้องการที่จะทำทุกสิ่งทุกอย่างได้สำเร็จ ความต้องการทำทุกอย่างเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองแต่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของคุณธรรมและจริยธรรม เป็นต้น

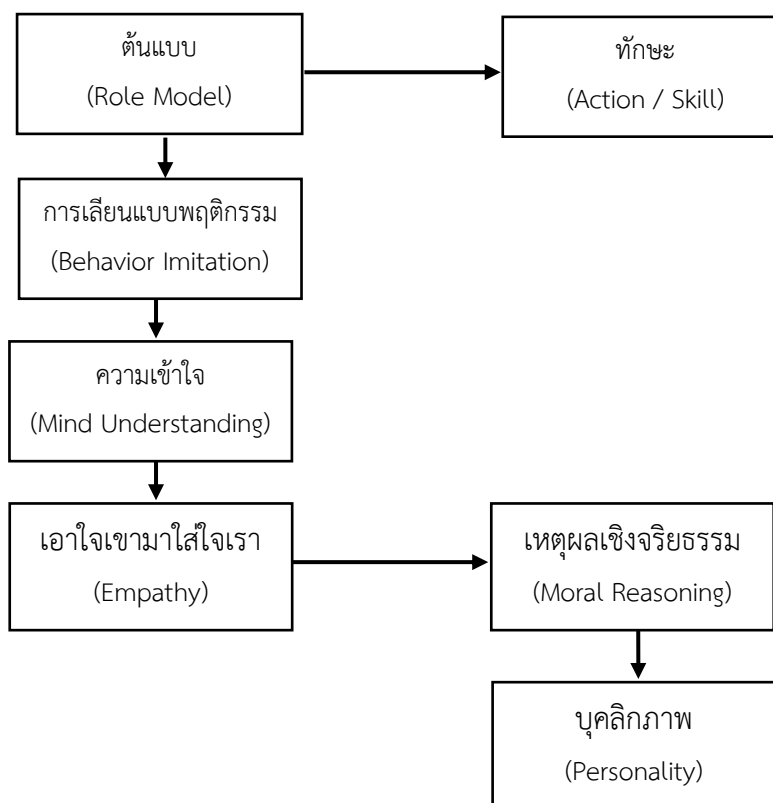
สรุปได้ว่า แนวคิดตามทฤษฎีขั้นความต้องการของมาสโลว์ เป็นแนวทางหนึ่งในการพัฒนามนุษย์ให้เป็นผู้มีคุณธรรม และจริยธรรม มีวินัยในตนเอง และมีบุคลิกภาพประชาธิปไตย

^{๗๖} อับราฮัม มาสโลว์ (Abraham Maslow), **Motivation and Personality**, (New York : Harper and Row Publishers, 1987), pp. 15-23.

๔. ทฤษฎีเซลล์กระจกเงา (Mirror Neuron Theory)

สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว ได้อธิบายถึงทฤษฎีเซลล์กระจกเงาไว้ว่า ทฤษฎีเซลล์กระจกเงา เป็นการค้นพบของ Vittorio Gallese, Leonardo Fogassi and Giacomo Rizzolatti ซึ่งเป็นนักวิทยาศาสตร์ในประเทศอิตาลี ได้อธิบายว่า เซลล์กระจกเงาเป็นเซลล์ชนิดหนึ่งของมนุษย์ ที่คอยทำหน้าที่ในการเลียนแบบพฤติกรรมด้านต่าง ๆ ของผู้อื่นมาเป็นพฤติกรรมของตนเอง หมายความว่า พฤติกรรมของเด็ก เยาวชน มีผลมาจากเซลล์กระจกเงาที่เด็กได้เลียนแบบมาจากพฤติกรรมของบุคคลใกล้ชิด หรือแม้กระทั่งบุคคลต่าง ๆ ที่เด็กได้พบเห็น ถึงแม้ว่าเด็กจะไม่ได้เลียนแบบในทันทีที่เห็น แต่สมองของเด็กจะเก็บภาพการกระทำเหล่านั้นไว้ และพร้อมที่จะเลียนแบบเมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมที่ใกล้เคียงกัน ข้อค้นพบจากทฤษฎีเซลล์กระจกเงาชี้ชัดว่า การสอนที่ดีที่สุดคือ การประพฤติเป็นแบบอย่างให้เห็นของผู้สอน หรือผู้ที่เลี้ยงดู ดังนั้นการเลียนแบบจากพฤติกรรมที่ถูกต้องของต้นแบบ รวมกับการพัฒนาทางด้านจิตใจในการเข้าใจผู้อื่น ทำให้เด็กค่อย ๆ มีความเข้าใจและพัฒนาเหตุผลในเชิงจริยธรรม ท้ายที่สุดเด็กก็จะมีบุคลิกภาพที่ถูกต้องตามความหมายของคำว่า “คนดี” ในสังคม ทฤษฎีเซลล์กระจกเงา และการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม สามารถแสดงได้ดังแผนภาพที่ ๒.๑^{๗๗)}

^{๗๗)} สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดล, โครงการวิจัยคุณลักษณะและกระบวนการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในประเทศไทย, รายงานวิจัย, (ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม : สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้, ๒๕๕๒), หน้า ๓๕.

แผนภาพที่ ๒.๑ แผนภาพแสดงความเชื่อมโยงของทฤษฎีเซลล์กระจกเงา (มาจากสถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว, ๒๕๕๒, หน้า ๓๕)

สรุปได้ว่า ทฤษฎีเซลล์กระจกเงาชี้ให้เห็นว่าการที่จะปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมนั้นจะต้องเริ่มตั้งแต่เด็กโดยการปฏิบัติตนเป็นต้นแบบให้เห็น และเพื่อให้เกิดความประทับใจมีความรู้สึกร่วม จนมีผลต่อพฤติกรรมในอนาคต

๕. ทฤษฎีต้นไม้ของ ดวงเดือน พันธมนาวิน

ดวงเดือน พันธมนาวิน ได้นำเสนอทฤษฎีที่เกี่ยวกับคุณธรรม และจริยธรรมไว้คือ ทฤษฎีต้นไม้ ได้อธิบายไว้ว่า ลักษณะพื้นฐานและองค์ประกอบทางจิตใจซึ่งจะนำไปสู่พฤติกรรมที่พึงปรารถนา เพื่อส่งเสริมให้บุคคลเป็นทั้งคนดีและคนเก่ง ได้ทำการศึกษาถึงสาเหตุพฤติกรรมของคนดีและคนเก่งรวมถึงสาเหตุของพฤติกรรมต่าง ๆ ของคนไทยทั้งเด็กและผู้ใหญ่ อายุตั้งแต่ ๖-๖๐ ปีว่า พฤติกรรมเหล่านั้น มีสาเหตุทางจิตใจอะไรและนำมาประยุกต์เป็นทฤษฎีต้นไม้จริยธรรมสำหรับคนไทยโดยแบ่งต้นไม้จริยธรรม ออกเป็น ๓ ส่วน ดังนี้^{๗๔}

^{๗๔} ดวงเดือน พันธมนาวิน, **ทฤษฎีต้นไม้จริยธรรม การวิจัยและการพัฒนาบุคคล**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๘๗-๑๘๘.

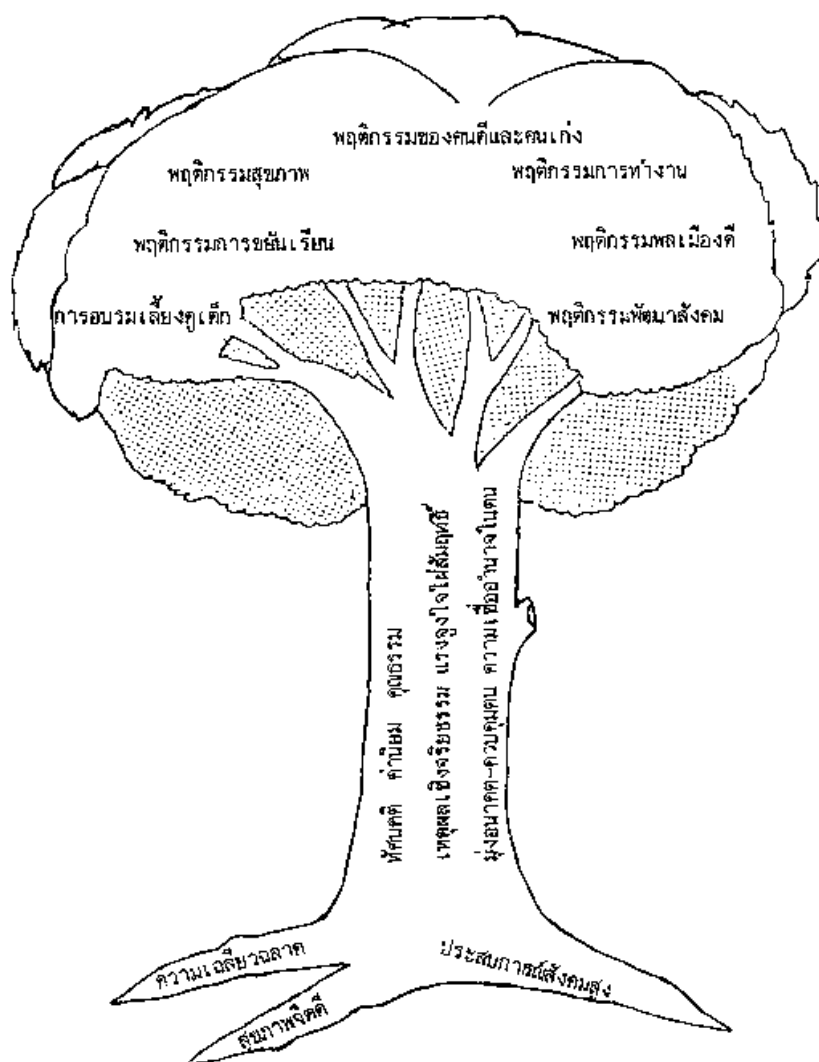
๑. ส่วนดอกผล แสดงถึงพฤติกรรมการทำงานที่ดีละเว้นความชั่วและพฤติกรรมการทำงานอย่างขยันขันแข็ง ซึ่งล้วนแต่เป็นพฤติกรรมของพลเมืองดีพฤติกรรมที่เอื้อต่อการพัฒนาประเทศ

๒. ส่วนลำต้น แสดงถึงพฤติกรรมการทำงานอาชีพอย่างขยันขันแข็ง ซึ่งประกอบด้วยจิตลักษณะ ๕ ด้าน คือ

๑. เหตุผลเชิงจริยธรรม คือ ความซื่อสัตย์สุจริต มีความรับผิดชอบ
๒. มุ่งอนาคตและการควบคุมตนเอง คือ การรู้จักควบคุมตนเองให้อดทน มีความภูมิใจในการทำมาค้า
๓. ความเชื่ออำนาจในตน คือ เชื่อว่าผลที่เกิดมาจากการกระทำของตนเอง
๔. แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ คือ การมุ่งมั่นในการทำงานให้สำเร็จตามจุดหมาย กล้าฝ่าอุปสรรคโดยไม่ย่อท้อ
๕. ทักษะคติ คุณธรรมและค่านิยม คือ การมองเห็นและเข้าใจในคุณค่า ประโยชน์ และความดีของการปฏิบัติหน้าที่

๓. ส่วนของราก แสดงถึงพฤติกรรมการทำงาน ประกอบอาชีพอย่างขยันขันแข็ง ประกอบด้วยจิตลักษณะ ๓ ด้าน คือ

๑. สติปัญญา คือ ความเฉลียวฉลาด มีความรู้ ความคิดที่เหมาะสมกับอายุ
๒. ประสบการณ์ทางสังคม คือ การรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา ได้รับประสบการณ์ทางสังคมอย่างเหมาะสมกับอายุ
๓. สุขภาพจิต คือ การมีความสุขในการทำงาน มีอารมณ์ที่มั่นคง

แผนภาพที่ ๒.๒ แผนภาพแสดงทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรม แสดงจิตลักษณะพื้นฐาน และองค์ประกอบทางจิตใจของพฤติกรรมทางจริยธรรม (มาจากดวงเดือน พันธุมนาวิน, ๒๕๔๔, หน้า ๑๙๐)

สรุปได้ว่า เมื่อบุคคลมีความพร้อมทางจิตใจทั้ง ๓ ด้าน คือ ส่วนที่เป็นราก และอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมไม่ว่าจะเป็นครอบครัว ชุมชน รวมถึงกลุ่มเพื่อน ๆ ผู้นั้นก็พร้อมที่จะพัฒนาลักษณะทางจิตใจที่เป็นส่วนของลำต้น เกิดเป็นพฤติกรรมที่ดี เป็นคนเก่ง ในส่วนที่เป็นดอกและผลบนต้นไม้อีก ก็จะมีคามงอกงามสมบูรณ์ ก็จะส่งให้เป็นผู้ที่ประพฤติปฏิบัติแต่ในทางที่ถูกที่ควร สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

๖. ทฤษฎีทางพุทธศาสตร์

พระธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาแม้จะมีเป็นจำนวนมากแต่เพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจและความจำ ท่านจึงสรุปได้ ๓ หลักการหรือเรียกว่า หัวใจของพระพุทธศาสนา คือ^{๗๙}

๑. ห้ามไม่ให้กระทำความชั่วทุกชนิดทั้งทางกาย วาจาและใจ
๒. ให้กระทำความดีทุกอย่างทั้งทางกาย วาจา และใจ
๓. ขำระจิตให้บริสุทธิ์ เพราะจิตบริสุทธิ์จะทำให้กายและวาจาบริสุทธิ์ด้วย

คนบางคนไม่กระทำความชั่ว แต่ก็ไม่กระทำความดีจะถือว่าเป็นคนดีที่สมบูรณ์ไม่ได้ เช่น ไม่ฆ่าสัตว์ แต่ไม่ช่วยเหลือสัตว์ที่ได้รับทุกข์ทรมานทั้งๆ ที่ตนเองมีขีดความสามารถจะช่วยเหลือได้ เรียกว่า เป็นคนขาดเมตตา ไร้น้ำใจ ส่วนคนบางคนไม่กระทำความชั่วทั้งยังกระทำความดี ก็น่าจะเรียกได้ว่าเป็นคนดีที่สมบูรณ์ได้ แต่ก็ยังไม่ถือว่าเป็นคนดีที่สมบูรณ์ถ้าจิตใจของเขายังไม่บริสุทธิ์ เช่นคนให้ทานปรารถนาชื่อเสียง ปรารถนาให้เขายกย่อง หรือปรารถนาหาผลประโยชน์ที่สูงกว่านั้น เช่นผู้แทนนำของไปให้ประชาชนโดยหวังคะแนนเสียง ไม่ได้ให้ด้วยความปรารถนาจะให้เขาพ้นทุกข์ส่วนคนบางคนกระทำความชั่วทั้ง ๓ ประการ คือ ไม่กระทำความชั่วทุกอย่างหมั่นกระทำความดีทุกชนิดที่พระพุทธศาสนาสอนไว้ และกระทำการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ด้วยการเจริญสมาธิเป็นประจำสม่ำเสมอ จนจิตมีเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ที่เรียกว่า พรหมวิหารธรรม หรือจิตหลุดพ้นไปจากความโลภ ความโกรธ และความหลง จึงจะเรียกว่าเป็นคนดีที่สมบูรณ์ในความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา^{๘๐}

หลักธรรมที่พระพุทธศาสนานำมาประกาศเป็นคุณธรรมที่สอดคล้องเชื่อมโยงกันทั้งหมด คือ การปฏิบัติตามหลักธรรมข้อใดข้อหนึ่ง ย่อมเกี่ยวข้องกับหลักธรรมข้ออื่น ๆ อันเป็นหลักแนวคิดทางจริยศาสตร์ ที่กำหนดข้อประพฤติปฏิบัติทางกาย และทางจิตใจ เริ่มตั้งแต่สิ่งที่ เป็นข้อประพฤติปฏิบัติขั้นพื้นฐานทางการกระทำทางกาย เป็นลำดับไปสู่ข้อประพฤติปฏิบัติข้อสูงที่เป็นแนวคิดที่มุ่งสู่ความบริสุทธิ์ ความหลุดพ้นทางจิตใจ

กรมศาสนา ได้นำเสนอหลักจริยธรรมในพุทธศาสนา มี ๓ ชั้น คือ^{๘๑}

๑. จริยธรรมขั้นมูลฐาน คือ เบญจศีล (ศีล ๕)^{๘๒} เบญจธรรม (ธรรม ๕)^{๘๓}

^{๗๙}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^{๘๐}กรมการศาสนา, *ความรู้ศาสนาเบื้องต้น*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕.

^{๘๑}กรมการศาสนา, *ความรู้ศาสนาเบื้องต้น*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖-๑๗.

^{๘๒}อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๗๒/๒๒๗

^{๘๓}ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๘๖/๒๔๗.

เบญจศีล ๕ เบญจธรรม ๕

- ไม่ฆ่าสัตว์	- มีเมตตากรุณา
- ไม่ลักทรัพย์	- ซื่อสัตย์สุจริต
- ไม่ประพฤติดุสิตในกาม	- ยินดีพอใจในคู่ครองของตน
- ไม่พูดปด	- พูดคำจริง อ่อนหวาน ประสานประโยชน์
- ไม่ดื่มของมึนเมา	- มีสติสัมปชัญญะ รู้คิด รู้ทำ รู้จำ รู้พูด

๒. จริยธรรมชั้นกลาง หรือกุศลกรรมบถ ๑๐^{๘๔}

- ทางกาย ๓ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติดุสิตในกาม
- ทางวาจา ๔ พูดคำจริง พูดไพเราะอ่อนหวาน พูดประสานสามัคคี พูดมีประโยชน์
- ทางใจ ๓ ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น ไม่โกรธ ไม่อาฆาตพยาบาท ไม่เห็นผิดจาก

ทำนองคลองทำ คือ เห็นถูกว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เชื่อกรรม

๓. จริยธรรมชั้นสูง หรือมัชฌิมาปฏิบัติ คือ ปฏิบัติทางสายกลาง เรียกว่า อริยมรรคทางเดินอย่างประเสริฐ มี ๘ ประการ คือ^{๘๕}

๑. สัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ	} ปัญญา
๒. สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบ	
๓. สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ	} ศีล
๔. สัมมากัมมันตะ คือ การงานชอบ ศีล	
๕. สัมมาอาชีวะ คือ เลี้ยงชีวิตชอบ	
๖. สัมมาวายามะ คือ ความเพียรพยายามชอบ	} สมาธิ
๗. สัมมาสติ คือ ตั้งสติชอบ สมาธิ	

สรุปได้ว่า คำสอนของพระพุทธศาสนา เน้นการสอนแบบอริยสัจที่ถือว่าเป็นต้นแบบของการพัฒนาการทางจริยธรรม พระพุทธเจ้าทรงนำเอาหลักอริยสัจธรรม มาแสดงให้เห็นแก่นุชยในข้อธรรมที่ชื่อว่า อริยสัจ ๔ ในขณะที่เนื้อหาสาระสำคัญที่พระองค์ต้องการสื่อ คือ เรื่องของอิทัปปัจจยตา ปฏิจสมุปบาท และในเรื่องของนิพพาน เหตุที่พระองค์ทรงแสดงด้วยอริยสัจ ๔ เพื่อให้เป็นสิ่งที่สามารถปฏิบัติได้สำหรับบุคคลทั่วไป

จากที่กล่าวมาทั้งหมดสรุปได้ว่า ทฤษฎีทางจริยธรรมจะเป็นหลักให้ได้เข้าใจแนวความคิดของคนในสถานภาพที่แตกต่างกัน ทฤษฎีทางจริยธรรมเหล่านี้อาจเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาทั้งในสถานการณ์ที่หลากหลายจึงขึ้นอยู่กับว่าจะใช้รูปแบบใดในการพิจารณาใช้กับบุคคล

^{๘๔}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒.

^{๘๕}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๑-๓๒.

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับหลักธรรมสัปปายะ ๗

ในชีวิตของคนทุกคนล้วนแล้วแต่ปรารถนาความสบาย ทุกคนก็พยายามทำสิ่งที่คิดว่าตนเองสบายให้มากที่สุด ในเรื่องนี้ด้วยพุทธิปัญญาอันเลิศล้ำของพระพุทธองค์ ก็มีอยู่ในธรรมเรื่องที่ว่า “สัปปายะ ๗” จากการทบทวนผลงานทางวิชาการ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมสัปปายะ ๗ จากทัศนะนักวิชา การที่หลากหลาย ผู้วิจัยขอประมวลเนื้อหาโดยมีรายละเอียด ดังนี้

๒.๔.๑ ความหมายของสัปปายะ ๗

สิ่งสำคัญที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการออกแบบกระบวนการเรียนรู้ คือ การจัดบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ บรรยากาศมีผลอย่างมากต่อการผลิตดอกออกผลของความรู้ หากให้ความสำคัญและประณีตสำหรับการออกแบบพื้นที่เรียนรู้ เป็นจุดเริ่มต้นที่ดี ได้มีนักวิชาการต่างๆ ได้พูดถึงนิเวศวิทยาที่ดี เรียกว่า “สัปปายะ” ที่แปลว่า “สบาย” ไว้ดังนี้

กรมการศาสนา ได้ให้ความหมายไว้ว่า สัปปายะ (สบาย) หมายถึง สภาพที่เอื้อ เกื้อหนุนเหมาะสมช่วยให้การเป็นอยู่ ทำกิจกรรมหรือดำเนินกิจการต่างๆ อย่างได้ผลดีเป็นคุณภาพชีวิตขั้นต้น^{๘๖}

วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม ได้ให้ความหมายไว้ว่า สัปปายธรรม แปลว่า สิ่งที่เป็นที่สบายสำหรับบุคคลผู้ปฏิบัติ^{๘๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า สัปปายะ หมายถึง สิ่งที่สบายสภาพเอื้อ สิ่งที่เกิดอากูล สิ่งที่เกิดอากูลในการเจริญภาวนาให้ได้ผลดี ช่วยให้สมาธิตั้งมั่น ไม่เสื่อมถอย^{๘๘}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า สัปปายะ หมายถึง ภาวะสบาย ตามความหมายเดิม หมายถึง สภาพเอื้อ สิ่งที่เกิดอากูล เหมาะ ช่วยให้เป็นอยู่ ทำกิจกรรม หรือดำเนินกิจการต่างๆ อย่างได้ผลดี หรือเอื้อต่อการที่จะปฏิบัติกิจนั้นๆ ให้สำเร็จผล เช่น จะไปฝึกสมาธิเมื่อได้สัปปายะ ก็จะได้ผลดี ภาวะสบายนี้ เรียกได้ว่าเป็นคุณภาพชีวิตขั้นพื้นฐานเอื้อต่อการเกิดมีสุขภาพที่สมบูรณ์ คือ ช่วยให้มีสุขภาวะครบสองด้าน ทั้งสุขภาพกาย และสุขภาพใจ^{๘๙}

^{๘๖} กรมการศาสนา, *ความรู้ศาสนาเบื้องต้น*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๓๓.

^{๘๗} วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม, *คู่มือปฏิบัติ สมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๕ สาย*, (นครปฐม : บริษัทเพชรเกษม พรีนติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒-๒๒.

^{๘๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรีนติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒๘๖.

^{๘๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *สื่อน้ำที่ของสตรีไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิณม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๘.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้ให้ความหมายไว้ว่า สัปายะ หมายถึง ความสะดวก ความเหมาะสม ความเกื้อกูล ความสำราญ ในคำไทยใช้ว่า สบาย ในคำวัดหมายถึง สิ่งที่เหมาะสม สิ่งที่สนับสนุนเกื้อกูลส่งเสริมหรืออำนวยความสะดวกให้เกิดความสะดวกสบาย เกิดความคล่องตัวในการอยู่ ในการทำความดี เช่น ในการบำเพ็ญเพียรหรือทำกรรมฐาน^{๔๐}

ดั่งตถุณ (ศรัณย์ ไมตรีเวช) ได้ให้ความหมายไว้ว่า สัปายะ หมายถึง วัตถุสิ่งของสถานที่ หรือบุคคลอันเป็นที่สบาย เหมาะสมกันในอันที่จะเกื้อกูลหรือเอื้ออำนวยต่อการประคับประคองจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในวิเวก^{๔๑}

สนธิ ศรีสำแดง ได้ให้ความหมายไว้ว่า สัปายะ หมายถึง สิ่งอำนวยความสะดวก ความสะดวก สิ่งที่เหมาะสมและน่าพึงพอใจ^{๔๒}

นพวรรณ อุปคำ, ชลธิดา สิมะวงศ์, อุบล ก่องแก้ง ได้ให้ความหมายไว้ว่า สัปายะ หมายถึง สิ่งสถานที่ หรือบุคคล ซึ่งเป็นที่สบาย เหมาะกัน หรือเอื้ออำนวย โดยเฉพาะที่ช่วยเหลือแก่การบำเพ็ญและประคับประคองรักษาสมาธิ^{๔๓}

สรุปได้ว่า สัปายะ ๗ ประการนี้ หมายถึง ความเหมาะสม ของสิ่งที่สัมพันธ์กับตน อย่างใกล้ชิด หรือไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้ คือ ที่อยู่ ที่เที่ยว เสียงที่ได้ยิน คนเกี่ยวข้องด้วย ปัจจัยที่เลี้ยงชีวิต และดินฟ้าอากาศที่ร่มรื่น ถ้าเลือกให้เหมาะสมที่สุดเพียงไร ผู้นั้นจะมีจิตใจเข้มแข็งผ่องใส ไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยในการบำเพ็ญสมณธรรมของตน ท่านจึงจัดไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่ต้องศึกษาและระมัดระวังเท่าที่จะทำได้

๒.๔.๒ องค์ประกอบของสัปายะ ๗

โดยหลักธรรมชาติทั่วไปถือว่าสิ่งแวดล้อมต่างๆ มีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อความเป็นอยู่ของบุคคล ต่อความเสื่อม ความเจริญของบุคคล ถ้าบุคคลอาศัยอยู่ภายใต้สิ่งแวดล้อมที่ดี ก็จะก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในชีวิตได้มาก ในทางการประพฤติวัตรปฏิบัติธรรมก็เช่นเดียวกัน สิ่งแวดล้อมที่

^{๔๐}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๙๐.

^{๔๑}ดั่งตถุณ (ศรัณย์ ไมตรีเวช), มหาสติปัฏฐานสูตร, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ยูไนเต็ด โปรดักชั่นเพรส จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๓๔๘.

^{๔๒}สนธิ ศรีสำแดง, พุทธศาสนากับการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๙๐.

^{๔๓}นพวรรณ อุปคำ, ชลธิดา สิมะวงศ์, อุบล ก่องแก้ง, การถอดบทเรียน เรื่อง การบำบัติสุราโดยองค์กรพุทธศาสนา (วิถิพุทธ) สำนักปฏิบัติธรรมถ้ำตอง ตำบลบ้านแปะ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่, (เชียงใหม่ : แผนงานการพัฒนากระบวนการ และวิธีการบำบัติรักษาผู้มีปัญหาการบริโภคสุราแบบบูรณาการ (ผรส.), ๒๕๕๒), หน้า ๙.

เอื้ออำนวยต่อการประพฤติวัตร ปฏิบัติธรรม เรียกว่า สัปปายะ มีองค์ประกอบอยู่ ๗ ประการด้วยกัน คือ^{๙๔}

๑. ด้านอาวาสสัปปายะบางแห่งเรียก เสนาสนสัปปายะ ที่อยู่ซึ่งเหมาะสมกัน เช่น ปลอดภัย ไม่พลุกพล่านจอแจ

๒. ด้านโคจรสัปปายะ แหล่งอาหารอำนวย ที่เที่ยวบินฑาตที่เหมาะสมดี เช่น มีหมู่บ้าน หรือชุมชนที่มีอาหารบริบูรณ์อยู่ไม่ไกลไม่ไกลเกินไป

๓. ด้านภัสสสัปปายะบางแห่งเรียก ธัมมัสสวนสัปปายะ การพูดคุยที่เหมาะสมกัน เช่น พูดคุย เล่าขานกันแต่ในกถาวัตถุ ๑๐ และพูดแต่พอประมาณ ข่าวดสารและสื่อสารที่เอื้ออำนวย

๔. ด้านบุคคลสัปปายะ บุคคลที่ถูกกันเหมาะสมกัน เช่น มีท่านผู้ทรงคุณธรรม ทรงภูมิปัญญา เป็นที่ปรึกษาเหมาะใจ

๕. โภชนะสัปปายะบางแห่งเรียก อาหารสัปปายะ อาหารที่เหมาะสมกัน เช่น ถูกกับร่างกาย เกื้อกูลต่อสุขภาพ ฉ้นไม่ยาก

๖. อุตุสัปปายะ ดินฟ้าอากาศธรรมชาติแวดล้อมที่เหมาะสมกัน เช่น ไม่หนาวเกินไป ไม่ร้อนเกินไป เป็นต้น

๗. อิริยาปถสัปปายะ อิริยาบถที่เหมาะสมกัน เช่น บางคนถูกกับกิจกรรม บางคนถูกกับนั่ง ตลอดจนมีการเคลื่อนไหวที่พอดี มีอิริยาบถสมดุล

มีผู้กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับองค์ประกอบของสัปปายะ ๗ ได้แก่ ด้านอาวาสสัปปายะ ด้านโคจรสัปปายะ ด้านภัสสสัปปายะ ด้านบุคคลสัปปายะ โภชนะสัปปายะ อุตุสัปปายะ อิริยาปถสัปปายะ ดังนี้

๑. อาวาสสัปปายะ

สำหรับด้านอาวาสสัปปายะ ที่อยู่อันเป็นที่สบาย สำหรับลักษณะของพื้นที่ที่เป็นสัปปายะ มีนักวิชาการต่างๆ และนักการศึกษาหลายท่านได้แสดงทัศนะที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

กรมศาสนา ได้ให้ความหมายไว้ว่า เสนาสนะสัปปายะ คือ ที่อยู่อาศัย ที่นั่ง ที่นอน มั่นคง ปลอดภัย อยู่อาศัย ใช้ทำประโยชน์ตามประสงค์ได้ดี^{๙๕}

^{๙๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรีนติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒๘๖-๒๘๗.

^{๙๕} กรมการศาสนา, **ความรู้ศาสนาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๓๓.

กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย ลักษณะของพื้นที่ที่เป็นสัปปายะมี
ข้อแนะนำ ดังต่อไปนี้^{๙๖}

๑. ความสะอาดของสถานที่ปฏิบัติธรรม สถานที่ที่สะอาดจะมีผลทำให้สภาพจิตใจผ่องใส
มากขึ้น ผู้ปฏิบัติธรรมควรเลือกสถานที่ หรือควรทำสถานที่ที่อยู่นั้นให้สะอาด เพราะจะมีผลทำให้
จิตใจของเราสะอาด คือสะอาดทั้งภายนอกและสะอาดทั้งภายใน ดังตัวอย่างที่เราจะพบได้จากคุณ
ยายอาจารย์มหารัตนอุบาสิกาจันทร์ ขนนกยูงที่ท่านมีคุณธรรมในการดูแลรักษาความสะอาดอย่างสูง
โดยอาคารสถานที่ สิ่งของของท่านทุกอย่างจะมีความสะอาดทุกด้าน ตั้งแต่ด้านบนหลังคาจนถึงใต้ถุน
บ้าน นิสัยความรักในการทำมาสะอาด ทำให้จิตใจของท่านหยุดนิ่งได้ง่าย

๒. ความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสถานที่ปฏิบัติธรรม ควรเลือกหรือควรดูแลสถานที่ ให้
มีความเป็นระเบียบ ไม่รกรุงรัง ซึ่งจะทำให้จิตใจผ่องใสขึ้น

กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ได้กล่าวว่า สถานที่อยู่อาศัย
เป็นที่สบายเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมี ๕ ประการ คือ^{๙๗}

๑. เป็นวัดหรือสำนักที่อยู่ไม่ไกลนัก ไม่ไกลนัก ไปมาสะดวก
๒. เป็นวัดหรือสำนักที่มีสภาพทั่วไปโดยกลางวันไม่พลุกพล่านด้วยผู้คน กลางคืนเงียบสงัด
ไม่อีกทึบครึกโครม
๓. เป็นวัดหรือสำนักที่มีสภาพแวดล้อมบรรยากาศร่มรื่น ปราศจากการรบกวนของพวก
เหลือบ ยุง หรือสัตว์เลื้อยคลานต่างๆ
๔. เป็นวัดหรือสำนักที่ไม่ขัดสนผัดเคืองด้วยปัจจัยสี่
๕. เป็นวัดหรือสำนักที่มีพระเถระผู้เชี่ยวชาญทั้งปริยัติและปฏิบัติอยู่อาศัย ซึ่งจะสามารถ
เข้าไปสอบถามข้อสงสัยข้อธรรมให้ท่านช่วยอธิบายได้

วัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม ได้ให้ความหมายไว้ว่า อาวาสสัปปายะ หมายถึง ที่อยู่
สบาย ท่านยังแนะนำให้เลือกที่อยู่ประกอบไปด้วยลักษณะเหล่านี้คือ ไม่ใหญ่เกินไป เพราะทำให้มีการ
ดูแลรักษาากเป็นต้น, ไม่ใหม่เกินไป เพราะมีเรื่องที่จะต้องทำมาก, ไม่คร่ำคร่าเกินไปเพราะมีอันตราย
จากตัวสัตว์นั้นเอง หรือจากสัตว์เลื้อย คลานต่างๆ ไม่อยู่ใกล้ทางเดิน เพราะจะถูกรบกวนด้วยบุคคล
และเสียงของบุคคลผู้เดิน, ไม่อยู่ใกล้บ่อน้ำสาธารณะ เพราะจะถูกรบกวนจากบุคคล หรือจากการตก
น้ำของบุคคลโดยเฉพาะเพศตรงกันข้าม, ไม่อยู่ในที่ที่มีใบไม้ หรือผักหญ้า เป็นต้น ที่ใช้เป็นอาหารได้
เพราะจะถูกรบกวนจากคนหาผัก โดยเฉพาะที่เป็นเพศตรงกันข้าม, ไม่อยู่ในที่มีดอกไม้หรือผลไม้

^{๙๖} กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, สมานธิ ๒ : หลักการเจริญสมาธิภาวนา, (กรุงเทพ
มหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๕๐), หน้า ๖๑.

^{๙๗} กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, หลักการถือศีลปฏิบัติธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑๖.

เป็นต้น ที่ใช้ประโยชน์ได้ เพราะจะถูกรบกวนจากสัตว์บุคคลที่เนื่องจากดอกไม้ หรือผลไม้, ไม่อยู่ในที่ที่คนมุ่งหมายจะได้ เพราะก่อให้เกิดศัตรู แล้วได้รับความรบกวนจากศัตรูนั้น, ไม่อยู่ในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นที่บูชาของประชาชน เพราะจะทำให้รำคาญ; ไม่อยู่ใกล้ตัวเมือง เพราะตัวเมืองย่อมเป็นทางมาแห่งการรบกวนทุกประการ, ไม่อยู่ใกล้แหล่งหาฟืน หรือที่ทำนาเป็นต้น เพราะเป็นการยากที่จะไม่ถูกรบกวนด้วยเสียง หรือจากบุคคลโดยตรง, ไม่อยู่ใกล้สิ่งหรือบุคคลที่เป็นวิสภาค แปลว่าเข้ากันไม่ได้ เช่นคนโกรธกัน หรือเพศตรงกันข้ามเป็นต้น, ไม่อยู่ใกล้หาน้ำ เพราะเป็นที่ไปมาไม่หยุด, ไม่อยู่บ้านนอกปลายแดนเกินไป, เพราะคนเหล่านั้นไม่ศรัทธาที่จะสนับสนุน ไม่เข้าใจแล้วยังจะทำตนเป็นปฏิปักษ์อีกด้วย, ไม่อยู่ที่พรมแดนของประเทศ เพราะเป็นถิ่นที่ต้องระวังรักษาอย่างกวดขันของเจ้าหน้าที่ผู้รักษา และมีทางที่จะกระทบกระเทือน ในเมื่อเกิดปัญหาพรมแดนหรือชายแดนขึ้น, ไม่อยู่ในที่ไม่มีสัปปายะ ๗ ประการข้างต้นดังกล่าวแล้ว และไม่อยู่ในที่ที่ไม่อาจจะติดต่อกับกัลยาณมิตร เช่นอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐาน. ทั้งหมดนี้เป็นตัวอย่างของที่อยู่ที่ควรหรือไม่ควรอยู่ ซึ่งเป็นหลักเกณฑ์สำหรับวินิจฉัยในปัญหาอันเกี่ยวกับสถานที่บำเพ็ญสมณธรรมโดยตรง. เมื่อได้สถานที่ที่ปราศจากโทษเหล่านั้นแล้ว ก็เรียกว่ามี อาวาสสัปปายะ ซึ่งอาจจะหมายถึงสถานที่ทั้งหมู่บ้าน ทั้งป่าหรือทั้งวัดหรือส่วนแห่งวัด หรือแม้แต่เพียงกุฏิ กระต๊อบ กระตอม หรือถ้ำ หรือโคนไม้หรือหุบเหว ที่อยู่เป็นส่วนตัวโดยเฉพาะจริงๆ ก็ตาม^{๙๘}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า เสนาสนะสบาย คือ ที่อยู่อาศัย ที่นั่งที่นอน มั่นคง ปลอดภัย ไม่วุ่นวาย ไม่เอ็ดอึงตึงตัง ไม่พลุกพล่านจอแจหาความสงบได้ ใช้ทำกิจที่ประสงค์ได้ดี อยู่อาศัยเป็นที่ผาสุก^{๙๙}

ดั่งตฤณ (ศรัณย์ ไมตรีเวช) ได้ให้ความหมายไว้ว่า อาวาส หมายถึง ที่อยู่อาศัย หากสงบ สงัด ตั้งอยู่ท่ามกลางสิ่ง แวดล้อมเงียบเชียบก็จะปรุงแต่งจิตให้โน้มน้าไป หรือเอียงเอนไปทางวิเวก แม้อยู่ไม่ได้ถาวร ก็อยู่ให้ได้สักช่วงที่น้อมใจเพียรปฏิบัติอย่างเอาจริงเอาจัง^{๑๐๐}

ทวิ ภูมรินทร์ ได้กล่าวถึงที่อยู่อาศัยเป็นที่สบายว่า หมายถึง ที่อยู่อาศัยที่มีสภาพทางภูมิศาสตร์ดี เหมาะแก่การอยู่อาศัย อยู่ภายใต้สภาพแวดล้อมที่ดี มีต้นไม้ร่มรื่น น้ำสะอาด อากาศถ่ายเทได้ดี ปราศจากมลพิษต่างๆ^{๑๐๑}

^{๙๘} วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม, **คู่มือปฏิบัติ สมณวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๕ สาย**, (นครปฐม : บริษัท เพชรเกษม พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒-๒๒-๒-๒๓.

^{๙๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **สี่หน้าที่ของสตรีไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธีม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๙.

^{๑๐๐} ดั่งตฤณ (ศรัณย์ ไมตรีเวช), **มหาสติปัฏฐานสูตร**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ยูไนเต็ด โปรดักชั่นเพรส จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๓๔๘.

^{๑๐๑} ทวิ ภูมรินทร์, **มงคลชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๒๖.

สมศักดิ์ บุญปู ได้ให้ความหมายไว้ว่า อาวาสสัปปายะ หมายถึง สถานที่เรียนดี คือ สถานศึกษาอันเป็นแหล่งการเรียนรู้ของผู้เรียน และเป็นสถานที่จัดการเรียนการสอน ต้องมีภูมิทัศน์ที่ดี และปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมต่อการเร่งเร้าให้เกิดการเรียนรู้ เหมือนสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ที่พระพุทธองค์ทรงเลือกภูมิทัศน์ที่ดี ดังต่อไปนี้^{๑๐๒}

๑. มีภูมิประเทศและภูมิอากาศที่น่ารื่นรมย์ (รมณีย โภ ภูมิภาโค)
๒. มีแนวป่าไม้เขียวขจีที่ปลอดโปร่งใจ (ปาสาทิโก วณสัณโท)
๓. มีแม่น้ำไหลผ่าน น้ำใสสะอาด มีท่าน้ำน่ารื่นรมย์ (นที จ สันทติ เสถธา สุปติธธา รมณียา)
๔. มีหมู่บ้านดีๆ ตั้งอยู่โดยรอบ (สมันตา จ โคจรคาโม)

สรุปได้ว่า อาวาสสัปปายะ คือ ที่อยู่อันเป็นที่เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม มีความสะดวกสบาย มั่นคง มีความสะอาด มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีสุขลักษณะที่ดี อากาศถ่ายเทสะดวก ไม่มีเสียงรบกวน สงบเงียบ ร่มรื่นและมีบริเวณกว้างขวาง ไปมาสะดวก มีรั้วรอบขอบชิด ปลอดภัยต่อความเป็นอยู่ ไม่มีสัตว์และแมลงมารบกวน มีปัจจัยสี่พออาศัยดำรงชีวิตอยู่ได้ มีครูอาจารย์ผู้ทรงอรรถทรงธรรมอยู่ด้วย

๒. โคจรสัปปายะ

โคจรคาม หมายถึง หมู่บ้านหรือท้องถิ่นที่หาอาหาร สำหรับด้านโคจรสัปปายะ มีนักวิชาการต่างๆ และนักการศึกษาหลายท่านได้แสดงทัศนะที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

กรมศาสนา ได้ให้ความหมายไว้ว่า โคจรสัปปายะ หมายถึง มีแหล่งอาหาร แหล่งปัจจัยสี่ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นในการใช้สอย เป็นอยู่ หาไม่ยาก เช่น มีหมู่บ้าน ร้านตลาด โรงพยาบาล หรือชุมชนที่ไม่ไกลไม่ใกล้เกินไป^{๑๐๓}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า โคจรสบาย หมายถึง มีแหล่งอาหาร แหล่งปัจจัย ๔ สิ่งจำเป็นในการใช้สอยเป็นอยู่ หาไม่ยาก เช่น มีหมู่บ้าน ร้านตลาด หรือชุมชน ที่ไม่ไกล ไม่ใกล้เกินไป^{๑๐๔}

^{๑๐๒} สมศักดิ์ บุญปู, เอกสารประกอบการสอน รายวิชา พระพุทธศาสนากับการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยสงฆ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๖๖.

^{๑๐๓} กรมการศาสนา, **ความรู้ศาสนาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๓๓.

^{๑๐๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **สี่หน้าที่ของสตรีไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๙-๒๐.

วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม ได้ให้ความหมายไว้ว่า โคจรสัปปายะ หมายถึง ที่แสวงหาอาหารสบายโดยตรง และหมายถึงที่แสวงหาสิ่งที่ต้องการอื่นๆ โดยอ้อม ตลอดถึงการคมนาคมที่จำเป็นต้องใช้เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมโดยเฉพาะ เกี่ยวกับโคจรสัปปายะ นี้หลักสำคัญอยู่ว่า พอที่จะแสวงหาอาหารได้โดยไม่ยาก หรือยากเกินไป และในที่นั้นๆ ไม่มีวิสภาพการณ์ โดยเฉพาะก็คือสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่จิตใจ ทำจิตใจให้ตกไปฝ่ายต่ำหรือให้ย่อนระลึกรู้ถึงความหลัง ซึ่งทำให้อยากกลับไปสู่เพศต่ำ ดังนั้นเป็นตัวอย่าง ท่านได้อุปมาไว้ว่า เหมือนกับโคต้องได้ทุ่งหญ้าที่ดี ไม่มีโจร ไม่มีเสือ ไม่มีโรค หรืออุปสรรคอื่นๆ ถ้าที่โคจรไม่ดี ก็ได้รับอันตรายถึงตาย ซึ่งเป็นโศกนาฏกรรมของการฝึก^{๑๐๕}

สนิท ศรีสำแดง ได้ให้ความหมายไว้ว่า โคจรสัปปายะ หมายถึง อยู่ในย่านชุมชนที่ดี เน้นด้านอาหารการกินและแหล่งทำมาหากินที่สะดวก^{๑๐๖}

ดั่งตถุณ (ศรีณย์ ไมตรีเวช) ได้ให้ความหมายไว้ว่า โคจร หมายถึง ที่บิณฑบาตหรือเส้นทางหาแหล่งอาหาร หากสะดวกก็นับเป็นสัปปายะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าระหว่างทางมีธรรมชาติโน้มน้าวให้ฝึกสติก็ยิ่งดี เพราะจะกลายเป็นลู่เดินจงกรมไปโดยปริยาย ต่างจากลู่จงกรมปกติก็เพียงรู้จุดหมุนกลับกลายเป็นความท้อแท้กำลังสติให้รู้เท่ากระทบต่อเนื่องยืดเยื้อยาวนาน^{๑๐๗}

สมศักดิ์ บุญปู ได้ให้ความหมายไว้ว่า โคจรสัปปายะ หมายถึง ชุมชนดี คือ สถานศึกษามีแหล่งชุมชนที่ดี ที่ส่งเสริมการเรียนรู้และรองรับการเรียนรู้ได้ดีมีการประสานสัมพันธ์กันด้วยดีประกอบด้วย บ้าน วัด และโรงเรียนไม่เป็นที่อโคจร เช่น ไม่มีแหล่งอบายมุข ไม่มีอาชญากรรม ผู้นำชุมชนและสมาชิกชุมชนเอาใจใส่ดูแลร่วมมือกับสถานศึกษาเป็นอย่างดี โดยเฉพาะ พ่อแม่ผู้ปกครอง^{๑๐๘}

สรุปได้ว่า โคจรสัปปายะ หมายถึง ที่แสวงหาอาหารสบายโดยตรง และหมายถึงที่แสวงหาสิ่งที่ต้องการอื่นๆ โดยอ้อม มีแหล่งอาหาร แหล่งปัจจัย ๔ สิ่งจำเป็นในการใช้สอย การเป็นอยู่ หาไม่ยาก สะดวก ไม่ไกล ไม่ไกลเกินไป และเหมาะต่อการปฏิบัติธรรมไปในตัว

^{๑๐๕} วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม, คู่มือปฏิบัติ สมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๕ สาย, (นครปฐม : บริษัทเพชรเกษม พรีนติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒-๒๓-๒-๒๔.

^{๑๐๖} สนิท ศรีสำแดง, พุทธศาสนากับการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๙๐.

^{๑๐๗} ดั่งตถุณ (ศรีณย์ ไมตรีเวช), มหาสติปัฏฐานสูตร, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ยูไนเต็ด โปรดักชั่นเพรส จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๓๔๘.

^{๑๐๘} สมศักดิ์ บุญปู, เอกสารประกอบการสอน รายวิชา พระพุทธศาสนากับการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยสงฆ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๖๗.

๓. ภัตตสัปปายะ

ภัตตส หมายถึง การพูดคุย หรือถ้อยคำ สำหรับด้านภัตตสัปปายะ ถ้อยคำหรือคำพูดสบายมีนักวิชาการต่างๆ และนักการศึกษาหลายท่านได้แสดงทัศนะที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

กรมศาสนา ได้ให้ความหมายไว้ว่า ภัตตสัปปายะ หมายถึง มีโอกาสได้ยินได้ฟังถ้อยคำเนื้อหาความและเรื่องราวที่ก่อให้เกิดปัญญา ความรู้ ความเข้าใจในหลักความจริงความดีงาม ความเป็นธรรม มีโอกาสเข้าถึงข้อมูลข่าวสารที่สร้างสรรค์เกื้อหนุนการพัฒนาคุณภาพคน^{๑๐๙}

วัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำพูดสบาย หมายถึง การได้ยินได้ฟังสิ่งที่ดีมีประโยชน์ ขจัดข้อสงสัยต่างๆ ได้ สนับสนุนแก่การปฏิบัติ มีความไพเราะงดงามและถูกแก่จริตนิสัยของบุคคลนั้นโดยเฉพาะ แม้แต่เสียงสัตว์บางอย่าง สบายก็มี ไม่สบายก็มี ไม่ต้องกล่าวถึงเสียงของมนุษย์เลย ฉะนั้น เสียงที่อีกทีก็ครึกโครมหรือสียงยั่ววนต่างๆ ที่ดังมาจากกระยะไกลนั้น ก็ถูกจัดไว้ในฐานะเป็น อสัปปายะ

ในการทำงานตรงกันข้าม ถ้าหากว่าผู้ปฏิบัติได้ฟังถ้อยคำที่ชักจูงจิตใจหรือประเล้าประโลมใจให้อาจหาญร่าเริง และมีความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้นในหน้าที่ของตัวแล้ว จัดว่าเป็นสัปปายะ ในข้อนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ ถ้อยคำของกัลยาณมิตรที่พร่ำแนะนำอยู่นั่นเอง^{๑๑๐}

กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย ได้อธิบายเกี่ยวกับถ้อยคำที่ควรพูดว่า กถาวัตร ๑๐^{๑๑๑} ชื่อว่า ภัตตสัปปายะ เป็นถ้อยคำไม่ขัดกับมรรคผลนิพพาน มี ๑๐ ประการ ดังนี้คือ

๑. พูดเรื่องความมักน้อยในกามคุณ ๕ ประการ ไม่พูดเรื่องมักมากในกามคุณ ๕ ประการ อันได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ที่ผ่านเข้ามาทาง ตา หู จมูก ลิ้น และกาย
๒. พูดเรื่องความพอใจตามมีตามได้ในสิ่งของของตนที่ได้มา หรือที่เกิดจากการมีความพอใจ ยินดีในทรัพย์ที่ได้มาโดยบริสุทธิ์
๓. พูดเรื่องความสงัดทางกาย วาจา ใจ คือ การหลีกเลี่ยงเข้าหาที่วิเวกในการปฏิบัติธรรม เช่น เดินทางไปปฏิบัติธรรมนอกสถานที่ เช่น ในถ้ำ ในป่าหรือรีสอร์ท เป็นต้น
๔. พูดเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับกามคุณอารมณ์ เรื่องเพศ เรื่องกาม
๕. พูดเรื่องการขยันหมั่นเพียรในการทำความดี ในการสร้างบารมี
๖. พูดเรื่องศีลที่ตนหรือผู้อื่นรักษาในทางสรรเสริญยกย่อง

^{๑๐๙} กรมการศาสนา, **ความรู้ศาสนาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๓๓.

^{๑๑๐} วัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม, **คู่มือปฏิบัติ สมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๕ สาย**, (นครปฐม : บริษัทเพชรเกษม พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒-๒๔.

^{๑๑๑} อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๙/๑๕๒.

๗. พุทธเรื่องสมาธิ คือพุทธเรื่องการทำสมาธิ ผลของการปฏิบัติธรรม
 ๘. พุทธเรื่องปัญญา อาจเป็นธรรมะที่ได้ฟังมาจากพระอาจารย์
 ๙. พุทธเรื่องวิมุตติ คือ พุทธเรื่องผลการปฏิบัติของผู้เข้าถึงสภาวะธรรมภายในเพื่อเป็นกำลังใจ
 ในการปฏิบัติธรรมเพิ่มมากขึ้น

๑๐. พุทธเรื่องวิมุตติญาณทัสสนะ

กถาวัตถุ ๑๐ ประการดังกล่าวมาแล้วนี้ แม้จะเป็นถ้อยคำที่ไม่ขัดกับมรรคผลนิพพานแต่
 ประการใด ก็จริง สำหรับนักปฏิบัติไม่ควรพูดมาก ควรพูดแต่พอประมาณ เพื่อจะได้รักษาสมาธิและ
 ปฏิภาณนิมิต ดังนั้น ท่านอรรถกถาจารย์จึงได้สั่งไว้ว่า แม้เป็นกถาวัตถุ ๑๐ ก็ตาม ก็จงพูดแต่
 พอประมาณ อย่าให้มากเกินไปนัก^{๑๑๒}

พระพุทธโฆสเถระ ได้กล่าวว่า ภัสสะ คำพูด คือ ถ้อยคำที่อาศัยกถาวัตถุ ๑๐^{๑๑๓} ประการ
 มีพุทธเรื่องความมักน้อยเป็นต้น ชื่อว่า เป็นถ้อยคำเป็นที่สบาย แม้ถึงถ้อยคำเป็นที่สบายเช่นนั้น ก็พึง
 พูดแต่พอประมาณ^{๑๑๔}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า สวณะสบาย หมายถึง มี
 โอกาสได้ยินได้ฟังถ้อยคำ และเรื่องราวข่าวสารที่ช่วยให้เกิดปัญญา ความรู้เท่าทัน ความเข้าใจในหลัก
 ความจริง ความดีงาม ที่เป็นธรรม เป็นวิทยา ตลอดจนการพูดคุยสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ความคิด
 ปรัชญาหรือพูดตามยุคสมัยว่า มีโอกาสเข้าถึงข่าวสารข้อมูลที่สร้างสรรค์ผดุงจิตใจ จรรโลงปัญญา
 เอื้อต่อการศึกษา เกื้อหนุนการพัฒนาคุณภาพชีวิต^{๑๑๕}

พระมหาสมชาย ฐานวุฑฺโฒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ธรรมะเป็นที่สบาย หมายถึง ความดี
 งาม ความเหมาะสม ในถิ่นนั้นมีพระภิกษุ หรือฆราวาสผู้รู้ธรรม เป็นบัณฑิต สามารถให้การอบรมสั่งสอน
 ศิลธรรมได้อย่างดี หรือถิ่นพุทธศาสนาแผ่ไปถึง สามารถให้ท่าน รักษาศีล ฟังเทศน์ ทำสมาธิภาวนาได้
 เป็นนิจ^{๑๑๖}

^{๑๑๒} กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, **สมาธิ ๒ : หลักการเจริญสมาธิภาวนา**, (กรุงเทพ
 มหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๕๐), หน้า ๖๗-๖๘.

^{๑๑๓} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๙/๑๕๒.

^{๑๑๔} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อจ. อาสภมหาเถร), พิมพ์
 ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพลส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๒๑.

^{๑๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **สี่หน้าที่ของสตรีไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร :
 สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๙-๒๐.

^{๑๑๖} พระมหาสมชาย ฐานวุฑฺโฒ, **มงคลชีวิต ฉบับก้าวหน้า**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท รุ่งศิลป์การ
 พิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๓๗.

สมศักดิ์ บุญปู ได้ให้ความหมายไว้ว่า ธัมมสัปปายะ หมายถึง การเรียนดี คือ หลักสูตร การศึกษา กระบวนการเรียนรู้ การบริหารจัดการ การเรียนการสอนมีคุณภาพและประสิทธิภาพดี สามารถให้ผู้เรียนประสบความสำเร็จในการเรียนรู้อย่างสมบูรณ์ทุกชั้น คือ มีความรู้ดี มีเหตุผล และหลุดพ้นจากอวิชชา มีความรู้งามในเบื้องต้น (อาทิกัลยาณตา) มีความรู้งามในท่ามกลาง (มัชฌกัลยาณตา) และมีความรู้งามในเบื้องปลาย (ปรีโยสานกัลยาณตา)^{๑๑๗}

สนธิ ศรีสำแดง ได้ให้ความหมายไว้ว่า ภัสสสัปปายะ หมายถึง การเจรจา สนทนา พูดคุยกันแต่เรื่องดีๆ ไม่สนทนากันในเรื่องที่ทำให้เครียด และไม่ได้ยินได้ฟังเรื่องราวๆ เรื่องเสียดสีด่า ทอกัน เช่น เรื่องการเมือง^{๑๑๘}

ดั่งตถุณ (ศรัณย์ ไมตรีเวช) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ภัสสะ หมายถึง เรื่องพูดคุยที่เสริม การปฏิบัติ ซึ่งก็คือ หัวข้อ และเนื้อหา ของการสนทนาอันเหนียวแน่น ให้เฝื่องบ เกิดแรงบันดาลใจอยาก ทำ ความเพียร^{๑๑๙}

สรุปได้ว่า ภัสสสัปปายะ คือ การได้ยินได้ฟังถ้อยคำเนื้อความและเรื่องราวที่ก่อให้เกิดปัญญา ความรู้ ตลอดจนการพูดคุยสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ความคิด ปรัชญาหรือ ขจัดข้อสงสัยต่างๆ ได้ สนับสนุนแก่การปฏิบัติ มีความเข้าใจในหลักความจริงความดีงามหรือมีผู้รู้ พหูสูต ครูบาอาจารย์ที่อบรม สั่งสอนให้ได้รับความรู้ และเกิดแรงบันดาลใจอยากทำความเพียรในการเกื้อหนุนต่อการพัฒนาคุณภาพ ชีวิต

๔. บุคคลสัปปายะ

บุคคล หมายถึง บุคคลที่อยู่ร่วมกันหรือมีการสนทนาปราศรัยกัน สำหรับด้านบุคคลสัปปายะ มีนักวิชาการต่างๆ และนักการศึกษาหลายท่านได้แสดงทัศนะที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

กรมศาสนา ได้ให้ความหมายไว้ว่า บุคคลสัปปายะ หมายถึง มีบุคคลที่ถูกกัน เข้าใจกัน ไม่มีคนที่เป็นภัยอันตราย หรือก่อความเดือดร้อนวุ่นวาย หรือถ้าจะให้ดี ก็มีคนที่มีความดี มีปัญญา มีไมตรี มีความรู้ที่จะเกื้อหนุนให้เกิดการพัฒนาชีวิต พัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญาให้ดียิ่งขึ้น^{๑๒๐}

^{๑๑๗} สมศักดิ์ บุญปู, เอกสารประกอบการสอน รายวิชา พระพุทธศาสนากับการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยสงฆ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๖๗.

^{๑๑๘} สนธิ ศรีสำแดง, **พุทธศาสนากับการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๙๐.

^{๑๑๙} ดั่งตถุณ (ศรัณย์ ไมตรีเวช), (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ยูไนเต็ด โปรดักชั่น เพรส จำกัด, ๒๕๕๕), **มหาสติปัฏฐานสูตร**, หน้า ๓๕๐-๓๕๑.

^{๑๒๐} กรมการศาสนา, **ความรู้ศาสนาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๓๓.

วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม ได้ให้ความหมายไว้ว่า บุคคลสัปายะ หมายถึง บุคคลที่แวดล้อมอยู่ในฐานะเป็นอาจารย์หรือกัลยาณมิตรที่ดี เพื่อนร่วมการปฏิบัติด้วยกันก็ดี และผู้สนับสนุน เช่น ทายกทายิกาก็ดี ล้วนแต่เป็นสภาค (ตรงกันข้ามกับวิสภาค) คือเข้ากันได้กับบุคคลผู้ปฏิบัตินั้นอย่างถูกฝาถูกตัว อาจารย์อยู่ในฐานะช่วยดึงขึ้นไป, เพื่อนสหธรรมิกอยู่ในฐานะแวดล้อมให้ปลอดภัย และเป็นเพื่อนเดินทาง, ผู้สนับสนุนอยู่ในฐานะที่ช่วยผลักดันให้ก้าวไปเร็วหรือโดยสะดวก, เหล่านี้ คือใจความสำคัญของบุคคลสัปายะ^{๑๒๑}

กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย ได้อธิบายบุคคลที่สมควรแก่การเข้าไปสนทนาปราศรัยในขณะที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้น ก็มีอยู่ ๒ จำพวก คือ^{๑๒๒}

๑. บุคคลที่มีปกติไม่มีใครคุยไม่มีใครพูด ในเรื่องตริจฉานกถา^{๑๒๓}

๒. บุคคลที่ถึงพร้อมด้วยศีล สมาธิ และปัญญา

ทั้ง ๒ จำพวกนี้ย่อมทำให้จิตใจของคู่สนทนา เกิดความสงบ เยือกเย็น ผ่องใสได้ ฉะนั้นบุคคลจำพวกนี้ จึงจัดเป็นบุคคลสัปายะ

พระพุทธโฆสเถระ ได้กล่าวว่า บุคคลใด บุคคล คือ บุคคลผู้ไม่ชอบพูดตริจฉานกถา เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติมีศีลเป็นต้น ที่โยคีบุคคลอาศัยแล้ว จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นย่อมตั้งมั่น หรือจิตที่ตั้งมั่นแล้วย่อมมั่นคงยิ่งขึ้น บุคคลเห็นปานนี้ ชื่อว่า เป็นบุคคลเปื่ิที่สบาย^{๑๒๔} นอกจากนี้บุคคลเป็นที่สบายนั้น พระพุทธโฆสเถระ ยังหมายเอาผู้ที่มีลักษณะเป็น “กัลยาณมิตร” คือ ผู้ที่ดำรงตนอยู่ในฝ่ายข้างดีมีจิตมุ่งในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ซึ่งประกอบด้วยคุณสมบัติประจำตน กัลยาณมิตรนั้นมีลักษณะ ๗ อย่าง ดังนี้ คือ^{๑๒๕}

ปิโย ครุ ภาวนีโย

วตฺตา จ วจนฺทโม

คฺมกิริณฺจ กถํ กตฺตา

โน จฺญฐาเน นิโยชเย^{๑๒๖}

^{๑๒๑} วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม, คู่มือปฏิบัติ สมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๕ สาย, (นครปฐม : บริษัทเพชรเกษม พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒-๒๔.

^{๑๒๒} กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, **สมาธิ ๒ : หลักการเจริญสมาธิภาวนา**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๕๐), หน้า ๖๘-๖๙.

^{๑๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๔-๑๐๕.

^{๑๒๔} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพลส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๒๒.

^{๑๒๕} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพลส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖๐-๑๖๑.

^{๑๒๖} อกฺ.สตุตฺก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

๑. เป็นผู้ที่น่ารัก น่าเลื่อมใส เพราะมีศีลบริสุทธิ์ (ปิโย)
๒. เป็นผู้ที่น่าเคารพ เพราะประกอบด้วยคุณธรรมมีศีลสมาธิ และการถืออุตงค์ (ธรรมเป็นเครื่องขัดเกลาภิเลส) เป็นต้น (ครุ)
๓. เป็นผู้น่าสรรเสริญ เพราะมีใจเที่ยงธรรมไม่ลำเอียง (อคติ) ในบรรดาสหธรรมิกทั้งหลาย (ภาวนีโย)
๔. เป็นผู้ว่ากล่าว ตักเตือน แนะนำผู้อื่น ไม่เฉยเมย (วตตะ)
๕. เป็นผู้ยอมให้คนอื่นว่ากล่าวตักเตือน ไม่ห้าวดีถือตัว (วณกขโม)
๖. เป็นผู้สามารถแสดงธรรมหรือแต่งธรรมกถาอันลึกซึ้ง คือ ความเป็นไปของรูปนาม ชันธ ๕ อริยสัจ ๔ ปฏิจสมุปบาท ๑๒ ไตรลักษณ์ ๓ เป็นต้น ได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน (คมภีรณจ กถิตตา)
๗. เป็นผู้เว้นจากการชักชวนผู้อื่นให้ทำในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ มีแต่คอยชักนำให้ทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น (โน จฏฐาเนนิโยชเย)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า บุคคลสบาย คือ คนที่อยู่อาศัย เป็นคนดี ถูกกัน เหมาะกัน เข้ากันได้ ไม่มีคนที่เป็นภัยอันตราย หรือก่อความเดือดร้อนวุ่นวาย ถ้าคนที่อยู่และคบหาเสวนามีคุณธรรมสูง ใจดี มีไมตรี มีปัญญา มีความรู้ ที่จะเกื้อหนุนให้เกิดการพัฒนาชีวิต พัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญา ก็ยิ่งดี^{๑๒๗}

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้ให้ความหมายไว้ว่า บุคคลเป็นที่สบายว่า หมายถึง บุคคลที่แวดล้อมอยู่ในฐานะเป็นอาจารย์หรือกัลยาณมิตรที่ดี เพื่อร่วมปฏิบัติด้วยกันที่ดี และผู้อุปถัมภ์สนับสนุน เช่น ทายกทายิกาที่ดี ล้วนแต่ถูกกัน เข้ากันได้ ไม่เป็นศัตรูคู่แค้น อาจารย์อยู่ในฐานะแนะนำตักเตือนช่วยดึงขึ้นไป เพื่อนสหธรรมิกอยู่ในฐานะแวดล้อมให้ปลอดภัย ผู้อุปถัมภ์สนับสนุนอยู่ในฐานะช่วยผลักดันให้การปฏิบัติก้าวไปเร็วหรือโดยสะดวกเหล่านี้คือความสำคัญของบุคคลเป็นที่สบาย^{๑๒๘}

พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า บุคคลเป็นที่สบาย หมายถึง บริเวณที่อยู่ไม่ต้องมีเมื่อนักเลงอันธพาล โจรผู้ร้ายไม่ซุกซม คนส่วนใหญ่ในละแวกนั้นเป็นคนดี มีศีลธรรม มีวินัย ใฝ่หาความก้าวหน้า^{๑๒๙}

^{๑๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **สี่หน้าที่ของสตรีไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๙.

^{๑๒๘} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), **วิปัสสนาในอิริยาบถยืน**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๖-๒๗.

^{๑๒๙} พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, **มงคลชีวิต ฉบับก้าวหน้า**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๓๗.

สมศักดิ์ บุญปู ได้ให้ความหมายไว้ว่า บุคคลสัปายะ หมายถึง บุคลากรดี คือ ครูหรือผู้สอนที่ดี ผู้สอนเป็นกัลยาณมิตรที่ดีของผู้เรียน น่ารัก (ปิโย) น่าเคารพ (ครุ) น่ายกย่อง (ภาวนีโย) สอนเก่ง (วัตตา) สอนทน (วจนักขโม) สอนเข้าใจง่าย (คัมภีรัง กถัง กัตตา) สอนไม่ผิด (โนจัญฐานะเนนิโยชเย)^{๑๓๐}

สนธิ ศรีสำแดง ได้ให้ความหมายไว้ว่า บุคคลสัปายะ หมายถึง บุคคลที่เหมาะสม เข้ากันได้ดี^{๑๓๑}

ดั่งตฤณ (ศรัณย์ ไมตรีเวช) ได้ให้ความหมายไว้ว่า บุคคล หมายถึง ผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยแล้วช่วยให้จิตผ่องใสสงบมั่นคง หากอยู่ใกล้คนที่มึนสียทางความคิด ทางคำพูด และทางกิริยาท่าที กระทำ การอันไม่เป็นมงคล ก็โน้มน้าวให้เขาทำ จิตเราให้กว้างไปกว้างมา เหมือนชิมซบเอาส่วนเสียของเขามาไว้ในตัว^{๑๓๒}

สรุปได้ว่า บุคคลสัปายะ หมายถึง บุคคลผู้ที่เกี่ยวข้องด้วย มีความเหมาะสม เข้ากันได้ดี เป็นกัลยาณมิตรซึ่งกันและกัน อาจารย์เป็นผู้มีศิลปบริสุทธิ์ น่าเคารพนับถือ มีความยุติธรรม ไม่ลำเอียง มีความรู้ ความสามารถในการแนะนำ มีปัญญาแสดงธรรมได้อย่างลึกซึ้ง สามารถชักนำไปในทางที่ดี เพื่อนสหธรรมิกอยู่ในฐานะแวดล้อมให้ปลอดภัย ผู้อุปถัมภ์สนับสนุนอยู่ในฐานะช่วยผลักดันให้การปฏิบัติก้าวไปเร็วหรือโดยสะดวก เหล่านี้คือความสำคัญของบุคคลเป็นที่สบาย ที่ทำให้เกิดการพัฒนาชีวิต จิตใจ และปัญญา

๕. อาหารสัปายะ

โภชนะ หมายถึง อาหารและเครื่องบริโภคน ในระหว่างกำลังปฏิบัติธรรม สำหรับด้านอาหารสัปายะ มีนักวิชาการต่างๆ และนักการศึกษาหลายท่านได้แสดงทัศนะที่แตกต่างกันออกไปดังนี้

กรมศาสนา ได้ให้ความหมายไว้ว่า อาหารสัปายะ หมายถึง มีอาหารเพียงพอ ไม่ขาดแคลน อาหารมีคุณภาพ ถูกกับร่างกาย เกื้อกูลต่อสุขภาพ^{๑๓๓}

^{๑๓๐} สมศักดิ์ บุญปู, เอกสารประกอบการสอน รายวิชา พระพุทธศาสนากับการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยสงฆ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๖๗.

^{๑๓๑} สนธิ ศรีสำแดง, **พุทธศาสนากับการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๙๐.

^{๑๓๒} ดั่งตฤณ (ศรัณย์ ไมตรีเวช), **มหาสติปัฏฐานสูตร**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ยูไนเต็ด โปรดักชั่นเพรส จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๓๕๐-๓๕๑.

^{๑๓๓} กรมการศาสนา, **ความรู้ศาสนาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๓๓.

วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม ได้ให้ความหมายไว้ว่า อาหารสัปปายะ หมายถึง อาหารที่ถูกแก้จริตนิสัย ของบุคคลผู้ปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ดังกล่าวแล้ว ในเรื่องของจริต และทั้งยังเป็นอาหารที่สบายแก่ร่างกาย มีคุณสมบัติเพียงพอที่จะหล่อเลี้ยงร่างกาย และป้องกันโรคเต็มตามความหมายของอาหารที่ดี และเป็นอาหารที่บุคคลนั้น บริโภคด้วยปัจเจกชนพิจารณา และด้วยกิริยาอาการที่สมควรแก่ผู้ปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ที่มีอยู่ ส่วนที่จะเป็นอาหารเนื้อ หรืออาหารผัก ผลไม้ แบ่งข้าว หรืออะไรอื่นนั้นเป็นเรื่องเฉพาะคน เฉพาะสถาน หรือเฉพาะกาลเวลา และเหตุผลส่วนตัวอื่นๆ ซึ่งไม่อาจจะกล่าวไว้เป็นส่วนรวม แต่ถ้าได้มาตรงตามที่ร่างกายหรือจิตใจของผู้ปฏิบัติสมณธรรมต้องการจริงๆ แล้วก็นับว่าเป็นอาหารสัปปายะอย่างยิ่ง^{๑๓๔}

กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย ได้อธิบายเกี่ยวกับอาหารที่ไม่ควรบริโภคและควรบริโภค ไว้ว่า อาหารที่ไม่ควรบริโภคและควรบริโภคในขณะที่กำลังปฏิบัติภาวนา เช่นผู้ปฏิบัติบางท่านได้รับประทานอาหารที่มีรสหวานซึ่งไม่ถูกปากทำให้ไม่มี ความชุ่มชื่นผาสุกใจ จิตใจไม่มั่นคง แต่เมื่อได้อาหาร ที่มีรสเปรี้ยวแล้วจะรู้สึกชุ่มชื่นผาสุกใจ ทำให้จิตใจมั่นคงและถาวรยิ่งขึ้น ฉะนั้นอาหารที่มีรสหวานนั้นจึงเป็น “ อสัปปายะ” ส่วนอาหารที่มีรสเปรี้ยวเป็น “ สัปปายะ” บางท่านเมื่อได้รับประทานอาหารที่มีรสเปรี้ยวแล้วไม่ถูกปาก ไม่มีความชุ่มชื่นผาสุกใจ จิตใจไม่มั่นคง แต่เมื่อได้อาหารที่มีรสหวานแล้วก็รู้สึกชุ่มชื่นผาสุกใจ ทำให้จิตใจถาวรและมั่นคงยิ่งขึ้น ฉะนั้นอาหารที่มีรสเปรี้ยวเป็น “ อสัปปายะ” ส่วนอาหารที่มีรสหวานเป็น “ สัปปายะ” แก่ผู้ปฏิบัติ นั้น เป็นต้น^{๑๓๕}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า อาหารสบาย คือ มีอาหารเพียงพอ ไม่ขาดแคลนและเป็นอาหารที่มีคุณภาพ ถูกกับร่างกาย เกื้อกูลต่อสุขภาพมีรสชาติประกอบตามเหมาะสม^{๑๓๖}

พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า อาหารเป็นที่สบาย หมายถึง เป็นบริเวณที่สามารถจัดหาอาหารได้สะดวก เช่น อยู่ใกล้ตลาด หรือบริเวณที่มีเกษตรกรรมสามารถผลิตอาหารได้เองอย่างพอเพียง^{๑๓๗}

^{๑๓๔} วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม, คู่มือปฏิบัติ สมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๕ สาย, (นครปฐม : บริษัท เพชรเกษม พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒-๒๔-๒-๒๕.

^{๑๓๕} กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, สมาริ 2 : หลักการเจริญสมาธิภาวนา, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๕๐), หน้า ๖๙.

^{๑๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), สี่หน้าที่ของสตรีไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๙.

^{๑๓๗} พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, มงคลชีวิต ฉบับก้าวหน้า, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๓๗.

สมศักดิ์ บุญปู ได้ให้ความหมายไว้ว่า อาหารสัปปายะ หมายถึง อาหารดี คือ ตามหลักพระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น ๔ ชนิด ได้แก่ มีข้าวปลาอาหารกินอุดมสมบูรณ์ เรียกว่า “กวมังการาหาร” มีสื่อการเรียนการสอนพร้อมให้ผู้เรียนได้สัมผัสจับต้องได้ มีประสบการณ์จากการปฏิบัติจริง เรียกว่า “ผัสสาหาร” มีแรงบันดาลใจ ขวัญและกำลังใจที่จะเรียนรู้ เรียกว่า “มนัสญเจตนาหาร” และมีการถ่ายทอดความรู้ให้ผู้เรียนได้รับความรู้อย่างกระจ่างชัดเจน เรียกว่า “วิญญานาหาร”^{๑๓๘}

สนธิ ศรีสำแดง ได้ให้ความหมายไว้ว่า โภชนสัปปายะ หมายถึง อาหารที่เหมาะสม เกื้อกูลต่อสุขภาพ^{๑๓๙}

ดั่งตฤณ (ศรัณย์ ไมตรีเวช) ได้ให้ความหมายไว้ว่า โภชนะ หมายถึง อาหาร ซึ่งมีคุณสมบัติและปริมาณเพียงพอจะทำให้เกิดกำลังวังชา ไม่มีปัญหาอ่อนเปลี้ยเพลียแรงเมื่อถึงเวลาปฏิบัติ

อาหารรสจัดและปริมาณที่มากเกินไปจนพอดีก็นับเป็นสัปปายะแต่ละคนย่อมรู้ตัวว่าแค่ไหนจึง พอดี สำหรับตน และพอดีในที่นี้ย่อมมีความสัมพันธ์กับการปฏิบัติภาวนา คือมุ่งไปทางความพร้อมปฏิบัติมากกว่าอย่างอื่น พุดให้ง่ายคือ ถ้ากินแล้วเอียงเอนไปทางวังงเหงาหาวนอนหรืออึดอัดเกินกว่าจะมีแก้ไขปฏิบัติ แบบนั้นคือกินเกิน แต่ถ้ากินแล้วยังหิวโซ ขาดเรี่ยวแรงหยุดตัวตั้งสมาธิหรือก้าวเท้าเดินจงกรม แบบนั้นคือกินพร่อง

อีกประการหนึ่ง ต้องยอมรับว่าอาหารบางชนิดจำพวกเครื่องเทศ รวมทั้งที่ออกไปในทางบำรุงกำลังนั้น อาจกระตุ้นให้เกิดความต้องการทางเพศได้มาก ควรสังเกตจากปฏิกิริยาตอบสนองของตนเอง ว่ารับประทานอะไรแล้วมักเกิดกามฉันทะทุกคราว หรือเกือบทุกคราวไป หากหลีกเลี่ยงได้ก็ควรหลีกเลี่ยงเสีย^{๑๔๐}

สรุปได้ว่า อาหารสัปปายะ หมายถึง อาหารที่ถูกแก้อาหารนิสสัยตรงตามที่ร่างกายหรือจิตใจของผู้ปฏิบัติสมควร และมีการจัดอาหารอย่างเพียงพอต่อความต้องการ หาอาหารได้โดยสะดวก มีอาหารที่ฉันแล้วย่อยง่าย ไม่เป็นพิษต่อร่างกาย ถูกหลักโภชนา ไม่ทำให้เกิดอาการง่วงนอน มีรสตรงตามอรรถาัย สะอาดไม่ปนเปื้อน และก่อให้เกิดพลานามัยสมบูรณ์

^{๑๓๘} สมศักดิ์ บุญปู, เอกสารประกอบการสอน รายวิชา พระพุทธศาสนากับการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยสงฆ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๖๖-๖๗.

^{๑๓๙} สนธิ ศรีสำแดง, พุทธศาสนากับการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๙๐.

^{๑๔๐} ดั่งตฤณ (ศรัณย์ ไมตรีเวช), มหาสติปัฏฐานสูตร, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ยูไนเต็ด โปรดักชั่นเพรส จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๓๕๒.

๖. อุตสัปปายะ

อุตสัปปายะ หมายถึง ฤดู ดินฟ้าอากาศธรรมชาติแวดล้อม สำหรับด้านอุตสัปปายะมี นักวิชาการต่างๆ และนักการศึกษาหลายท่านได้แสดงทัศนะที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

กรมศาสนา ได้ให้ความหมายไว้ว่า อุตสัปปายะ หมายถึง สภาพแวดล้อม ดิน น้ำ อากาศ ธรรมชาติ รื่นรมย์ บรรยากาศทั่วไปดี ที่เกื้อกูลต่อชีวิต^{๑๔๑}

วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม ได้ให้ความหมายไว้ว่า อุตสัปปายะ หมายถึง ฤดูสบาย คำว่าฤดู หรือฤดูในที่นี้ ท่านหมายถึง กาลเวลาที่เหมาะสม คือเป็นกาลเวลาที่อำนวยให้เกิดสิ่งแวดล้อมที่ดี คือทิวทัศน์ดี อากาศดี อุณหภูมิดี และอะไรอื่นที่เนื่องกันทุกอย่างดี ซึ่งเราอาจรวมเรียกได้ว่าดินฟ้าอากาศดีนั่นเอง เกี่ยวกับเรื่องนี้ มีทางเลือกเป็น ๒ สถาน คือ ถ้าเป็นการปฏิบัติธรรมชั่วระยะ หรือเป็นการกำหนดจะต้องลงมือเริ่ม จะตั้งต้นลงมือแรกเริ่มก็ดี ท่านให้เลือกฤดูที่เหมาะสมที่สุดเท่าที่จะเลือกได้ และเป็นโอกาสที่จะเลือกเวลาหรือสถานที่ได้ตรงตามความมุ่งหมายยิ่งขึ้น ถ้าเป็นการปฏิบัติธรรมอยู่ตลอดเวลาแล้ว ก็มีทางเลือกได้น้อยลงแต่ก็ยังมีความที่จะเลือกได้ว่า จะทำกัมมัฏฐานข้อไหนตอนไหน หรือระยะไหนให้เคร่งครัดเป็นพิเศษในเวลาไหน ในฤดูไหนอยู่นั่นเอง รวมทั้งอาจจะโยกย้ายสถานที่ หรือประเทศ ให้ได้รับดินฟ้าอากาศ ที่รวมเรียกกันว่า ฤดู ในที่นี้ตรงตามความประสงค์ด้วย เช่นฤดูร้อนจะควรอยู่ที่ไหน ฤดูหนาวจะควรอยู่ที่ไหน ฤดูฝนจะควรอยู่ที่ไหน หรือว่าถ้าเคลื่อนย้ายไม่ได้ เราจะต้องเปลี่ยนแปลงสถานที่นั้นอย่างไรเพื่อให้ได้รับผลอย่างเดียวกัน ทั้งหมดนี้ล้วนแต่รวมเรียกว่า อุตสัปปายะ^{๑๔๒}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า อุตสบาย หมายถึง สภาพแวดล้อม ดิน น้ำ อากาศที่เกื้อกูลต่อชีวิต ธรรมชาติรื่นรมย์ ความเย็น-ร้อนพอดี บรรยากาศทั่วไปเหมาะสม เอื้อ ดี สดใส ชื่นใจ^{๑๔๓}

กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย ได้อธิบายเกี่ยวกับอากาศที่ไม่สบาย และสบาย ไว้ว่า อากาศที่ไม่สบายและสบายในขณะที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้น ผู้ปฏิบัติบางท่านเมื่อได้รับอากาศร้อน แล้วก็รู้สึกไม่ใคร่สบายใจ จิตใจที่ยังไม่แจ่มใสตั้งมั่นก็กลับหงุดหงิดฟุ้งซ่านขึ้นมา แต่ถ้าได้รับอากาศเย็นก็รู้สึกสบาย จิตใจที่ยังไม่แจ่มใสไม่ตั้งมั่นก็กลับแจ่มใส ตั้งมั่น สงบ ระงับ แล้วก็ถาวร ยิ่งๆ ขึ้นไป ฉะนั้นอากาศร้อนจึงเป็น “ อสัปปายะ ” อากาศเย็นเป็น “ สัปปายะ ” แก่ผู้ปฏิบัตินั้น

^{๑๔๑} กรมการศาสนา, **ความรู้ศาสนาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๓๓.

^{๑๔๒} วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม, **คู่มือปฏิบัติ สมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๕ สาย**, (นครปฐม : บริษัทเพชรเกษม พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒-๒๕.

^{๑๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **สี่หน้าที่ของสตรีไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๙.

สำหรับบางท่านเมื่อได้รับอากาศเย็นแล้วรู้สึกไม่สบาย จิตใจที่ยังไม่แจ่มใสไม่ตั้งมั่นก็กลับกระสับกระส่าย ขุ่นหมองยิ่งขึ้น จิตใจที่สงบระงับแจ่มใสตั้งมั่นแล้วก็กลับหงุดหงิดฟุ้งซ่านขึ้นมา แต่ถ้าได้รับอากาศร้อนแล้ว ร่างกายก็รู้สึกสบาย จิตใจที่ยังไม่แจ่มใสไม่ตั้งมั่น ก็กลับแจ่มใส ตั้งมั่น สงบ ระงับ แล้วก็ถาวรยิ่งขึ้นไป ฉะนั้นอากาศเย็นจึงเป็น “ อสัปปายะ” อากาศร้อนเป็น “ สัปปายะ” แก่ผู้ปฏิบัติ เป็นต้น^{๑๔๔}

สมศักดิ์ บุญปู ได้ให้ความหมายไว้ว่า อุตุสัปปายะ หมายถึง บรรยากาศดี คือ ดิน ฟ้า อากาศ สายลม แสงแดด สดชื่น รื่นรมย์ เหมาะสมกับการเรียนรู้ มีน้ำไหล มีไฟสว่าง มีทางสะดวก มีการเปลี่ยนบรรยากาศและการสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ให้ดียิ่งเสมอ^{๑๔๕}

สนิท ศรีสำแดง ได้ให้ความหมายไว้ว่า อุตุสัปปายะ หมายถึง มีดินฟ้าอากาศดี สิ่งแวดล้อมดี^{๑๔๖}

ดั่งตถุณ (ศรัณย์ ไมตรีเวช) ได้ให้ความหมายไว้ว่า อุตุ หมายถึง สภาพแวดล้อมและ อุณหภูมิ ระดับความร้อนความเย็นที่พอดีแก่การเสริมให้รู้สึกอยากปฏิบัติของแต่ละคนนั้นอาจต่างกัน แต่คงไม่ถึงกับผิดแผกมาก กล่าวคือ ส่วนใหญ่คงชอบชนิดที่เย็น หรือกระตือรือร้นไปทางเย็น จึงจะนับว่า บรรยากาศเอื้ออำนวยให้ปฏิบัตินาน ปฏิบัติทน^{๑๔๗}

สรุปได้ว่า อุตุสัปปายะ หมายถึง เวลาที่เหมาะสม สภาพแวดล้อมและอุณหภูมิ ระดับ ความร้อนความเย็นที่พอดี มีบรรยากาศที่เหมาะสม เกื้อกูลแก่การเสริมให้รู้สึกอยากปฏิบัติของแต่ละ คน สบายในขณะที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้น มีจิตใจที่ยังไม่แจ่มใสไม่ตั้งมั่นก็กลับแจ่มใส ตั้งมั่น สงบ ระงับ แล้วก็ถาวรยิ่งขึ้นไป

๗. อิริยาบถสัปปายะ

อิริยาบถ หมายถึง อาการหรือการเคลื่อนไหวอยู่ในกิริยาท่าทางอย่างใดอย่างหนึ่ง สำหรับ ด้านอิริยาบถสัปปายะ มีนักวิชาการต่างๆ และนักการศึกษาหลายท่านได้แสดงทัศนะที่แตกต่างกัน ออกไป ดังนี้

^{๑๔๔} กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, **สมาธิ ๒ : หลักการเจริญสมาธิภาวนา**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๕๐), หน้า ๖๙.

^{๑๔๕} สมศักดิ์ บุญปู, **เอกสารประกอบการสอน รายวิชา พระพุทธศาสนากับการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยสงฆ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๖๗.

^{๑๔๖} สนิท ศรีสำแดง, **พุทธศาสนากับการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๙๐.

^{๑๔๗} ดั่งตถุณ (ศรัณย์ ไมตรีเวช), **มหาสติปัฏฐานสูตร**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ยูไนเต็ด โปรดักชั่นเพรส จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๓๕๒.

กรมศาสนา ได้ให้ความหมายไว้ว่า อริยาบถสัปปายะ หมายถึง การบริหารอริยาบถ การเคลื่อนไหวของร่างกาย ด้วยการยืน เดิน นั่ง นอน อย่างสมดุลและเพียงพอ บริหารร่างกายได้คล่องไม่ติดขัด^{๑๔๘}

วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม ได้ให้ความหมายไว้ว่า อริยาบถสัปปายะ หมายถึง ทำนั่ง นอน ยืน เดิน ในลักษณะใดเป็นที่สบายแก่ผู้ใด ควรใช้อริยาบถไหนให้มาก สำหรับเขา ถึงรู้ได้ด้วยการทดลองสังเกตด้วยตนเอง โดยถือหลักว่า ในอริยาบถใด จิตเป็นสมาธิได้ง่าย และตั้งมั่นอยู่ได้นานแล้วให้ถือว่า นั่นเป็นอริยาบถสัปปายะแก่ผู้นั้น เพื่อทำให้มากเป็นพิเศษ แล้วจึงทำให้เป็นที่ทำได้ทั่วไป แก่อริยาบถที่เหลือต่อภายหลัง^{๑๔๙}

กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย ได้อธิบายเกี่ยวกับอริยาบถ ไว้ว่า ในอริยาบถ ๔ อย่างนั้น ผู้ปฏิบัติบางท่านเมื่อทำการปฏิบัติอยู่ในอริยาบถนอนแล้วก็ทำให้ รู้สึกง่วงเหงาหาวนอน ไม่ใคร่จะได้รับผลดี แต่ถ้าทำการปฏิบัติอยู่ในอริยาบถอื่นๆ กลับรู้สึกสบายกาย สบายใจ ทั้งได้รับผลดี ไม่มีนิวรณเกิดขึ้นกวนใจ บางท่านก็ไม่สบายกายสบายใจเมื่อปฏิบัติในอริยาบถเดิน แต่ถ้าอยู่ในอริยาบถนั่งกับยืนแล้วรู้สึกสบายกายสบายใจ อริยาบถนั้นก็จัดเป็นสัปปายะแก่ผู้ปฏิบัติผู้นั้น
 หนึ่ง ในการปฏิบัติ จริงๆ แล้วต้องปฏิบัติเจริญภาวนาทุกๆ อริยาบถอย่างต่อเนื่อง แต่ถ้าหาก เราอยู่ในอริยาบถใดแล้วสัปปายะแก่การทำสมาธิ ก็ให้อยู่ในอริยาบถนั้นมาก อริยาบถอื่นๆ ก็ลดลงตามส่วน อริยาบถที่สัปปายะแก่บุคคลส่วนใหญ่ คือการนั่ง เพราะสามารถอยู่ในท่านั่งได้นานที่สุด โดยมีสติมั่นคงเป็นสมาธิดีที่สุด และหากนั่งขัดสมาธิไประยะหนึ่งแล้วเกิดอาการเมื่อย ก็อาจเปลี่ยนเป็นนั่งพับเพียบได้ตามสมควรแก่สัปปายะ ผู้ปฏิบัติที่กำลังประกอบรักษานิมนต์อยู่ โดยเว้นจากออสัปปายะ ๗ แล้วเสพสัปปายะ ๗ ประการ^{๑๕๐}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า อริยาบถสบาย คือ จัดให้มีโอกาสเคลื่อนไหวร่างกาย การได้นั่งนอนยืนเดินอย่างสมดุลและเพียงพอ บริหารร่างกายใช้อริยาบถทั้งสี่ ได้คล่อง ไม่ติดขัด^{๑๕๑}

^{๑๔๘} กรมการศาสนา, **ความรู้ศาสนาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๓๓.

^{๑๔๙} วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม, **คู่มือปฏิบัติ สมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๕ สาย**, (นครปฐม : บริษัทเพชรเกษม พรีนติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒-๒๕.

^{๑๕๐} กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, **สมาธิ ๒ : หลักการเจริญสมาธิภาวนา**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๕๐), หน้า ๖๙-๗๐.

^{๑๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **สี่หน้าที่ของสตรีไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๙.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้ให้ความหมายไว้ว่า อริยาบถเป็นที่สบายว่า หมายถึง ท่านั่ง นอน ยืน เดิน ในลักษณะใด เป็นที่สบายแก่ผู้ใด ควรใช้อริยาบถใดให้มากสำหรับเขา พึงรู้ได้ด้วยการทดลองสังเกตด้วยตนเองโดยถือหลักว่าปฏิบัติในอริยาบถใดจิตใจเป็นสมาธิได้ง่าย และตั้งมั่นอยู่ได้นานด้วย ให้ถือว่านั่นเป็นอริยาบถสัปปายะแก่ผู้นั้น เพื่อปฏิบัติในอริยาบถนั้นให้มากเป็นพิเศษ^{๑๕๒}

สมศักดิ์ บุญปู ได้ให้ความหมายไว้ว่า อริยาบถสัปปายะ หมายถึง กิจกรรมดี คือ กิจกรรมตามหลักสูตร และกิจกรรมเสริมหลักสูตรต่างๆ เช่น ดนตรี กีฬา วิชาการ สันทนาการ กิจกรรมในวันสำคัญ เช่น วันแม่ วันครู วันเด็ก เพื่อให้เด็กได้เปลี่ยนอริยาบถในการเรียนรู้อย่างหลากหลาย ไม่เบื่อในการเรียนรู้^{๑๕๓}

สนธิ ศรีสำแดง ได้ให้ความหมายไว้ว่า อริยาบถสัปปายะ หมายถึง มีอริยาบถที่เหมาะสม ไม่ว่าท่านั่ง ยืน เดิน หรือนอน ถูกวิธี และสม่ำเสมอ ไม่นั่งมากหรือนานเกินไป ไม่นอนเกินประมาณ รู้จักเปลี่ยนอริยาบถ^{๑๕๔}

ดั่งตถุณ (ศรัณย์ ไมตรีเวช) ได้ให้ความหมายไว้ว่า อริยาบถ หมายถึง กิริยาท่าทีของเราเอง ถ้าหากไม่สังเกตก็จะไม่ทราบว่ามีส่วนปรุงแต่งจิตให้ระวนกระวายได้มากถึงมากที่สุด ความจริงอริยาบถเป็นผลสะท้อน เป็นปลายทางการแสดงออกของจิต แต่เราก็สามารถควบคุมปลายทางนั้นให้ส่งผลย้อนกลับไปหาต้นแหล่งได้เช่นกัน^{๑๕๕}

สรุปได้ว่า อริยาบถสัปปายะ หมายถึง ท่านั่ง นอน ยืน เดิน ในลักษณะที่สมดุลและเหมาะสม เป็นที่สบาย เกื้อหนุนการปฏิบัติให้ได้ผลดี แต่ละคนจะไม่เหมือนกัน บางคนปฏิบัติในอริยาบถยืนแล้วได้ผลดี เกิดศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญาเจริญงอกงามดี แต่บางคนไม่ได้ผล กลับชอบอริยาบถเดินจงกรมจึงได้ผล อินทรีย์ ๕ เกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้นาน ท่านจึงแนะนำให้ทดลองปฏิบัติทุกอริยาบถ แล้วสังเกตดูว่าเมื่อปฏิบัติในอริยาบถใดอินทรีย์ทั้ง ๕ เกิดขึ้นสมดุลกันและตั้งอยู่ได้นาน ให้ถือว่านั่นเป็นอริยาบถที่สบายแก่ผู้นั้น ให้ปฏิบัติในอริยาบถนั้นให้มากเป็นพิเศษ

^{๑๕๒} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), **วิปัสสนาในอริยาบถยืน**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๙.

^{๑๕๓} สมศักดิ์ บุญปู, **เอกสารประกอบการสอน รายวิชา พระพุทธศาสนากับการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสงฆ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๖๗.

^{๑๕๔} สนธิ ศรีสำแดง, **พุทธศาสนากับการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๙๐.

^{๑๕๕} ดั่งตถุณ (ศรัณย์ ไมตรีเวช), **มหาสติปัฏฐานสูตร**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ยูไนเต็ด โปรดักชั่นเพรส จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๓๕๓.

๒.๕ โครงการอบรมคุณธรรมจริยธรรม

กิจกรรมการเข้าค่ายคุณธรรม เป็นกระบวนการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมกิจกรรมหนึ่งที่จัดขึ้นในรูปแบบของการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนได้ใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา ได้ศึกษารู้ซึ่งถึงหลักธรรม และรู้จักปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่วัย เพื่อนำหลักธรรมไปพัฒนาตนเองและสร้างสรรค์สังคม ให้เจริญก้าวหน้าบนรากฐานที่มั่นคงสำหรับโครงการฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรม ของฝ่ายบริการฝึกอบรม ส่วนธรรมนิเทศ สำนักส่งเสริมพระพุทธศาสนาและบริการสังคม เป็นหน่วยงานของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่มีหน้าที่ให้บริการวิชาการด้านพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับโครงการฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรม ดังนี้

๒.๕.๑ ประวัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นมหาวิทยาลัยด้านพระพุทธศาสนาแห่งคณะสงฆ์ไทย ที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงสถาปนาขึ้น เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๓๐ มีนามว่า มหาธาตุวิทยาลัย ตั้งอยู่ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร เพื่อเป็นสถาบันการศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูงสำหรับพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ ต่อมาปีพุทธศักราช ๒๔๓๙ เปลี่ยนนามมหาธาตุวิทยาลัยเป็นมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเปิดสอนระดับปริญญาตรี ต่อมาปีพุทธศักราช ๒๕๔๐ รัฐสภาได้ตราพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีสถานภาพเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ และเป็นนิติบุคคลสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ มีพันธกิจกิจการด้านการผลิตบัณฑิต การวิจัยและพัฒนา ส่งเสริมพระพุทธศาสนาและบริการวิชาการแก่สังคม และการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นมหาวิทยาลัยที่เน้นการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลก และเป็นมหาวิทยาลัยศูนย์กลางการศึกษาด้านพุทธศาสตร์ที่สำคัญของคณะสงฆ์ไทย มีการตั้งวิทยาเขต, วิทยาลัยสงฆ์, ศูนย์วิทยบริการและห้องเรียน กระจายไปทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ ปัจจุบัน เปิดการเรียนการสอนใน ๔ คณะ ครอบคลุมทั้งระดับปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิตจนถึงปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต หลักสูตรนานาชาติและภาษาอังกฤษ รวมทั้งสิ้น ๓๓ สาขาวิชา นอกจากนี้ ยังได้จัดตั้งสถาบันวิจัยขึ้นภายในมหาวิทยาลัยเพื่อดำเนินการวิจัยในด้านพุทธศาสตร์ประยุกต์ด้วย

ในอดีต นักบวชและคฤหัสถ์ที่จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จะได้เข้ารับประทานปริญญาบัตรจากพระหัตถ์สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกแต่ในปัจจุบันเนื่องจากท่านได้ประชวรและสิ้นพระชนม์ ต่อมาได้รับกับสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสณมหาเถระ) ประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช แต่เนื่องจากท่านประชวรและมรณภาพในเวลาต่อมา ทำให้ผู้จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จะได้เข้ารับประทานปริญญาบัตรจากสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง วรปุญโญ)

ประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช โดยพิธีประสาทปริญญาของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย แก่บัณฑิต มหาบัณฑิต และดุษฎีบัณฑิต แห่งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้น จะจัดขึ้นที่หอประชุมใหญ่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นประจำทุกปี ปัจจุบันมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีวิทยาเขตทั่วประเทศจำนวน ๑๐ แห่ง วิทยาลัยสงฆ์จำนวน ๑๒ แห่ง ห้องเรียนจำนวน ๑๕ แห่ง หน่วยวิทยบริการ ๑๙ แห่ง และมีวิทยาลัยสมทบจำนวน ๗ แห่งคือ

๑. วิทยาลัยพระพุทธศาสนาอุดองกุก ขอนบอบ สาธารณรัฐเกาหลี
๒. มหาปัญญาวิทยาลัย อำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหาร
๓. มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาซินจู สาธารณรัฐไต้หวัน
๔. สถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนาชั้นสูงแห่งเมืองแคนดี ประเทศศรีลังกา
๕. วิทยาลัยพระพุทธศาสนา ประเทศสิงคโปร์
๖. ศูนย์การศึกษาพระอาจารย์พรหม ประเทศสิงคโปร์
๗. วิทยาลัยพระพุทธศาสนาธรรมเกศ

ปัจจุบันมหาวิทยาลัยแห่งนี้ได้เจริญก้าวหน้าเป็นลำดับจนทำให้มหาวิทยาลัยในส่วนกลางคับแคบจึงได้ขยายพื้นที่บริการของมหาวิทยาลัยไปอยู่ที่ ๗๙ หมู่ ๑ ถนนพหลโยธิน (กม. ๕๕) ตำบลลำไทร อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี รัชสโรจน์ ๑๓๑๗๐ บนพื้นที่จำนวน ๒๕๐ ไร่ ซึ่งกำลังดำเนินการก่อสร้างตามแผนพัฒนามหาวิทยาลัยบนพื้นที่ใหม่

ปรัชญา

ทนต์ เสฏโฐ มนุสเสสุ ในบรรดามนุษย์ทั้งหลาย ผู้ที่ฝึกแล้วประเสริฐที่สุด^{๑๕๖}

วิสัยทัศน์

นำหลักธรรมของพระพุทธศาสนาออกเผยแผ่ให้สังคมไทยได้มีแสงสว่างแห่งพระธรรมนำทางการดำเนินชีวิต สอดคล้องยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศชาติ ให้สมกับปรัชญาของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยว่า ปญญา โลกสมิ ปชโชโต ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก^{๑๕๗}

พันธกิจ

๑. ให้การบริการฝึกอบรมคุณธรรม จริยธรรม แก่เด็ก เยาวชน ข้าราชการและประชาชนทั่วไป
๒. ส่งเสริมสนับสนุนการปฏิบัติธรรมตามนโยบายของรัฐ คณะสงฆ์ สถานศึกษา และภาคเอกชน

^{๑๕๖} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

^{๑๕๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๐/๘๕.

๓. ให้คำแนะนำและบริการวิชาการส่งเสริมพระพุทธศาสนาแก่หน่วยงานราชการและภาคเอกชน

๔. ปฏิบัติงานด้านธุรการและสนับสนุนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตามที่มหาวิทยาลัยมอบหมาย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นศูนย์กลางการศึกษาพระพุทธศาสนา รัฐบาลและคณะสงฆ์จึงได้มอบหมายให้เป็นหลักในการจัดทำหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน การพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธ และจัดประชุมผู้นำทางศาสนาของโลกหลายครั้ง และปฏิบัติภารกิจพระพุทธศาสนาที่มหาเถรสมาคมมอบหมาย จัดเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของมหาวิทยาลัยและชื่อเสียงของประเทศไทยเป็นอันมาก นอกจากนี้มหาวิทยาลัยยังมีหน่วยงานภายในที่ทำงานด้านการเผยแผ่บริการวิชาการด้านพระพุทธศาสนาที่ทำงานเชิงรุกเพื่อสร้างสังคมไทยให้เป็นสังคมฐานความรู้คู่กับคุณธรรม ส่งเสริมให้การสนับสนุนการศึกษาสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาที่ให้สังคมมีส่วนร่วมในการศึกษา ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความสามารถ ประพฤติตนเป็นคนดี ครองชีวิตอย่างมีความสุข

๒.๕.๒ โครงการฝึกอบรมค่ายคุณธรรมจริยธรรม

สำหรับโครงการฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรม ของฝ่ายบริการฝึกอบรม ส่วนธรรมนิเทศ สำนักส่งเสริมพระพุทธศาสนาและบริการสังคม เป็นหน่วยงานของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่มีหน้าที่ให้บริการวิชาการด้านพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับโครงการฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรม ดังนี้

๑. ประวัติความเป็นมา

ฝ่ายบริการฝึกอบรม ส่วนธรรมนิเทศ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด ได้ร่วมกันจัดทำขึ้นโดยมุ่งหวังเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้อบรมให้เป็นคนดีมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา นำหลักธรรมไปใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคมสมัยก่อนเรามีคำพูดว่า “สร้างวัดให้ลูกหลานเล่น” เป็นคำที่มีความหมายมาก คือ วัดเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ในเรื่องต่างๆ และเป็นคลังแห่งปัญญาเหมาะแก่การเรียนรู้ด้วย วัดเป็นโรงเรียน พระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นครูสอนหนังสือให้แก่เด็ก แต่ปัจจุบันโรงเรียนซึ่งมีหน้าที่ในการให้ความรู้แก่เด็ก มีการนำคุณธรรมที่พระสงฆ์เคยสั่งสอนมาใช้ค่อนข้างน้อย ไม่นั่นทำหลักสูตรสร้างความดีให้คน ซึ่งมีอยู่แล้วในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา แม้แต่สนใจวิทยาการสมัยใหม่จากโลกตะวันตก จึงทำให้เกิดปัญหาทางด้านจริยธรรมในหมู่เยาวชนในปัจจุบันนี้เป็นเวลากว่า ๒๐ ปี ของการจัดค่ายคุณธรรม มีจุดเริ่มต้นจากการจัดแสดงธรรมอบรมให้ความรู้แก่คณะครูนักเรียนตามโรงเรียนต่างๆ และขยายผลสู่การอบรมอย่างมีระเบียบแบบแผน โดยจัดรูปแบบให้สอดคล้องกับระบบของโรงเรียนคือการค้างแรม ๒ คืน ๓ วัน ซึ่งทางโรงเรียนใช้รูปแบบการเข้าค่ายลูกเสือ เนตรนารี แต่ทางศาสนาใช้รูปแบบการเข้าค่ายอบรมคุณธรรมจัดขึ้นตามโรงเรียนทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดเรียกว่า ค่ายอบรมคุณธรรมจริยธรรม โดยคณะพระภิกษุจำนวน ๕ - ๖ รูป ได้เดินทางไปอบรมตามโรงเรียนและสถาบันการศึกษาต่างๆจากนั้นจึงมีการรวมตัวและพัฒนาขึ้นเป็นองค์กรเรียกว่า “ศูนย์สืบทอดพระพุทธศาสนา วัดชลประทานรังสฤษฎ์ (ที่ระลึก ๘๐ ปี ปัญญานันท์)” นับเป็นจุดเริ่มแรกในการทำหน้าที่เผยแพร่ธรรมะให้กับประชาชนที่ก่อให้เกิดผลอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้นและหลวงพ่อดุสิต ผู้เป็นต้นกำเนิดการจัดค่ายคุณธรรมให้เยาวชน เรียกว่า “ค่ายธรรมบุตร” และในปัจจุบันมีการจัดโครงการค่ายพุทธบุตร กระจายไปตามวัดและโรงเรียนต่างๆ ทั่วประเทศ โดยสถานที่ที่จัดโครงการค่ายลักษณะค่ายพุทธบุตรเป็นประจำทุกเดือน เช่น โครงการค่ายคุณธรรมและศูนย์การเรียนรู้พระพุทธศาสนาในพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม โดยสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ วัดปัญญานันทาราม จังหวัดปทุมธานี เป็นต้น ซึ่งอาจเรียกชื่อแตกต่างกันไป”

ปัจจุบันนี้ แนวโน้มการพัฒนาหันมาเน้นการพัฒนาจิตใจและพัฒนาตัวคนมากขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ แก้ไขเพิ่มเติม(ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕ มาตรา ๖ ได้กำหนดไว้ว่า การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่

สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข ประกอบกับพระสงฆ์ปัจจุบันได้รับการศึกษาสูงขึ้น ได้อธิบายบทบาทในการพัฒนาขึ้นใหม่ โดยปรับตัว ปรับวิธีการจากเชิงรับเป็นเชิงรุกมากขึ้น และปรับบทบาทนั้นให้เข้ากับสภาพปัจจุบัน เช่น การจัดโครงการค่ายพุทธบุตร ค่ายคุณธรรม หรือค่ายธรรมทายาท ซึ่งเป็นโครงการที่บูรณาการระหว่างสถาบันหลักทางสังคม คือ บ้าน วัด และโรงเรียน (บวร) คือเริ่มที่แม่แก่ที่พ่อ ก่อที่ลูก ปลูกความรู้ที่ครู เชิดชูความดีที่พระสงฆ์ ในลักษณะการอยู่ค่ายพักแรม ๒ คืน ๓ วัน อาจจัดในโรงเรียน หรือ นอกโรงเรียนก็ได้ ตามที่หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๒ ได้กำหนดให้ การเข้าค่ายฝึกอบรมคุณธรรม นับเป็นการปลูกฝังจริยธรรมเชิงรุกที่สร้างความตื่นตัวทางศีลธรรมให้แก่เยาวชนได้ดีและสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน อีกทั้งยังเป็นส่วนหนึ่งของการจัดสาระวิชาพระพุทธศาสนาที่ต้องใช้กับนักเรียนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ทุกระดับชั้นปีทั่วประเทศ โดยมีจุดเน้นให้ผู้เข้าอบรมเกิดทัศนคติที่ดีต่อพระพุทธศาสนา มีค่านิยมที่ดีงาม มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา (Attitude) และเน้นให้ผู้อบรมประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมและศาสนพิธี ทางพระพุทธศาสนา เช่น มีความกตัญญูต่องานที่ต่อพ่อแม่ ครู – อาจารย์ ทั้งสามารถนำธรรมะไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต (Process)ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เป็นการส่งเสริมให้นักเรียนได้ทดลองฝึกการปฏิบัติแบบพุทธด้วยตนเอง หลังจากได้เรียนรู้เนื้อหาสาระของพระพุทธศาสนา(Knowledge) ในห้องเรียนตามหลักสูตรพระพุทธศาสนา (หลักสูตรใหม่) โดยจุดเน้นของค่ายพุทธบุตรในปัจจุบัน คือ ๕ ส ได้แก่ สนุก สงบ สาระ สำนึก และสร้างสรรค์ รวมถึงการมีระเบียบวินัยและการรู้จักปรับตัวในสังคมด้วย

๒. แนวคิดในการอบรม

การอบรมคุณธรรมจริยธรรมเกิดจากปรัชญาการศึกษาทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ ซึ่งมีองค์ประกอบอยู่ ๔ ประการ คือ^{๑๕๘}

๑. พัฒนากาย คือ กายพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอย่างถูกต้อง ดีงาม
๒. พัฒนาศีล คือ การพัฒนาการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยดีอย่างเกื้อกูล เป็นประโยชน์และมีอาชีพที่ถูกต้อง
๓. พัฒนาจิต คือ การฝึกอบรมเพื่อให้เกิดจิตที่สมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๓ ประการ คือ
 - ๓.๑ คุณภาพจิต มีคุณธรรม สร้างเสริมจิตให้ดังงาม
 - ๓.๒ สมรรถภาพจิต มีความสามารถทางจิต
 - ๓.๓ สุขภาพจิต มีจิตที่มีสุขภาพดี

^{๑๕๘} กรมการศาสนา, แนวทางการจัดกิจกรรมค่ายคุณธรรมเยาวชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖.

๔. พัฒนาปัญญา คือ ฝึกอบรมเพื่อให้เกิดปัญญา ๕ ระดับ

ระดับที่ ๑ ความรู้ความเข้าใจในศิลปะวิทยาการ

ระดับที่ ๒ การรับรู้เรียนรู้อย่างถูกต้องตามความจริง

ระดับที่ ๓ การคิดวินิจฉัยโดยบริสุทธิ์ใจ

ระดับที่ ๔ การเข้าใจโลกและชีวิตตามความจริง รู้ทางเสื่อมทางเจริญ และเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง รู้วิธีแก้ไขปัญหาและสร้างสรรค์ความสำเร็จที่ทำให้พัฒนาตน พัฒนาชีวิตและสังคมให้เจริญดีงามยิ่งขึ้นไป

ระดับที่ ๕ รู้เท่าทันธรรมชาติของโลกและชีวิต เข้าใจความจริงแท้ จิตใจเป็นอิสระหลุดพ้นจากทุกข์โดยสมบูรณ์

๓. กระบวนการการดำเนินงาน “ค่ายคุณธรรม”

ปัจจุบันค่ายคุณธรรม เป็นกระบวนการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมที่ได้รับยกย่องจากหน่วยงานทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนว่า เป็นอีกแนวทางหนึ่งของมิติทางศาสนาที่สามารถพัฒนาทักษะชีวิตแก่ผู้ดำรงตนปกติ และรวมถึงบุคคลผู้อยู่ในกลุ่มเสี่ยง ที่อาจพลัดตกไปตามวิกฤตของปัญหาทางสังคมได้สำหรับกระบวนการการจัดค่ายคุณธรรมมีทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ และการพัฒนาเด็กและเยาวชนทั้งทางกายและทางจิต ส่วนการจัดกิจกรรมอาจแบ่งได้ คือ

ภาควิชาพระพุทธศาสนา ให้ผู้เข้าได้เรียนรู้หลักการทางพระพุทธศาสนา เพื่อสร้างความเข้าใจในหลักธรรมให้ถ่องแทีก่อนการฝึกปฏิบัติ จะได้เป็นแนวทางพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองโดยให้เรียนรู้ตามระยะเวลาของการเข้าค่าย แบ่งเป็น ๔ วิชา คือ พุทธประวัติ ธรรมประยุกต์ ศาสนพิธี มารยาทไทย

ภาคอบรมจิตใจ ให้ผู้เข้าค่ายได้ทำวัตรสวดมนต์ เจริญสมาธิภาวนา ฝึกนั่งสมาธิ เดินจงกรม แผ่เมตตา เป็นการฝึกดูแลใจตนเองให้สงบและมีสติอยู่ตลอดเวลา ฝึกความหนักแน่นและความอดทนของจิตอันจะนำมาซึ่งความเข้าใจในอารมณ์และจิตใจของตนเอง

ภาคนันทนาการ เป็นการฝึกให้ผู้เข้าค่ายได้แสดงออกอย่างถูกต้อง มีเจตคติที่ดีเป็นคนกล้าหาญที่จะทำความดี มีการสร้างความเป็นกันเองให้กับผู้เข้าค่ายเพื่อให้กล้าแสดงออก สร้างความรู้รักสามัคคี

กิจกรรมพิเศษ เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมคุณธรรมและทัศนคติที่ดี เช่น แสงเทียน แสงธรรม ที่มีเป้าหมายเพื่อระลึกถึงพระคุณแม่ กิจกรรมจุดเทียนปัญญา เป็นการสร้างจิตสำนึกให้เด็กรู้จักหน้าที่และความรับผิดชอบในการทำความดี การทอดผ้าป่ากิเลส เป็นการบำเพ็ญสัจจะบารมี ละเลิกความชั่วและตั้งใจทำความดี เป็นต้น^{๑๕๙}

^{๑๕๙} กรมการศาสนา, แนวทางการจัดกิจกรรมค่ายคุณธรรมเยาวชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖.

๔. หลักสูตรที่เปิดอบรม

ฝ่ายบริการฝึกอบรม ส่วนธรรมนิเทศ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดโครงการฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรม “โครงการเผยแผ่ศีลธรรมนำธรรมะสู่สังคม” ดังมีกิจกรรมต่อไปนี้^{๑๖๐}

๑. กิจกรรมธรรมะสู่โรงเรียน (Dhamma to School) เป็นกิจกรรมที่เน้นการบรรยายและจัดกิจกรรมในสถานศึกษาทั้งที่เป็นประถมศึกษา มัธยมศึกษาและอาชีวศึกษา เพื่อให้แก่นักเรียน นักศึกษาได้เรียนรู้ธรรมะแนวใหม่เหมาะกับวัยของผู้เข้ารับการอบรม ซึ่งมีทั้งเกมส์ กิจกรรมสอดแทรกคุณธรรม และการบรรยายประกอบสื่อมัลติมีเดียสมัยใหม่ ธรรมะที่ผสมทั้งศาสตร์และศิลป์ง่ายแก่การนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เพื่อให้เกิดการพัฒนากาย ศีล จิตใจ และปัญญา เข้ากับสังคมสมัยใหม่ได้อย่างแท้จริง

๑.๑ ระยะเวลา

๑. หลักสูตรครึ่งวัน : ๒.๓๐ ชั่วโมง

๒. หลักสูตร ๑ วัน : ๖ ชั่วโมง

๑.๒ กิจกรรม

๑. กิจกรรมเรารักแม่

๒. กิจกรรมพ่อในดวงใจ

๓. กิจกรรมรักชาติ

๔. กิจกรรมรักในวัยเรียน

๕. กิจกรรมภัยร้ายยาเสพติด

๖. กิจกรรมชีวิตพัฒนา

๗. ได้ถ้าใจพร้อม

๘. กิจกรรมศีลธรรมนำสุข

๙. กิจกรรมกรรมลิขิต

๑๐. ชีวิตคุณ

๑๑. กิจกรรมปฐมนิเทศคุณธรรม

๑๒. กิจกรรมปัจฉิมนิเทศคุณธรรม

๑.๓ กระบวนการอบรม

๑. ธรรมนันทนาการ = เกมส์ เพลงและกิจกรรมนำสู่ธรรม

๒. ธรรมจากสื่อ = สอนธรรมะโดยใช้สื่อมัลติมีเดีย

๓. ธรรมสู่จิตสำนึก = สำนึกในการนำไปใช้และดำเนินชีวิตตามหลักธรรม

๒. กิจกรรมธรรมทายาท (Dhamma for Teens) เป็นกิจกรรมการอบรมคุณธรรมในรูปแบบค่ายคุณธรรม ที่มีการฝึกอบรมในด้านภavana ๔ คือ ด้านกาย : กิน อยู่ ดู ฟังเป็น ด้านศีล : ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสังคม ด้านจิต : การฝึกอบรมจิตให้เจริญงอกงามและมีความสุข และ

^{๑๖๐} กรมการศาสนา, หลักสูตรการอบรมคุณธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๙-๒๑.

ด้านปัญญา : ฝึกปัญญารู้เท่าทันโลกและชีวิตตามความเป็นจริง โดยกระบวนการอบรมบูรณาการเข้ากับสื่อสมัยใหม่ และกิจกรรมเกมส์สอดแทรกคุณธรรม

๒.๑ ระยะเวลา

๑. ค่ายคุณธรรมแบบ ๓ วัน ๒ คืน
๒. ค่ายคุณธรรมแบบ ไม่ค้างคืน (Day camp) ๓ วัน

๒.๒ หลักสูตร

๑. หลักสูตรค่ายธรรมทายาท (Young Buddhist Camp)
๒. หลักสูตรค่ายวัยใส (Smart camp)
๓. หลักสูตรค่ายทักษะชีวิต (Life skills)
๔. หลักสูตรค่ายผู้นำ (Dhamma for Leader)
๕. หลักสูตรโครงการคุณธรรม
๖. หลักสูตรค่ายปฏิบัติธรรม (Meditation Camp)

๒.๓ กระบวนการอบรม

๑. ธรรมนันทนาการ = เกมส์ เพลงและกิจกรรมนำสู่ธรรม
๒. ธรรมจากสื่อ = สอนธรรมะโดยใช้สื่อมัลติมีเดีย
๓. ธรรมสู่จิตสำนึก = สู่จิตสำนึกในการนำไปใช้และดำเนินชีวิตตามหลักธรรม
๔. เน้น ๕ ส. = สนุก, สาระ, สงบ, สำนึก และสร้างสรรค์
- ๕) ธรรมะสัมพันธ์ = เน้นกระบวนการกลุ่มและการทำงานเป็นทีม

๓. กิจกรรมธรรมะนำสมัย (Dhamma in Trend) เป็นกิจกรรมสำหรับครูอาจารย์ ข้าราชการ เพื่อให้เกิดพลังในการทำงาน สำหรับฝึกให้นิสิต นักศึกษา ได้มีความช่วยเหลือเอื้ออาทรต่อกัน และทำประโยชน์ต่อตนเองและสังคม

๓.๑ ระยะเวลา

๑. หลักสูตร ๓ ชม. (ครึ่งวัน)
๒. หลักสูตร ๖ ชม. (๑ วัน)
๓. หลักสูตร ๓ วัน ไม่ค้างคืน
๔. หลักสูตร ๓ วัน ๒ คืน

๓.๒ หลักสูตรการอบรม

๑. หลักสูตรครูคือพลังของแผ่นดิน
๒. หลักสูตรสู่โลกแห่งการทำงานด้วยพระธรรม (ปัจฉิมนิเทศ ปี ๔)
๓. หลักสูตรต้อนรับน้องใหม่สดใสด้วยธรรม

๔. หลักสูตรค่ายจิตอาสา
๕. หลักสูตรเก่งและดี
๖. หลักสูตรบัณฑิตอุดมคติไทย
๗. หลักสูตรวิปัสสนาพัฒนาชีวิต
๘. หลักสูตรโครงการคุณธรรม

๓.๓ กระบวนการอบรม

๑. ธรรมนันทนาการ = เกมส์ เพลงและกิจกรรมนำสู่ธรรมะ
๒. ธรรมะจากสื่อ = สอนธรรมโดยใช้สื่อมัลติมีเดีย
๓. ธรรมะสู่จิตสำนึก = จิตสำนึกในการนำไปใช้และดำเนินชีวิตตามหลักธรรม
๔. ธรรมสัมพันธ์ = เน้นกระบวนการกลุ่มและการทำงานเป็นทีม
๕. สังคมคุณธรรม = สร้างเครือข่ายคุณธรรม
๖. สะท้อนธรรม = การอภิปราย สัมมนา และการถาม-ตอบ

๔. กิจกรรมธรรมะพัฒนาองค์กร (Dhamma for Organization Developmen : Dhamma O.D.) เป็นกิจกรรมเพื่อการพัฒนาองค์กรคุณธรรม สำหรับผู้บริหาร เจ้าหน้าที่ พนักงาน ลูกจ้าง เพื่อความเป็นมืออาชีพในการทำงานและการสร้างค่านิยมในองค์กรของตน ให้มีความสัมพันธ์ มีผลการดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพ มีความสุข และสร้างสังคมคุณธรรมในการทำงาน

๓.๑ ระยะเวลา

๑. หลักสูตร ๓ ชม. (ครึ่งวัน)
๒. หลักสูตร ๖ ชม. (๑ วัน)
๓. หลักสูตร ๓ วัน ไม่ค้างคืน
๔. หลักสูตร ๓ วัน ๒ คืน

๓.๒ หลักสูตรการอบรม

๑. หลักสูตรพลังแห่งจิตปัจจุบัน
๒. หลักสูตรค่ายจิตอาสา
๓. หลักสูตรพลังแห่งจิตปัจจุบัน
๔. หลักสูตรบัณฑิตอุดมคติไทย
๕. หลักสูตรวิปัสสนาพัฒนาชีวิต
๖. หลักสูตรชีวิตเบิกบานการทำงานเป็นสุข

๓.๓ กระบวนการอบรม

๑. ธรรมนันทนาการ = เกมส์ เพลงและกิจกรรมนำสู่ธรรมะ

๒. ธรรมะจากสื่อ = สอนธรรมโดยใช้สื่อมัลติมีเดีย
๓. ธรรมะสู่จิตสำนึก = สู่จิตสำนึกในการนำไปใช้และดำเนินชีวิตตามหลักธรรม
๔. ธรรมสัมพันธ์ = เน้นกระบวนการกลุ่มและการทำงานเป็นทีม
๕. สังคมคุณธรรม = สร้างเครือข่ายคุณธรรม
๖. สะท้อนธรรม = การอภิปราย สัมมนา และการถาม-ตอบ

๕. กิจกรรมการจัดนิทรรศการวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

๑. จัดนิทรรศการและกิจกรรมวันวิสาขบูชา อาสาฬหบูชา และมาฆบูชา
๒. จัดนิทรรศการและกิจกรรมร่วมกับหน่วยงานอื่นๆในโอกาสต่างๆ

กิจกรรมและรายละเอียดหลักสูตรการจัดค่ายคุณธรรม (ระยะเวลา ๓ วัน ๒ คืน)

ตารางที่ ๒.๒ แสดงกิจกรรมและรายละเอียดหลักสูตรค่ายคุณธรรม^{๑๖๑}

กิจกรรมที่ / จำนวนเวลา	เรื่อง	รายละเอียดกิจกรรม
กิจกรรมที่ ๑ เวลา ๓๐ นาที	พิธีเปิดการอบรม	- ขั้นตอนพิธีเปิดค่าย - จุดมุ่งหมายในการเข้าค่าย
กิจกรรมที่ ๒ เวลา ๑ ชั่วโมง	พิธีมอบตัวเป็นศิษย์	- การบูชาพระรัตนตรัย - การมอบตัวเป็นศิษย์ - การอาราธนาศีล และสมาทานศีล
กิจกรรมที่ ๓ เวลา ๓๐ นาที	ทักทายวัยใสเปิดใจใส่ธรรม ปฐมนิเทศและแนะนำ พระวิทยากร	สร้างความคุ้นเคยในกลุ่มและระหว่างพระ วิทยากรกับผู้เข้ารับการอบรม
กิจกรรมที่ ๔ เวลา ๓๐ นาที	สัมมาคารวะชนะใจชี้แจง ระเบียบการเข้าค่าย	- ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสถานที่ต่างๆ ภายในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย - ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับมารยาทเบื้องต้น - การปฏิบัติตนให้เหมาะสมในการเข้าค่ายอบรม - กฎระเบียบของการอยู่ค่าย - สัญญาใจในการเข้าค่าย - การปฏิญาณในการเข้าค่าย

^{๑๖๑} กรมการศาสนา, แนวทางการจัดกิจกรรมค่ายคุณธรรมเยาวชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๒๑-๒๔.

ตารางที่ ๒.๒ (ต่อ)

กิจกรรมที่ / จำนวนเวลา	เรื่อง	รายละเอียดกิจกรรม
กิจกรรมที่ ๕ เวลา ๑ ชั่วโมง (จำนวน ๗ ครั้ง)	รับประทานอาหารอย่าง มีสติ	- ระเบียบในการรับประทานอาหาร - คุณค่าของอาหาร - คำกล่าวก่อนที่จะรับประทานอาหาร - การรับประทานอาหารอย่างสำรวม มีสติ
กิจกรรมที่ ๖ เวลา ๑ ชั่วโมง	ศาสนพิธีและมารยาท ชาวพุทธ	- การปฏิบัติตนที่เหมาะสมต่อพระสงฆ์ - การยืน การเดิน การนั่ง ด้วยความสำรวม - การกราบและการไหว้พระรัตนตรัย - บิณฑบาต ครุ - อาจารย์ ผู้ที่เคารพนับถือ และบุคคลตามฐานะ - การปฏิบัติตนขณะประกอบพิธี
กิจกรรมที่ ๗ เวลา ๓ ชั่วโมง ๓๐ นาที (รวมทั้ง ๓ วันของการ เข้าอบรมค่าย คุณธรรม)	นันทนาการสวดแทรก คุณธรรม	- บทเพลงธรรมะประกอบทำทาง - สุภาษิต คำพังเพย - เกมฝึกสติ - นิทานเตือนใจ - มุขำขันต่างๆ - เรื่องราวเหตุการณ์ปัจจุบัน
กิจกรรมที่ ๘-๙ เวลา ๔ ชั่วโมง	- สวดมนต์ทำวัตรเช้า - บริหารจิตและการเจริญ ปัญญา (เจริญสมาธิภาวนา และแผ่เมตตาธรรม	- สวดมนต์ไหว้พระสรรเสริญคุณของ พระรัตนตรัย - เจริญจิตภาวนา - แผ่เมตตา/อุทิศส่วนกุศล - กำหนดความรู้สึกรู้สึกทุกขณะจิต - เมื่อมีสิ่งมากระทบ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ - รู้เท่าทันอย่างมีสติ - อานิสงส์ของการเจริญจิตภาวนา
กิจกรรมที่ ๑๐ เวลา ๑ ชั่วโมง	เดินจงกรม, ขยับกายสบายชีวี	- สาธิตวิธีการเดินจงกรมและลงมือปฏิบัติจริง - ประโยชน์ของการเดินจงกรม - ขยับกายสบายชีวี

ตารางที่ ๒.๒ (ต่อ)

กิจกรรมที่ / จำนวนเวลา	เรื่อง	รายละเอียดกิจกรรม
กิจกรรมที่ ๑๑ เวลา ๑ ชั่วโมง ๓๐ นาที	จุดเทียนปัญญา	- การสร้างศรัทธาในพระรัตนตรัย - ความมืดบอดด้วยอวิชชา ต้องแก้ด้วย ความสว่างทางปัญญา - พระพุทธเจ้า คือ ผู้ริเริ่มจุดแสงสว่าง คือ ปัญญา อันเป็นแสงธรรมให้กับโลก - ทางแห่งความสำเร็จ คือ อิทธิบาท ๔
กิจกรรมที่ ๑๒ เวลา ๔ ชั่วโมง	ศึกษาธรรมะตามฐาน คุณธรรม ๔ ฐาน (บรรยาย เชิงวิชาการ)	ฐานที่ ๑ ทางเสื่อมวิญญู - อบายมุข ๖ ฐานที่ ๒ ธรรมะในชีวิตประจำวัน - วิริเยน ทุกขมจเจติ คนจะล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียร - มหาชนก - บุคคลาธิษฐาน บุคคลจริงในปัจจุบัน ฐานที่ ๓ ตามรอยพระพุทธเจ้า - พระพุทธศาสนาเป็นมรดกทางวัฒนธรรม อันล้ำค่าของชาติไทย - พุทธประวัติ ประสูติ ตรัสรู้ ปรีชาญาณ - คุณธรรมอันน่าสรรเสริญและพุทธจริยาวัตร ของพระพุทธเจ้าและพระสาวกที่สามารถ นำมาเป็นแบบอย่างในชีวิต ฐานที่ ๔ เยวชน ๕ ดี ๕ อ่อน - ไม่ทำความชั่วทั้งปวง (สะอาด) - ทำความดี (สว่าง) - ทำจิตใจให้ผ่องใส (สงบ)

ตารางที่ ๒.๒ (ต่อ)

กิจกรรมที่ / จำนวนเวลา	เรื่อง	รายละเอียดกิจกรรม
กิจกรรมที่ ๑๓ เวลา ๒ ชั่วโมง	ธรรมะจากสื่อ	- เรื่องความเชื่อเรื่องภูตผีแห่งกรรม - เรื่องสร้างจิตสำนึกในการรักชาติ - เรื่องพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และพระบรมวงศานุวงศ์ - วิถีกรรมของบรรพบุรุษไทย - การอนุรักษ์วัฒนธรรมไทย - การยิ้ม การไหว้ การทักทาย - เรื่องสภาพปัญหาสังคม (อริยสัจ ๔) - พฤติกรรมที่ไร้ระเบียบวินัย - การรับและพิจารณาสื่อ - เรื่องสภาพปัญหายาเสพติด / กำลังใจ
กิจกรรมที่ ๑๔ เวลา ๑ ชั่วโมง	เทิดพระคุณบิดามารดา	- ความหมายของบิดามารดา - หน้าที่ของบิดามารดาที่มีต่อบุตรธิดา - พระคุณของพ่อแม่จากเรื่องราวหรือตัวอย่างรอบตัว และจากสื่อ - ข้อควรปฏิบัติของบุตรธิดาที่ดี - กลอน บทเพลงที่เกี่ยวกับบิดามารดา - การเขียนความรู้สึกต่อผู้มีพระคุณ
กิจกรรมที่ ๑๕ เวลา ๑ ชั่วโมง	ตามหาแก่นธรรมหรือไขข้อข้องใจ	- การเปิดโอกาสให้ผู้เข้าอบรมซักถามข้อสงสัยในเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา - การถามตอบปัญหาธรรมะ
กิจกรรมที่ ๑๖ เวลา ๑ ชั่วโมง	ทอดผ้าป่ากิเลส	- เขียนความไม่ดีที่เคยทำใส่แผ่นกระดาษและใส่บาตรพระ
กิจกรรมที่ ๑๗ เวลา ๑ ชั่วโมง ๓๐ นาที	เพื่อนสนิทมิตรแท้	- ความหมายของคำว่าเพื่อน - หน้าที่ของเพื่อน - บทกลอนเกี่ยวกับเพื่อน / การให้อภัย

ตารางที่ ๒.๒ (ต่อ)

กิจกรรมที่ / จำนวนเวลา	เรื่อง	รายละเอียดกิจกรรม
กิจกรรมที่ ๑๘ เวลา ๒ ชั่วโมง	ขอชมพระอาจารย์ และมาลาบูชาพระคุณครู อาจารย์	- จุดมุ่งหมายในการขอชมต่อพระอาจารย์ - ลักษณะของครู และประเภทของครู - หน้าที่ของครูที่มีต่อศิษย์ - ศิษย์ที่ดีควรปฏิบัติต่อครูอย่างไร - ผลของการเป็นศิษย์ที่ดี
กิจกรรมที่ ๑๙	อธิษฐานจิตเพื่อชีวิตใหม่ อำลา / พิธีปิด	- ความรู้สึกในการเข้าค่าย - ความรู้สึกที่มีต่อครู และเพื่อน - ความรู้สึกที่มีต่อสถาบันที่อบรม - การสร้างบรรยากาศการอำลาให้ประทับใจ ของผู้เข้ารับการอบรมและพระอาจารย์ ฝากข้อคิดก่อนจาก

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การบริหารโครงการอบรมคุณธรรมจริยธรรมนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตามหลักสัปปายะ ๗ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” พบว่า มีงานวิจัยที่น่าสนใจ ควรแก่การพิจารณาเพื่อเป็นข้อมูลในการศึกษาแนวทางในการแก้ไขปัญหา การบริหารโครงการอบรมคุณธรรมจริยธรรมนักเรียนระดับมัธยมศึกษา ตามหลักสัปปายะ ๗ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ดังกล่าว ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมและนำเสนอไว้ดังต่อไปนี้

พระมหาอุทิศ กวีวิโส (แววสะบก) ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาความพึงพอใจต่อการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาโรงเรียนสังกัดเทศบาลนครนนทบุรี” ผลการวิจัยพบว่า ความพึงพอใจของนักเรียนที่มีต่อการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมนักเรียนระดับมัธยมศึกษาโรงเรียนสังกัดเทศบาลนครนนทบุรี โดยภาพรวม ๔ ด้าน อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายด้านเป็นรายข้อ พบว่า ด้านการมีวินัยนักเรียน มีการแต่งกายเหมาะสมกับกาลเทศะ มีการทำความเคารพครู ยอมรับความคิดเห็นคนอื่น มาโรงเรียนตรงเวลาและปฏิบัติตามกฎระเบียบของโรงเรียน ด้านความซื่อสัตย์ นักเรียนยอมรับผิดกับสิ่งที่เกิดจากการกระทำของตนเอง ทำความสุจริตที่นำตนเอง ต่อเพื่อน ผู้ปกครองทั้งต่อหน้าและลับหลัง ด้านความเมตตา นักเรียนแบ่งปันสิ่งของให้เพื่อน ช่วยเหลือเพื่อนจัดกิจกรรมโรงเรียนเสมอ, ช่วยเหลือพ่อแม่ทำงานนักเรียนพอใจการกับเงินที่บิดามารดาให้ใช้จ่ายแต่ละ

ครั้ง, ปิดไฟฟ้า น้ำทุกครั้งเมื่อเลิกใช้ มีการออมเงินที่เหลืออย่างระมัดระวังหลังกลับจากโรงเรียนไป ให้
อาหารสัตว์เลี้ยงเสมอ, ไปทำบุญตักบาตรประจำด้านความประหยัด^{๑๖๒}

พระครูโกศลกิจจานุการ (ณรงค์ ญาณวีโร) ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมในโรงเรียน ประถมศึกษาในอำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี” ผลการวิจัยพบว่า ๑. บทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมในโรงเรียนประถมศึกษาใน อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๖๙ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า อยู่ในระดับมากทุกด้าน ๒. ผลการเปรียบเทียบบทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมในโรงเรียน ประถมศึกษาในอำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี โดยจำแนกตามสถานภาพส่วนบุคคล พบว่า เพศ อายุ ระดับชั้น และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่โรงเรียนจัด ไม่ทำให้เกิดความคิดเห็นที่แตกต่าง ซึ่งเป็นการปฏิเสธสมมติฐานการวิจัย ๓. ปัญหา อุปสรรค พบว่า นักเรียนไม่สนใจฟัง นักเรียนอ่านและเขียนภาษาบาลีไม่ได้เพราะเด็กอ่าน และจดตามไม่ทันเมื่อพระสงฆ์สอนและเขียนเร็ว ด้านเทคนิคการสอนของพระสงฆ์ยังไม่น่าสนใจเท่าที่ควร กิจกรรมการเรียนการสอนน้อย เด็กนักเรียนไม่กล้าแสดงออก เด็กนักเรียนไม่เข้าใจในเนื้อหาของเรื่องที่สอน เพราะเป็นนามธรรม สถานที่ในการเรียนการสอนไม่ร่มรื่นพอที่จะนั่งสมาธิ หรือไม่มีห้องจริยศึกษาเพื่อการศึกษาธรรมโดยเฉพาะ วัดอยู่ไกลจากโรงเรียนมาก พระสงฆ์เดินทางมาไม่สะดวก และสามารถมาสอนได้น้อยวัน นักเรียนไม่ได้เรียนอย่างต่อเนื่อง หากพระสงฆ์ติดกิจบางประการไม่สามารถมาสอนได้^{๑๖๓}

พระมหานภดล สุวณฺณเมธี (มีคำเหลืออง) ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาผลสัมฤทธิ์ของการฝึกอบรมเยาวชนของค่ายคุณธรรมวัดบรรพตสถิต จังหวัดลำปาง” ผลการวิจัยพบว่า ๑. ด้านกระบวนการฝึกอบรม การจัดการฝึกอบรมของค่ายคุณธรรมวัดบรรพตสถิตนั้นมียุทธศาสตร์ประกอบหลัก ๒ ประการ คือ (๑) ปัจจัยนำเข้า ประกอบด้วย แนวคิดและปรัชญาการอบรม บุคลากร สภาพแวดล้อม การบริหารจัดการ งบประมาณ และหลักสูตรการ อบรม (๒) กระบวนการฝึกอบรม ประกอบด้วย ขั้นตอนเตรียมการ และขั้นตอนดำเนินการฝึกอบรมสำหรับการฝึกอบรมนั้นได้ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ ไตรสิกขาเป็นแกนกลางและประยุกต์กับทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาใช้ประกอบการอบรม ด้วยการวางเป็นข้อกำหนด เป็นกฎกติกา ว่าด้วยข้อห้าม และข้อประพฤติต่างๆ ในระหว่างการอบรม เช่น ข้อกำหนดเกี่ยวกับการอยู่กันเป็นคณะ การแต่งกาย การเก็บรักษาสิ่งของเครื่องใช้ การเข้าศาลาอบรม

^{๑๖๒} พระมหาอุทิศ กวีวิโส (แววสะบก), “ศึกษาความพึงพอใจต่อการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาโรงเรียนสังกัดเทศบาลนครนนทบุรี”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖),

^{๑๖๓} พระครูโกศลกิจจานุการ (ณรงค์ ญาณวีโร), “บทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมในโรงเรียน ประถมศึกษาในอำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕),

การเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ การใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ การลูก การนั่ง การลงโทษ และใช้กิจกรรมต่าง ๆ ที่หลากหลาย เหมาะสมกับวัยของผู้เข้ารับการอบรมเพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรมได้ฝึกปฏิบัติ จริงตามแนวไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญาให้เกิดเป็นวิถีชีวิต ๒. ผลสัมฤทธิ์เชิงปริมาณ การจัดกิจกรรมเข้าค่ายคุณธรรมวัดบรรพตสถิต มีสถิติการจัดกิจกรรม เริ่มการดำเนินงานครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๓ จำนวน ๑ รุ่น และมีจำนวนครั้งและยอดผู้เข้าอบรมมากขึ้นตามลำดับจนมีสถิติและยอดผู้มาเข้าอบรมมากที่สุดในปี พ.ศ.๒๕๔๙ มีการจัดกิจกรรมจำนวน ๓๙ ครั้ง มีผู้เข้าอบรมทั้งสิ้น จำนวน ๕,๖๔๙ คน นอกจากผู้เข้าอบรมของแต่ละปีมากขึ้นตามลำดับแล้ว กลุ่มเป้าหมายที่มาเข้าอบรมก็มีหลากหลายและกว้างขวางมากขึ้นตามลำดับ ๓. ผลสัมฤทธิ์เชิงคุณภาพ ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นที่มีต่อกระบวนการดำเนินการดำเนินการฝึกอบรม เยาวชนในค่ายคุณธรรมของวัดบรรพตสถิต ด้านการบริหารจัดการการดำเนินการฝึกอบรม หลักสูตรการฝึกอบรม ความประทับใจและสำนึกที่ได้รับจากกิจกรรมต่างๆ และประโยชน์ที่ได้รับจากการเข้าฝึกอบรมพบว่า สิ่งที่ได้รับจากการอบรมเห็นด้วยและพึงพอใจในระดับมากที่สุด^{๑๖๔}

พระมหาวิชัย ยติชโย (ฤทธิวิรุฬห์) ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาการพัฒนาวัดนาคเป็นสำนักปฏิบัติธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบของสถานที่ที่เหมาะสมต่อการปฏิบัติธรรม คือ สัปปายะ ๗ ได้แก่ ๑. อาวาสสัปปายะ ๒. โคจรสัปปายะ ๓. ภัตตสัปปายะ ๔. ปุคคลสัปปายะ ๕. โภชนสัปปายะ ๖. อุตสัปปายะ ๗. อิริยาปถสัปปายะและมีกัลยาณมิตรเป็นเครื่องสนับสนุน วัดนาคมีคุณลักษณะสัปปายะ ๗ และกัลยาณมิตรซึ่งเป็นคุณลักษณะครบถ้วนดังในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ตามที่มหาเถรสมาคมและสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติกำหนด^{๑๖๕}

พระบุญทัน จารุณโณ (กณาลักษณ์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาพฤติกรรมเชิงจริยธรรมกับความมีวินัยของนักเรียนมัธยมศึกษาโรงเรียนสิรินธรวิทยานุสรณ์ เทศบาลตำบลนิคมลำโดมน้อยอำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี” พบว่า ๑. การศึกษาพฤติกรรมเชิงจริยธรรมกับความมีวินัยของนักเรียนมัธยมศึกษาโรงเรียนสิรินธรวิทยานุสรณ์เทศบาลตำบลนิคมลำโดมน้อย อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี โดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านการละเว้นอบายมุข ด้านความมีสัมมาคารวะ อยู่ในระดับมาก ส่วนด้านความมีวินัยในตนเอง และด้านความเมตตากรุณา อยู่ในระดับปานกลาง ๒. ผลการเปรียบเทียบพฤติกรรมเชิงจริยธรรมกับความมีวินัยของ

^{๑๖๔} พระมหานพดล สุวณฺณเมธี (มีคำเหลือง), “การศึกษาผลสัมฤทธิ์ของการฝึกอบรมเยาวชนของค่ายคุณธรรมวัดบรรพตสถิต จังหวัดลำปาง”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑),

^{๑๖๕} พระมหาวิชัย ยติชโย (ฤทธิวิรุฬห์), “การศึกษาการพัฒนาวัดนาคเป็นสำนักปฏิบัติธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑),

นักเรียนมัธยมศึกษาโรงเรียนสิรินธรวิทยานุสรณ์เทศบาลตำบลนิคมลำโดมน้อย อำเภอสรินธร จังหวัดอุบลราชธานี ที่มีเพศ อายุ ระดับการศึกษา เกรดเฉลี่ย และอาชีพผู้ปกครองต่างกัันมีพฤติกรรมเชิงจริยธรรมความมีวินัยของนักเรียน โดยรวมทั้ง ๔ ด้าน ไม่แตกต่างกัน แต่ด้านอายุแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ จึงทำการวิเคราะห์ความแตกต่างเป็นรายคู่ ๓. ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมกับความมีวินัยของนักเรียนมัธยมศึกษาโรงเรียนสิรินธรวิทยานุสรณ์ เทศบาลตำบลนิคมลำโดมน้อย อำเภอสรินธร จังหวัดอุบลราชธานี ที่สำคัญได้แก่ นักเรียน ควรสุภาพเรียบร้อย ไม่นำอาหารมารับประทานขณะครูสอน เวลาผู้ใหญ่เดินผ่านโน้มตัวลงทำความเคารพ มีความเอ็นดูสัตว์ไม่ทำร้ายสัตว์ และไม่เสพสิ่งเสพติดของมึนเมา^{๑๖๖}

พระมหาเฉลิมพล วิชา ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การประเมินผลโครงการอบรมคุณธรรมจริยธรรมค่ายพุทธบุตร วัดพระศรีอารย์ ตำบลบางเลื่อ อำเภโพนาราม จังหวัดราชบุรี” ผลการวิจัยพบว่า ๑. โครงการอบรมคุณธรรม จริยธรรมค่ายพุทธบุตร วัดพระศรีอารย์ ผลการประเมินผลโดยภาพรวมเหมาะสมอยู่ในระดับมาก เมื่อจำแนกเป็นรายด้าน พบว่า ด้านปัจจัยเบื้องต้น ผลการประเมินมีความเหมาะสมอยู่ในระดับมาก คือประเด็น พระวิทยากรมีความรู้ในหลักธรรมและสามารถถ่ายทอดให้ผู้เข้าอบรมมีความรู้และความเข้าใจ และผลการประเมินมีความเหมาะสมน้อย คือประเด็นงบประมาณที่ได้รับอนุมัติเพียงพอกับงบประมาณที่ใช้จ่าย ด้านกระบวนการ ผลการประเมินมีความเหมาะสมอยู่ในระดับมาก คือประเด็น การเตรียมความพร้อมของทางวัดมีความสะดวกต่อการดำเนินการอบรม และผลการประเมินเหมาะสมน้อย คือประเด็นการจัดกิจกรรมสอดคล้องกับความสนใจและความต้องการของผู้เข้ารับการอบรม ด้วยผลลัพธ์ ผลการประเมินเหมาะสมน้อย คือประเด็นรู้จักใช้สติปัญญาในการแก้ปัญหาเมื่อประสบปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเอง ๒. ผลการประเมินโครงการอบรมคุณธรรม จริยธรรมค่ายพุทธบุตร วัดพระศรีอารย์ โดยภาพรวมของผู้เข้ารับการอบรม จำแนกตามเพศ ระดับการศึกษา มีความแตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕^{๑๖๗}

พระพนมพร คุณวโร (เชื้อไชย) ได้วิจัยเรื่อง “แนวทางส่งเสริมบทบาทพระธรรมวิทยากรโครงการคลินิกคุณธรรมในสถานศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม” ผลการวิจัยพบว่า พระธรรมวิทยากรโครงการคลินิกคุณธรรมมีความเข้าใจในหน้าที่ความรับผิดชอบตามวัตถุประสงค์โครงการคลินิกคุณธรรมในสถานศึกษา ที่มีความสอดคล้องกับบทบาทพื้นฐานของ

^{๑๖๖} พระบุญทัน จารุณโณ (ภณลักษณ์), “การศึกษาพฤติกรรมเชิงจริยธรรมกับความมีวินัยของนักเรียนมัธยมศึกษาโรงเรียนสิรินธรวิทยานุสรณ์ เทศบาลตำบลนิคมลำโดมน้อยอำเภอสรินธร จังหวัดอุบลราชธานี”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย, ๒๕๕๔),

^{๑๖๗} พระมหาเฉลิมพล วิชา, “การประเมินผลโครงการอบรมคุณธรรม จริยธรรมค่ายพุทธบุตร วัดพระศรีอารย์ ตำบลบางเลื่อ อำเภโพนาราม จังหวัดราชบุรี”, *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาพัฒนศึกษา)*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย, ๒๕๕๔),

โครงการคลินิกคุณธรรมในสถานศึกษา เกี่ยวกับการให้คำปรึกษาหารือในปัญหาต่างๆ โดยเฉพาะ แก้ไขปัญหาเรื่องการขาดคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนนักศึกษาในสถานศึกษา สามารถพัฒนา นักเรียน นักศึกษาอย่างรอบด้านและสมดุล ทำให้นักเรียนนักศึกษามีโอกาสเข้าถึงการเรียนรู้ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ปฏิรูปการเรียนรู้ควบคู่กับการสร้างเสริมคุณธรรมจริยธรรม เมื่อกล่าวถึงยุคข้อมูลข่าวสารและการค้าไร้พรมแดนเทคโนโลยีอินเทอร์เน็ตเข้ามามีบทบาทอย่างมาก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อปัญหาการขาดคุณธรรมจริยธรรมในเยาวชน นักเรียน นักศึกษาไทย ก่อให้เกิดปัญหาพฤติกรรมไม่ดีด้านต่างๆ กรมการศาสนาจึงดำเนินการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม แก่เด็ก เยาวชน ให้เป็นคนดีมีศีลธรรม จัดตั้ง “โครงการคลินิกคุณธรรมในสถานศึกษา” โดยกำหนดบทบาทอย่างกว้างขวางในการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม ช่วยเหลือสงเคราะห์สังคม และมีพระธรรมวิทยากรเป็นบุคลากรที่มีบทบาทในการปลูกฝังและเสริมสร้าง ศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม ตลอดจนค่านิยมวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามแก่นักเรียนนักศึกษาในสถานศึกษา บทบาท ของพระธรรมวิทยากรประยุกต์และพัฒนาตามยุคสมัย ให้คำแนะนำให้การปรึกษาสำหรับนักเรียน นักศึกษาที่มีปัญหาในรายบุคคล และส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียนนักศึกษาโดยรวมด้วยการ อบรมหมู่ หรือจัดโครงการอบรมส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมในรูปแบบต่างๆ โดยใช้วิธีเทคนิควิธีการ สอนแบบผสมผสานความเป็นพระสงฆ์และครูสอนเข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและได้ผลยิ่งขึ้น นำพุทธวิธีต่างๆ ของพระพุทธศาสนาใช้ในการสั่งสอน การประชาสัมพันธ์ การให้คำปรึกษา เพื่อ การพัฒนาและแก้ปัญหา บ้าน วัด โรงเรียน เป็นผู้ให้ด้วยศิลปะในการให้ การมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี รวมทั้งใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อให้นักเรียนนักศึกษา มีจิตสำนึกที่ดี ประสานสามัคคีใน หมู่คณะเพื่อให้เกิดความรักความสามัคคีกัน^{๑๖๘}

พระวิษุกร ดิสรโณ (ก้องแดนไพร) ได้วิจัยเรื่อง “ความพึงพอใจต่อการบริหารสำนัก ปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสิงห์บุรี แห่งที่ ๑” ผลการวิจัยพบว่า ๑. ผลการวิจัยพบว่า ประชาชนมีความ พึงพอใจต่อการบริหารสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสิงห์บุรี แห่งที่ ๑ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากทุก ด้าน เมื่อพิจารณาแต่ละด้าน เรียงจากมากไปหาน้อย ผลการศึกษาที่ได้ คือ ด้านกฎระเบียบ ด้านพระ วิทยากร ด้านการปฏิบัติ ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม และด้านเนื้อหาสาระ ตามลำดับ ๒. ข้อเสนอแนะแนวการบริหารสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสิงห์บุรี แห่งที่ ๑ พบว่า ด้านพระวิทยากร ควรบรรยายธรรมะด้วยเหตุผลเหมาะสมกับยุคสมัย ไม่กระทบตนเองและผู้อื่น ด้านเนื้อหาสาระ ควรจัด เนื้อหาโดยสอดคล้องและปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมเข้าไปด้วย กล่าวแบบอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบให้ เด่นและชัดเจนในเนื้อหา หลักการ แบบสติปฏิฐาน ๔ ด้านสถานที่และสภาพแวดล้อม เนื่องจาก

^{๑๖๘} พระพนมพร คุณวโร (เชื้อไชย), “แนวทางส่งเสริมบทบาทพระธรรมวิทยากรโครงการคลินิก คุณธรรมในสถานศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิต วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗),

ประชาชนเข้ามาหนาแน่นต่อรอบในการปฏิบัติ ควรมีระบบป้องกันความปลอดภัย และเพิ่มพื้นที่จอดรถ ในการรองรับผู้ปฏิบัติธรรมในช่วงเทศกาลและวันสำคัญ ต่างๆ ที่ทางวัดได้จัดกิจกรรมขึ้น ด้านการปฏิบัติ ควรมีการทบทวนในช่วงแรกหลังจากรับการอบรมแล้ว เพื่อความแม่นยำในการปฏิบัติธรรมในระยะเวลาที่เหมาะสม และด้านกฎระเบียบ ควรเน้นและย้ำกฎระเบียบ กติกา มรรยาทและข้อควรปฏิบัติ อยู่ตลอดเวลา เพื่อรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อย ในการอยู่ร่วมกันในสถานที่ปฏิบัติธรรม^{๑๖๙}

พระครูสังฆรักษ์วิสิทธิ์ ธมมวโร(วัฒนคุ) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ความคิดเห็นของนักเรียนต่อการปฏิบัติธรรมของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดนนทบุรี แห่งที่ ๒” ผลการวิจัยพบว่า ความคิดเห็นของนักเรียนต่อการปฏิบัติธรรมของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดนนทบุรี แห่งที่ ๒ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ซึ่งมีค่าเฉลี่ย ๔.๓๗ และเมื่อจำแนกเป็นรายด้าน พบว่า มีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากทุกด้าน เรียงจากมากไปหาน้อยตามค่าเฉลี่ยคือ ด้านหลักสูตร ด้านวิทยากร ด้านระยะเวลา และด้านสถานที่ ตามลำดับ ผลเปรียบเทียบความคิดเห็นของนักเรียนต่อการปฏิบัติธรรมของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดนนทบุรี แห่งที่ ๒ โดยจำแนกตามสถานภาพทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่ามีความคิดเห็นไม่แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ ๐.๐๕^{๑๗๐}

พระวุฒิกัทร เครือวงศ์ ได้วิจัยเรื่อง “แนวทางการพัฒนาการสร้างคามพึงพอใจของพุทธศาสนิกชนที่มาปฏิบัติธรรมต่อการให้บริการของวัดต้นสน จังหวัดอ่างทอง” ผลการวิจัยพบว่า ระดับความพึงพอใจของพุทธศาสนิกชนที่มาปฏิบัติธรรมต่อการให้บริการของวัดต้นสน จังหวัดอ่างทอง ในภาพรวมอยู่ในระดับมากทุกๆ ด้าน ได้แก่ ด้านที่พักอาศัย ด้านห้องน้ำห้องสุขา ด้านสถานที่รับประทานอาหาร ด้านสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ด้านที่จอดรถ ด้านการต้อนรับ และด้านความปลอดภัย^{๑๗๑}

นางวาสนา พลวิเศษ ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมการจัดกิจกรรมเข้าค่ายคุณธรรมจริยธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ โรงเรียนบ้านหลักร้อย อำเภอมะเมือง จังหวัดนครราชสีมา” ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดการจัดสาระการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนา ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๔ และ ๒๕๕๑ ประกอบด้วย

^{๑๖๙} พระวิษุกร ติสโร (ก้องแดนไพร), “ความพึงพอใจต่อการบริหารสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสิงห์บุรี แห่งที่ ๑”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗),

^{๑๗๐} พระครูสังฆรักษ์วิสิทธิ์ ธมมวโร(วัฒนคุ), “ความคิดเห็นของนักเรียนต่อการปฏิบัติธรรมของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดนนทบุรี แห่งที่ ๒”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕),

^{๑๗๑} พระวุฒิกัทร เครือวงศ์, “แนวทางการพัฒนาการสร้างคามพึงพอใจของพุทธศาสนิกชนที่มาปฏิบัติธรรมต่อการให้บริการของวัดต้นสน จังหวัดอ่างทอง”, *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (พุทธศาสตรการพัฒน)*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๕๑),

แนวคิดที่มุ่งพัฒนานักเรียนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นคนดี มีปัญญา มีความสุข ความเป็นไทย เห็นคุณค่าในตัวเอง มีวินัยในตนเอง ปฏิบัติตนตามหลักธรรมทางศาสนาที่ตนเองนับถือ มีคุณธรรม มีจริยธรรม และมีค่านิยมอันพึงประสงค์ หลักธรรมทางพุทธศาสนากับกิจกรรมการเข้าค่ายคุณธรรมโรงเรียนบ้านหลักร้อย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา เป็นการประยุกต์หลักธรรมขั้นพื้นฐานได้แก่หลักเบญจศีล เบญจธรรม ด้วยการสร้างกิจกรรมเพื่อสร้างความรักต่อเพื่อนมนุษย์และตนเอง คือการไม่ทำร้ายกัน ไม่ขโมยสิ่งของ ไม่ช่วงชิงสิ่งรักสิ่งหวงแหน ไม่พูดคำไม่จริง ไม่ประมาทเพลอสติ หลักธรรมขั้นกลางได้แก่กุศลกรรมบถ ๑๐ ซึ่งเป็นการต่อยอดจากเบญจศีล เบญจธรรมคือเว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ ความไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้ของเขา ความไม่คิดร้ายผู้อื่น ความเห็นชอบถูกต้องตามคลองธรรม และหลักธรรมขั้นสูงได้แก่ มรรค ๘ ซึ่งประกอบด้วยความเห็นดังมาจนถึงมีจิตใญ่มั่น ไม่หวั่นไหว เป็นต้น ส่วนผลการจัดกิจกรรมเข้าค่ายคุณธรรมจริยธรรมโรงเรียนบ้านหลักร้อย มีผลดีต่อนักเรียนด้านร่างกาย สังเกตได้จากนักเรียนมีบุคลิกภาพดีขึ้น ใบหน้ามีรอยยิ้ม มีความร่าเริงแจ่มใส รู้จักใช้วาจาที่สุภาพ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน ผลด้านศีลธรรม สังเกตได้จากนักเรียนมีการระมัดระวังการแสดงออกทางกาย ทางวาจามากขึ้น ควบคุมตนเองได้ อยู่ร่วมกันกับคนอื่นได้ภายใต้กฎกติกาเดียวกัน มีมารยาทงามตรงต่อเวลา มีความรับผิดชอบต่องานที่มอบหมาย ผลด้านจิตใจ สังเกตได้จากนักเรียนมีความเมตตาสงสารคนยากจน รวมถึงสัตว์ รู้คุณค่าของอาหารผู้บริจาค ผู้ให้บริการ มีสมาธิในการฟัง และด้านปัญญา สังเกตได้จากนักเรียนมีเป้าหมายในการเข้าค่าย เข้าใจกฎกติกา เข้าใจเลือกอาหารรับประทาน รู้ว่าการศึกษาตนเองเป็นเรื่องสำคัญมาก และรู้จักใช้เหตุผลในการอยู่ร่วมกัน^{๑๗๒}

นางณัฐ จันทรหนูหงษ์ ได้วิจัยเรื่อง "ศึกษาพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ – ๖ โรงเรียนสีกัน (วัฒนานครอุปถัมภ์) เขตดอนเมือง กรุงเทพมหานคร" พบว่า ๑. นักเรียนผู้ที่มีระดับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมโดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน คือด้านความมีระเบียบวินัย และด้านความรับผิดชอบอยู่ในระดับมาก รองลงมาคือด้านความขยันหมั่นเพียร อยู่ในระดับปานกลาง ดังนั้นพฤติกรรมจริยธรรมด้านความมีระเบียบวินัยและด้านความรับผิดชอบมีค่าเฉลี่ยสูง ๒. นักเรียนที่มีเพศและอายุต่างกัน มีผลต่อการพัฒนาทางจริยธรรมไม่แตกต่างกัน ส่วนนักเรียนที่มีระดับการศึกษา และผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาที่แตกต่างกันมีผลต่อการพัฒนาทางจริยธรรมที่แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ ๐.๐๕ นักเรียนที่เข้าร่วมโครงการพัฒนาจริยธรรมกับโรงเรียนของนักเรียนที่ต่างกัน มีผลต่อการพัฒนาทางจริยธรรมที่ไม่แตกต่างกัน

^{๑๗๒}นางวาสนา พลวิเศษ, “ศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมการจัดกิจกรรมเข้าค่ายคุณธรรมจริยธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ โรงเรียนบ้านหลักร้อย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖),

นักเรียนที่เข้าร่วมโครงการเข้าค่ายคุณธรรมพัฒนาจิตกับโรงเรียนของนักเรียนที่ต่างกัน มีผลต่อการพัฒนาทางจริยธรรมที่แตกต่างกัน และนักเรียนที่เข้าร่วมโครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อนของนักเรียนที่ต่างกัน มีผลต่อการพัฒนาทางจริยธรรมที่ไม่แตกต่างกัน ๓. ข้อเสนอแนะแนวทางการปลูกฝัง และพัฒนาจริยธรรมของนักเรียน พบว่าส่วนใหญ่ที่นักเรียนต้องการคือ ต้องการให้ลดกฎระเบียบลง รองลงมาคือการคัดเลือกเด็กมาอยู่ห้อง ๑ ควรดูแลและพฤติกรรม ต้องการให้ครูจัดกิจกรรมเล่นกีฬาและต้องการให้มีงานโรงเรียนมากขึ้นเป็นต้น^{๑๗๓}

อรุณวรรณ บุญเทียบทิพย์พร ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาทักษะชีวิตของเยาวชนด้วยพุทธทาสธรรม : กรณีศึกษาค่ายคุณธรรมวัดอุโมงค์” ผลการวิจัยพบว่า ด้านวิธีการฝึกอบรมค่ายคุณธรรมวัดอุโมงค์จะเน้นการอบรมตามหลักพุทธทาสธรรม ๔ คือ กายภาวนา ศิลภาวนา จิตภาวนา ปัญญาภาวนา โดยการแบ่งกลุ่มและธรรมบรรยาย เป็นวิธีที่มีประโยชน์ ทำให้มีความเข้าใจถึงเนื้อหาสาระได้มาก ด้านความเหมาะสมของการปฏิบัติ พบว่า มีความเหมาะสมของการฝึกมากที่สุด คือ มารยาทชาวพุทธ การเข้าร่วมกิจกรรมในฝึกอบรมพุทธทาสธรรมครั้งนี้ พบว่า เป็นสิ่งที่ช่วยสนับสนุนให้นักเรียนได้เรียนรู้ถึงคุณค่าของอาหาร ความกตัญญู การเคารพบิดา มารดา ครู อาจารย์ เป็นสิ่งที่ควรกระทำ ด้านเวลา พบว่า ระยะเวลา ๓ วัน ๒ คืน มีความเหมาะสมกับการฝึกอบรมคุณธรรมค่ายวัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) และตารางเวลาการทำกิจกรรม มีความเหมาะสม สามารถปฏิบัติได้มาก และนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้มาก ด้านวิทยากร พบว่า วิทยากรแต่ละท่านมีความรู้ความสามารถ มีการเตรียมข้อมูลมาเป็นอย่างดี สามารถถ่ายทอดและให้ความรู้ตามเนื้อหาสาระของหลักสูตรได้มากที่สุดหลังจากผ่านการอบรม ทำให้นักเรียนเรียนรู้และเข้าใจเกี่ยวกับหลักพุทธทาสธรรมได้มาก ด้านกายภาวนา นักเรียนได้ฝึกฝนตนเอง การเจริญภาวนาในอิริยาบถต่าง ๆ ได้มาก ด้านศิลปภาวนา นักเรียนได้ฝึกฝนควบคุมตนเองให้อยู่ในกฎ กติกา ควบคุมสำรวมอินทรีย์ทั้ง ๕ ได้มาก ด้านจิตภาวนา ได้ฝึกฝนตนเองในการทำสมาธิได้มากที่สุด ด้านปัญญาภาวนา มีความเข้าใจในการฟังธรรมบรรยายได้มาก มองเห็นโทษของอบายมุข ได้มองเห็นคุณค่าของการเป็นลูกที่ดีเยาวชนที่เข้ารับการอบรม^{๑๗๔}

^{๑๗๓} นางณัฐ จันทร์หนูหงษ์, “ศึกษาพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ – ๖ โรงเรียนสีกัน (พัฒนานันทอุปถัมภ์) เขตดอนเมือง กรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย, ๒๕๕๔),

^{๑๗๔} อรุณวรรณ บุญเทียบทิพย์พร, “การพัฒนาทักษะชีวิตของเยาวชนด้วยพุทธทาสธรรม : กรณีศึกษาค่ายคุณธรรมวัดอุโมงค์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐),

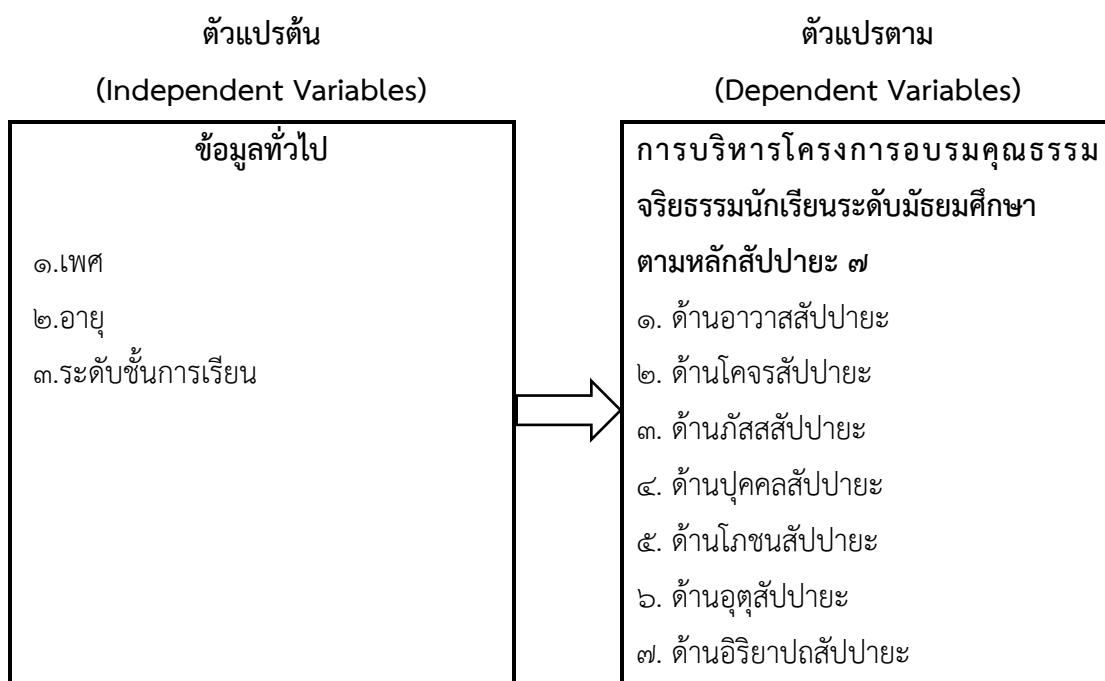
สรุปได้ว่า การบริหารโครงการอบรมคุณธรรมจริยธรรมเป็นการทำงานของบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปที่ร่วมปฏิบัติการให้บรรลุเป้าหมายร่วมกันซึ่งต้องอาศัยปัจจัยบุคคลเป็นองค์ประกอบสำคัญใช้ทรัพยากรบริหารเป็นองค์ประกอบพื้นฐานร่วมมือดำเนินการอย่างมีเหตุผลเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ตามเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพโดยมีจุดเน้นเพื่อพัฒนาเยาวชนให้เป็นคนดีมีความรู้และมีความสุขนับเป็นสิ่งที่ทุกคนและทุกภาคส่วนต้องการให้เกิดกับเยาวชนและประชาชนของชาติซึ่งจะเติบโตเป็นกำลังสำคัญในการช่วยสนับสนุนและส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมให้เกิดอย่างยั่งยืนกับทุกคนทุกสังคมตลอดจนสถาบันการศึกษาอื่นๆเพื่อใช้เป็นแนวทางในการปรับปรุงและส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมด้านต่างๆให้กับเยาวชนของชาติจนสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันในครอบครัวในชุมชนและในสังคมต่อไป

๒.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การบริหารโครงการอบรมคุณธรรมจริยธรรมนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตามหลักสัปปายะ ๗ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนแนวคิดและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนำมาจัดทำเป็นกรอบแนวคิด ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต้น (Independent Variables) และตัวแปรตาม (Dependent Variables) ดังนี้

๑. ตัวแปรต้น (Independent Variables) ได้แก่ ปัจจัยส่วนบุคคลประกอบด้วย เพศ อายุ ระดับชั้นการเรียนรู้

๒. ตัวแปรตาม (Dependent Variables) ได้แก่ การบริหารโครงการอบรมคุณธรรมจริยธรรมนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตามหลักสัปปายะ ๗ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้แก่ ด้านอวาสสัปปายะ ด้านโคจรสัปปายะ ด้านภัสสสัปปายะ ด้านบุคคลสัปปายะ ด้านโภชนะสัปปายะ ด้านอุตุสัปปายะ และด้านอิริยาปถสัปปายะ ดังแผนภาพที่ ๒.๔

แผนภาพที่ ๒.๔ กรอบแนวคิดในการวิจัย